17621

Z-86

3

2010

2001

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱՆՑ

Ի ՀՐԱՀԱՆԳՍ

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

ԲԱՐԵԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

Հ.Ս.Ս.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀՍՍՀ-ССРА
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

370.1 Հ-86
40726

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՆԿԱՆՑ

Ի ՀՐԱՀԱՆԳՍ

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

ԲԱՐԵԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱԼ

Ի Հ. ՊՕՂՈՍ Վ. ԵՕՎՆԱՆԵԱՆՑ

Ի ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷ

Դ. ՏՊԱԳՐ.

ՎԻԵՆՆԱ

Ի ՎԱՆՍ ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

1908.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԱՍԿԻՑ յառաջ տղոց համար տպած գրքոյկներնուս մէջ խոստացանք՝ անոր ետեւէն ուրիշ գիրք մ՚ալ տպել՝ Գրավարժութեան եւ ուրիշ օգտակար հմտութեանց համար։ Ահա հիմա խոստմունքնիս կատարելով՝ այս գիրքը հանեցինք, որ տղաք առաջի գիրքը լմնցուցածնուն պէս՝ ասիկայ կարդալ սկսին։ Ասիկայ պիտի ծառայէ անոնց Սաղմոսին, Աւետարանին ու Նարեկին տեղ, որոնք սովորութիւն եղած էր գրավարժութեան համար տղոց ձեռքը տալ։ Այս գիրքը կարդալով՝ տղաք պիտի սորվին կարդալու մէջ աղէկ վարժիլ, եւ անկից զատ՝ իրենց առաքինի ըլլալուն ու բարեկրթութեան վերաբերեալ բաները։

Այս գրքին մէջ աշխատեցանք այնպիսի նիւթերու վրայ խօսիլ, որ պզտիկ տղայ մը կարդալով իմանայ ճանչնայ թէ իր մանկութեան ատեն ի՛նչ պիտի ընէ, ի՛նչպէս առաքինի կեանքով ու վարմունքով պիտի մեծնայ, եւ մեծցած չափահաս եղած ատեն՝ ի՛նչպէս գործքերու մէջ պիտի

մտնէ: Այս գրքին մէջ կը կարդայ կը տեսնէ տղան ամէն կենցաղօգուտ բնական ու բարոյական առաքինութիւններուն համառօտ բովանդակութիւնն եւ մարդկային զանազան վիճակաց անձինքներուն կարգը, պարտքն ու գործքերը: Շատ պատմութիւններ եւ օրինակներ ալ դրինք, նախ՝ որ ըսուած բանն եղած օրինակով աւելի կը հաստատուի եւ գործադրելի կ'ըլլայ. երկրորդ՝ որ տղաք այսպիսի զուարճալի պատմութիւններ կարդալով՝ սորվելէն ու ընթերցանութենէ չեն ձանձրանար, այլ աւելի կը յորդորուին:

Այսպէս տղան մէկ գիրք կարդալով կամ մէկ գործքով՝ երկու մեծ օգուտ կ'ընէ, նախ՝ աղէկ գրավարժութիւն կ'ունենայ, եւ երկրորդ՝ շատ օգտակար բաներու ալ հմուտ կ'ըլլայ: Ու որովհետեւ ամէն կատարեալ ու մեծ գործ անկատարէն կը սկսի, եւ ամէն դժուարին ու բարձր ուսումներ պզտիկ եւ դիւրին ուսումներէն ու գիտութիւններէն կը սկսին, անոր համար տղաք իրենց գրավարժութեան ատենէն այսպէս կանուխէն սկսելով պզտիկ ու դիւրին ուսումներու տեղեակ ըլլալ, կը յուսանք որ մեծ ջանքով օրէ օր յառաջ կ'երթան ու դիւրութեամբ բարձր գիտութիւններու մէջ կը մտնեն:

Մեր բաղձանքն ու ջանքն այն է, որ մեր ազնիւ ազգին ամէն մէկ տղան պզտիկութենէ սկսի ուսման ու գիտութիւններուն անոյշ համն առնուլ եւ անոնց սէրը սրտին մէջ բորբոքել. որով եւ ազգերնուս մէջ ուսումնասէր անձինք շատնան: Այս բանս մենք գրքերով ու դպրոցներու մէջ աշխատելով կը կատարենք. իսկ ուրիշ ուսումնասէր ու ազգասէր վարպետներն եւ տղոց ծնողքը կրնան իրենց ջանքովն յառաջ տանիլ, եւ ազգն աւելի ուսումնական, աւելի գիտուն ընել: Թէ որ իւրաքանչիւր ազգասէր ծնողք աղէկ մտածելու ըլլան, յայտնի կը տեսնեն թէ ինչ մեծ օգուտ ու պատիւ կ'ըլլայ այս բանս՝ ոչ թէ միայն իրենց զաւակաց, հապա նաեւ իրենց ալ:

Որդեակ, եթէ իմաստուն լինիցի սիրտ քո,
Ուրախ արասցես եւ զիմ սիրտս :

ԱՌԱԿ. ԻԳ. 15.

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՆԿԱՆՑ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԴՊՐՈՑ ԳԱՑՈՂ ՏՂՈՑ ԳԻՏՆԱԼՈՒ ՀԱՐԿԱՒՈՐ ԵՂԱԾ ԲԱՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Երջանկութեան կամ բախտաւորութեան վրայ:

Ա. ԴՊՐՈՑԸ տեղ մըն է, որուն մէջ տղաք այնպիսի բաներ կը սորվին, որոնցմով երջանիկ կամ բախտաւոր մարդ կ'ըլլան։ Եւ ասոնք անանկ բաներ են, որ զմեզ չէ թէ միայն այս աշխարհքիս վրայ, հապա անդիի աշխարհքն ալ երջանիկ կ'ընեն։ Բայց որովհետեւ տղաք, մանաւանդ թէ շատ մարդիկ ալ, դեռ չեն գիտեր թէ ո՛րն է ճշմարիտ երջանկութիւնը կամ բախտաւորութիւնը, անոր համար հոստեղս ամէն բանէն յառաջ երջանկութեան վրայ խօսինք։

Բ. Ամէն մարդ կ'ուզէ երջանիկ ըլլալ։ Երջանիկ ըլլալու համար բաւական չէ որ ուրիշներն զմեզ երջանիկ համարին, հապա պէտք է որ ամէն մարդ գործքով երջանիկ ու բախտաւոր ըլլալու աշխատի, եւ ջանայ որ այս երջանկութիւնը ոչ թէ քիչ մ'ատեն, հապա միշտ եւ յաւիտեան ունենայ։

Գ. Ամէն վիճակի մէջ մարդ կրնայ երջանիկ ըլլալ։ Մարդիկ կը կարծեն որ միայն թագաւոր-

ներն, իշխաններն եւ մեծամեծ հարուստներն երջանիկ են ու հանգիստ կ'ապրին։ Բայց այս սուտ է. ամենաբարին Աստուած ամէն մարդու երջանիկ ըլլալու կարողութիւն տուած է։ Հասարակ մարդիկ, քաղաքացիք, խանութպանք, գեղացիք, ծառայք եւ ուրիշ ասոնց նման մարդիկ ալ կրնան երջանիկ ըլլալ։

Գ. Ինչպէս ամէն վիճակի մէջ մարդ կրնայ բախտաւոր ըլլալ, նմանապէս ամէն վիճակի մէջ ալ կրնայ դժբախտ կամ անբախտ ու ողորմելի ըլլալ։ Պէտք չէ որ մարդ ըսէ թէ աղքատ ու ստորին մարդիկ անբախտ են։ Աշխարհքիս վրայ ամէն ատեն եւ ամէն տեղ տեսածներնուս եթէ աղէկ միտ դնենք յայտնի կ'իմանանք որ շատ անգամ մեծերն եւ հարուստներն աղքատներէն ու հասարակ մարդկանէ աւելի դժբախտ ու անհանգիստ են, մանաւանդ երբ որ ունեցած հարստութիւննին աղէկ գործածելու չեն աշխատիր։

Դ. Իրենց վիճակին վրայ գոհ եղող աղքատներուն երջանկութիւնն ու ստակն աղէկ գործածել չգիտցող հարուստներուն թշուառութիւնն աղէկ կը ցուցընէ այս օրինակը։ Հարուստ մարդ մը փառաւոր պալատի մը մէջ կը բնակէր. շատ ինչք, գեղեցիկ հագուստներ ու անթիւ գանձեր ունէր։ Բայց շատ անգամ գիշերը քունը չէր տանէր, ու փափուկ անկողնոյ մէջ մէկ դիէն մէկալ դի կը դառնար. վասն զի իր տկռած փորն ու ստակը պահելու հոգը զինքը կը չարչարէին։ Այս հարուստն իր տան քովն աղքատ դրացի մ'ունէր, որ գիշերներն աշխատելու ատեն՝ իր զաւակներուն հետ

ուրախութեամբ կ'երգէր, կը զուարճանար ու կը ծիծաղէր եւ այսպէս աշխատելէն ետքը՝ անոյշ կը քնանար մինչեւ որ առտուանց զինքն անթընցընէին։ Հարուստն այս աղքատին ցնծութեան եւ երջանկութեան վրայ նախանձելով՝ գիշեր մը ելաւ քովի դռնէն՝ որ աղէկ գոցուած չէր՝ անոր տունը մտաւ, եւ դրան ետեւը քսակ մը ոսկի կախելէն ետքը՝ տեղը դարձաւ։ Աղքատն առտու ելած ատեն քսակով ոսկին տեսաւ եւ առաւ գաղտուկ տեղ մը պահեց։ Անկից ետքը սրտին մէջ վախ մտաւ որ չըլլայ թէ մէկն ոսկին գողնայ տանի, անոր համար առաւ անկողնին տակը խոթեց, ինքն ալ՝ Մէջքս կոտրած է, ըսելով՝ անկողին մտաւ պառկեցաւ։ Ի՞նչ կը նայիս, այս ոսկին պահելու հոգէն՝ երգելու ձայներն ու խաղերը դադրեցան, եւ ուրախութիւնը տրտմութեան փոխուեցաւ։ Հարուստը՝ որ աղքատին տան մէջ եղածները միշտ կը դիտէր, երբոր այս փոփոխութիւնը տեսաւ, ելաւ հոն գնաց՝ իբրեւ թէ դրացի հիւանդը տեսնելու համար։ Հարցուց թէ ի՞նչ է հիւանդութիւնը։ Մէկն այս միւսն այն կ'ըսէր։ Բայց ինք ստոյգը գիտնալով, Հիւանդութիւնն այն չէ, ըսաւ, ես գիտեմ ինչ ըլլալը, եւ կրնամ շուտով առողջացընել։ Գնաց ամէնքը հիւանդին խցէն դուրս հանեց, եւ անոր ականջէն վար ըսաւ. Շուտով ստակս տուր, ապա թէ ոչ՝ զքեզ կախել կու տամ։ Աղքատն երբոր այս խօսքը լսեց, շուտ մը ցատքեց ստակը տուաւ։ Այսպէս ստակը պահելու հոգէն ազատելով՝ դարձեալ յառաջուան պէս սկսաւ աշխատիլ ու գիշերներն երգել, եւ տան ուրախու-

թիւնն իր տեղը դարձաւ։ Ահա այս օրինակով յայտնի կ'երեւայ որ շատ անգամ աղքատութիւնն երջանկութեան, եւ հարստութիւնը թշուառութեան պատճառ է։

Զ. Ստոյգ է որ վիճակի մը մէջ կրնայ աղէկութիւն մը գտնուիլ, որ ուրիշ վիճակի մէջ չգտնուի։ Բայց այս ալ ստոյգ է որ ամէն վիճակ ալ իր անկատարութիւնն ու վիշտն ունի։ Աստուած այնպէս կարգ դրած է որ աշխարհքիս վրայ ամէն բան աղէկութիւն ու անկատարութիւն մ'ունենայ։

Է. Անոր համար Աստուած մարդ մը ինչ վիճակի մէջ որ դրած է, կամ թէ ըսենք՝ մարդ մը ինչ վիճակ որ կ'ընտրէ, այն վիճակին անկատարութիւններն ու նեղութիւնները պիտի յանձն առնու եւ անոնց համբերէ։

Ը. Պէտք չէ ամենեւին այն բանն ուզել՝ որ մեր վիճակէն վեր է, վասնզի զայն չենք կրնար ձեռք ձգել։ Այնպիսի բաներու բաղձալը՝ զորոնք չենք կրնար ձեռք ձգել՝ մեր սիրտը կը նեղէ ու անհանգիստ կ'ընէ։ Թէպէտ եւ այն բաները չունենանք՝ զորոնք բարձր վիճակի մէջ գտնուողներն ունին, սակայն մեր վիճակին մէջ կրնանք երջանիկ ըլլալ։

Թ. Որոնք որ իրենց սիրտը կը նեղեն այնպիսի բաներու բաղձալով, որ իրենց վիճակէն վեր է, անոնց թշուառութիւնն աղէկ կը յայտնէ այս զուարճալի առակը։

Հասարակ քաղաքացի մը՝ որ իր վիճակին բաւական եղած ապրուստ ունէր, որչափ հարուստներուն փառքն ու պատիւը կը մտածէր, այնչափ սիրտը կ'նեղէր, եւ իր ունեցածին վրայ գոհ չըլլալով՝

Արամազդ չաստուածին[1] կ'աղաչէր որ իրեն փառք, պատիւ ու հարստութիւն պարգեւէ։ Արամազդ չկարենալով դիմանալ՝ Վերջապէս սա մարդուն ձեռքէն ազատիմ՝ ըսելով, մէկու մը ձեռքով իրեն ծիրանիներու եւ բեհեզներու մէջ պլլած փառք, պատիւ ու հարստութիւններ ղրկեց։ Բայց տանողին ապսպրեց որ այն բաներն իր ձեռքը չտուած ըսէ թէ Առնելէդ յառաջ՝ կրնաս այն ծիրանիները բանալ, աղէկ մը նայիլ, որ չըլլայ թէ շուտով եւ առանց մտածելու առնլովդ խաբուիս ու գէշ բանն աղէկ կարծես։ Մարդն երբ տեսաւ այն փառաւոր պարգեւները, առանց բան մը մտածելու երկու ձեռքով դրկեց առաւ իր տեղը տարաւ։ Բայց երբոր սկսաւ բանալ ու մէկիկ մէկիկ նայիլ, այն ոսկիներուն, փառքերուն ու պատիւներուն մէջ անբաւ հոգեր, նեղութիւններ, վախեր, հիւանդութիւններ ու մարմնոյ եւ հոգւոյ դժբախտութիւններ գտաւ։ Ասանկ անտանելի բաները տեսնելով՝ ողորմելին պաղեցաւ մնաց; վասնզի իմացաւ թէ պատիւն ու

[1] Հեթանոս կամ կռապաշտ մարդիկ՝ որ ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնէն ու երկրպագութենէն հեռացած են, ամէն տեսակ բաները՝ քարը, փայտը կամ նաեւ կենդանիներն ալ իրենց աստուած համարելով, անոնց առջեւը կ'իյնային երկրպագութիւն կ'ընէին։ Ոմանք ալ երեւելի մարդ մը մեռնելէն ետքը՝ աստուծոյ տեղ դնելով՝ կը սկսէին պաշտել զինքը։ Երանի մեզի, որ հիմայ ասանկ գարշելի անօրէն պաշտամունքներէն ազատած ենք։ Հին ատեններն ամէն հեթանոս ազգեր իրենց սուտ աստուածն ունէին։ Այսպէս աստուածներու զատ զատ անուններ կը դնէին. Արամազդ, Ապողոն, Աստղիկ, Անահիտ, եւ այլն։ Շատ սուտ աստուածներու անուններ ալ հեթանոս բանաստեղծներն հնարած եւ անոնց վրայ պէսպէս առակաւոր բաներ շինած են, զորոնք քրիստոնեայ հեղինակներն ալ կարդացողներուն բարոյական խրատի համար երբեմն իրենց գրքերուն մէջ կը դնեն։

փառքը գլուխն ինչ բաներ բերին։ Բայց եւ ոչ կրցաւ զանոնք ետ տալ կամ ձգել, վասն զի այն հարստութիւններն ու փառքն իր միտքը բոլորովին յափշտակած էին։ Նա ասանկով իր վիճակէն վեր բաներու ցանկալով եւ ետեւէ իյնալով, ամէն տեսակ անհանգստութիւններու տէր եղաւ։ — Այս առակով կ'իմացուի թէ որչափ անխելքութիւն կ'ընէ այն՝ որ իր ունեցածովը չի շատանար, եւ իր վիճակէն վեր բաներու բաղձալով սիրտը կը նեղէ։

Գ. Ստուգիւ եթէ մարդիկ գիտնալու ըլլային թէ մարդուս երջանկութիւնը արտաքին բաներու վրայ հաստատուած չէ, անանկ պարապ բաղձանքներով իրենք զիրենք չէին նեղեր։ Երջանկութիւնը՝ հարստութիւն, շատ երկիրներ, շքեղ հագուստներ, մեծամեծ տներ, աղէկ ապրանքներ եւ ուրիշ ասոնց նման մեր տեսած բաներն ունենալու վրայ չէ։ Հարուստները շատ դիւրաւ ու շուտով ասանկ բաներ կրնան ունենալ, բայց ասոր համար երջանիկ կամ բախտաւոր չեն ըլլար։ Ահա ասիկայ կը ցուցընէ որ երջանկութիւնն արտաքին բաներ ունենալու վրայ չէ։

ԺԱ. Ճշմարիտ երջանկութիւնը մեր ներսն է։ Եթէ սրտերնիս բարի է ու անկարգ ցանկութիւններէն ազատ, այն ատեն երջանիկ ենք։ Ուրեմն այս աշխարհքիս վրայ այն մարդիկ բախտաւոր ու երջանիկ են, որոնք իրենց վիճակին վրայ գոհ են ու քիչ բանով կը շատանան։

ԺԲ. Արդ՝ այն ատեն մարդ իր վիճակին վրայ կրնայ գոհ ըլլալ, երբոր իր խղճմտանքը հանգիստ է, երբոր բարեպաշտ է եւ երբոր իր ամէն գործքը խոհեմութեամբ ու խելքով կը գոր-

ծէ[1]։ Երբ մարդ այս գոհ ըլլալը, խղճմտանքի հանգստութիւնը, բարեպաշտութիւնն ու խոհեմութիւնը չունի, թէեւ ամէնէն աւելի հարուստ ու ազնուական ըլլայ, ամէն աղքատ եւ ցած մարդէն աւելի անբախտ ու ողորմելի է։

Դիոնեսիոս Սիկիլիայի բռնաւորին պալատականներուն մէջ Դամոկլէս անունով մարդ մը կար։ Ասիկայ օր մը իր տիրոջն ունեցած փառքը, տէրութիւնն, անթիւ գանձերն ու մեծամեծ պալատները յիշելով, սկսաւ գովել զանիկայ եւ ըսել թէ Աշխարհքիս վրայ իրմէ աւելի երջանիկ մարդ չկայ։ Դիոնեսիոս ալ դարձաւ ըսաւ անոր. եթէ այս վիճակս քեզի բաղձալի կ'երեւայ, ըսէ ինծի, կ'ուզե՞ս դուն ալ անոր համն առնուլ։ Երբոր Դամոկլէս Այո բաղձամ ըսաւ, այն ատեն հրամայեց բռնաւորն որ զինքն ոսկեով ու զանազան հարուստ զարդերով զարդարուած գահի մը վրայ նստեցընեն։ Հրաման տուաւ կորիճ պատանիներուն որ անոր չորս կողմը կենան, եւ ինչ որ հրամայէ շուտ մը կատարեն։ Անմիջապէս բռնաւորին հրամանը կատարուեցաւ։ Ետքը սկսան անոյշ հոտաւէտ բաներ վառել ու մեծահաց սեղան պատրաստել։ Անխելք Դամոկլէս ասանկ անյուսալի բանի մը հանդիպելով, ինք զինքն երջանիկ կը կարծէր։ Բայց հազիւ թէ խեղճն ուրախանալու սկսած էր, նայիս բռնաւորը հրաման տուաւ ծառաներուն որ առիքէն վար

1 Պարսիկն սիրուն առակ մ'ունի այս բանիս վրայ, կ'ըսէ. Աքլտար եմ, ֆիքիրտար եմ, զէր նէ տարեմ, Խուտատար եմ, չէ ղամտար եմ, այս ինքն խելք ունիմ, միտք ունիմ, ոսկի չունիմ, Աստուած ունիմ, ի՞նչ հոգ պիտի ունենամ։

ուղղակի Դամոկլէսին գլխուն վրայ ձիու մազով՝ սուր մը կախեն: Դամոկլէս երբ այս տեսաւ, սոսկացաւ ու մարմինը փուշ փուշ ըլլալ սկսաւ. ա՛լ աչքին չէին երեւար չորս դին կեցող ծառաները, ոսկի զարդերը, եւ ամէն տեսակ ցանկալի կերակուրներով լեցուած սեղանը: Անանկ կը դողար, որ գլխի թագին սկրդիլ վար իյնալը չէր իմանար: Վերջապէս ա՛լ չկարենալով դիմանալ, աղաչեց բռնաւորին որ թող տայ իրեն այն փառաւոր տեղէն մէկդի երթալ. Վասն զի չեմ ուզեր, ըսաւ, այսպիսի երջանկութեան մէջ ըլլալ:

Պէտք է գիտնալ որ Դիոնեսիոս այս գլխուն վրայ բարակ մազով մը կախած սրով՝ խղճմտանքի անհանգստութիւնը կամ խայթն իմացուց: Վասն զի ինչպէս որ այն սուրն ամէն ուրախութիւնը տրտմութեան կը դարձրնէ, անանկ ալ խղճմտանքի անհանգստութիւնը մարդուն ամէն երջանկութիւնն եւ ուրախութիւնը նեղութեան ու տրտմութեան կը դարձրնէ, ամէն բանի մէջ անոր չարիքը միտքը բերելով եւ անով սիրտը տառապեցընելով: Եւ որովհետեւ Դիոնիսիոս շատ չար եւ բռնաւոր մարդ էր, անոր համար միշտ գէշ կամ անհանգիստ խղճմտանք ունէր, եւ անով այնչափ հարստութիւններու մէջ իր ստորին ծառաներէն աւելի անբախտ ու անհանգիստ էր: Ուստի ասկից յայտնի է որ աւելի աղէկ է բարի ու հանգիստ խղճմտանք ունենալ եւ հարստութիւն ու մեծութիւն չունենալ, քան թէ ամէն տեսակ հարստութիւն ու պատիւ ունենալ, բայց չար եւ անհանգիստ խղճմտանքով չարչարուիլ:

Ժ.Գ. Եթէ բարեպաշտ եւ խելացի մարդ մը հանգիստ եւ բարի խղճմտանք ունենալէն ետքը՝ նաեւ պատիւ, առողջութիւն եւ իրեն հարկաւոր եղած ապրուստն ալ ունենայ, իրապէս աւելի երջանիկ կ'ըլլայ, քան թէ երբոր անպատիւ, հիւանդ ու իր հարկաւոր ապրուստը չունեցող ըլլար:

Ժ.Դ. Բայց կրնայ ըլլալ որ մէկը պատիւ, առողջութիւն եւ հարստութիւն չունենայ, եւ դըժբախտ ալ չըլլայ: Այն ատեն միայն քիչ երջանիկ կամ քիչ բախտաւոր կ'ըլլայ:

Ժ.Ե. Ով որ Աստուծոյ պատուիրանները չի պահեր, ով որ խելքով չի վարուիր, ով որ իր վիճակին վրայ տժգոհ է եւ սիրտը սաստիկ բաղձանքներով կը նեղէ՝ անիկայ է ճշմարիտ անբախտը. միայն այնպիսի մարդուն գլուխն ամէն տեսակ խեղճութիւն կու գայ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Մարդուն հոգւոյն վրայ:

Ա. ՄԱՐԴԸ մեր տեսած մարմինէն զատ՝ ուրիշ բան մ'ալ ունի մարմնոյն ներքին կողմը, որ մեզի չերեւար, ինչպէս փորձով յայտնի է: Մարդ շատ բան կը յիշէ, զոր շատոնց տեսած կամ լսած կամ զգացած կամ կերած եւ կամ հոտոտացած է: Մարդն իր մարմնոյն վրայ անդամ մը չունի, որ անցած գացած բաները յիշէ: Ստուգիւ մարմնոյն զգայարանքները ներկայ կամ հիմայ եղած բաները կրնան զգալ, բայց ներկայ չեղողները չեն կրնար: Ուրեմն՝ որովհետեւ մարդ անցած բաները կը յիշէ, պէտք է որ մարմնէն զատ ուրիշ բան մ'ունենայ, որով իր յառաջուընէ իմացած կամ

23264-60

զգացած բաները յիշէ։ Այս էակը կամ բանը՝ որով անցած բաները կը յիշենք, Հոգի կ'ըսուի։

Բ. Հոգին կրնայ անցած գացած բաները յիշել, այս ինքն՝ հոգին ունի Յիշողութիւն։ Խելքը վրան եղող մարդը կրնայ շատ բաներ միտքը պահել, վասն զի աղէկ միտ կը դնէ. կրնայ շատ բաներ ճշդիւ յիշել, վասն զի խելքը վրան եղած ատեն զանոնք տեսաւ կամ լսեց։ Մարդ որչափ որ աւելի եւ աղէկ միտ կը դնէ եղած բաներուն, այնչափ յիշողութիւնն ալ սուր կ'ըլլայ։ Ասոր հակառակ՝ որչափ որ մարդ խելքն ու միտքը վրան չի ժողովեր, այնչափ քիչ բան միտքը կը պահէ կամ ամենեւին բան մը միտքը չի պահեր, եւ միտք առածն ալ ծուռ ու սխալ կ'ըլլայ։ Յիշողութիւնը գործածելն ալ մարդուս շատ վնաս կու տայ, վասն զի ասով օրէ օր կը բթանայ կը թուլնայ, եւ այն բանը՝ որ յառաջ դիւրաւ միտքը կը պահէր, ետքը շատ դժուար կ'ըլլայ պահելը։

Մենեկա իրեն համար կ'ըսէ որ Պզտիկութեանս ատեն զարմանալի յիշողութիւն մ'ունէի. վասն զի երկու հազար բառ լսած կարգաւս կրնայի երկրորդել. եւ երկու հարիւր տուն խօսք մէկ անգամ լսելով՝ կրնայի շիտակ պատմել։ Բայց ետքէն քանի գնաց յիշողութեանս սրութիւնը՝ շատ ատեն չգործածելուս համար՝ կորսնցուցի. այնպէս որ ծերութեանս ատեն քառասուն անգամ լսած բանս՝ ինծի նոր բան կու գար։

Գ. Շատերը կան՝ որ թէպէտ աղէկ յիշողութիւն եւ խելք ունին, բայց ջանք ու մտադրութիւն չունենալնուն համար բան մը չեն կրնար սորվել։

Ասոր հակառակ՝ շատերն ալ կան, որ թէպէտ աղէկ յիշողութիւն ու խելք չունին, բայց մեծ ջանք ունենալնուն համար՝ երեւելի եւ իմաստուն մարդիկ կ'ըլլան։

Դեմոսթենէս Յունաց ճարտասաններուն գլուխըն այնչափ բաղձանք ունէր բան սորվելու որ իր ժրաջանութեամբն ու խելքին գործածութեամբն իր բնութեան պակասութիւններուն յաղթեց։ Այնպէս թոթով էր լեզուն, որ շատ բան չէր կրնար շիտակ արտաբերել. բայց ինք զինքը կրթելով՝ լեզուն այնպէս շիտկեց, մինչեւ կարծես թէ աշխարհքիս մէջ չկար մարդ մը՝ որ անոր պէս լեցուն եւ շիտակ խօսէր։ Ձայնը չափէ դուրս բարակ ըլլալուն համար՝ լողներուն շատ անհաճոյ էր, բայց այն ալ կրթութեամբ շիտկեց։ Իր ատենաբանութիւններուն փորձն ընելու համար՝ մրրկի ատեն կ'երթար ծովուն ափը, ուր որ ալիքները կը զարնէին. հոն քանի մը անգամ բարձր ձայնիւ կ'ատենաբանէր, որպէս զի այն ալիքներուն ձայնին վարժելով՝ ժողովրդեան մէջ ատենաբանած ատեն անոնց ձայնէն չվախնայ չշփոթի։ Գետնի տակ անձաւ մը շինած էր, ուր երկու երեք ամիս գոցուած՝ իր ատենաբանութեան փորձը կ'ընէր։ Գլխուն մազերուն կէսը սափրած էր, որ ամչնալէն ամենեւին դուրս չելլէ այն երկու երեք ամսուան մէջ։ Այսպէս իր բնութեան հետ կռուելով, վերջապէս յաղթեց եւ ճարտասաններուն գլուխն եղաւ։ Ահա ասով մարդ կրնայ միտքը շատ բան պահել, շատ բան յիշել, իմաստուն ըլլալ։

Դ. Մարդ ինչ որ այսպիսի ջանքերով իր յիշողութեան մէջ կ'առնու, ետքը կը սկսի անոնց

վրայ խորհրդածել, եւ մէկ խորհրդածութիւնը կամ խորհուրդն ուրիշ մ'ալ հետը կը բերէ: Եւ որովհետեւ հոգին իր իմացած բաներուն վրայ դատում կամ տրամաբանութիւն կ'ընէ, այս ինքն՝ մէկ բանէն ուրիշ բան կը մակաբերէ կը հանէ, անոր համար կ'ըսենք թէ հոգին **Խելք**, **Միտք** կամ **Բանականութիւն** ունի: Ով որ բան մ'աղէկ միտքը կը պահէ եւ թէ զայն ետքն աղէկ միտքը բերելու ըլլայ, կրնայ անոր վրայ ուղիղ դատում ընել:

Ե. Աշխարհքիս վրայ գրեթէ ամէն բան կրնայ մէկ կողմանէ վնաս եւ մէկալ կողմանէ շահ բերել: Շատ անգամ գէշ բանն աղէկ ու հաճոյ կ'երեւայ, եւ աղէկ բանը՝ գէշ ու անհաճոյ: Արդ՝ ով որ ամէն բան աղէկ միտքը չի պահէր, եւ ետքը աղէկ միտքը չի բերեր, այլ միայն իրեն ինչ որ հաճոյ կամ անհաճոյ կ'երեւայ՝ անոր կը նայի. կամ թէ ըսենք ինչպէս որ դրսանց իր աչքին կ'երեւայ՝ անանկ կը դատէ, այնպիսին շատ սխալ ու ծուռ դատումներ կ'ընէ. շատ անգամ աղէկ բանը գէշ կը կարծէ, ու գէշն աղէկ, որով եւ իրեն ալ շատ վնաս կ'ընէ:

Զ. Ինչ որ մեզի հաճելի է, այն բանը կ'ուզենք կը բաղձանք, եւ ձեռքերնէս եկածը կ'ընենք որ մեր բաղձանքին հասնինք: Ահա այս ալ մեր հոգւոյն մէկ կարողութիւնն է, որ կ'ըսուի **Կամք**: Մարդուս ցանկութիւնն ու բաղձանքն այնչափ զօրաւոր է, որ մարդ բոլոր իր ոյժն, ունեցածն, առողջութիւնն ու կեանքը կու տայ, որ իր ուզածը ձեռք ձգէ: Հոս ալ յայտնի կ'երեւայ թէ որչափ հարկաւոր բան է աղէկ քննել ու տեսնել թէ ար-

դեօք այն բաներն՝ որոնց կը բաղձանք՝ ստուգիւ աղէկ են թէ գէշ ու վնասակար, որոնք դրսանց աղէկ երեւնալով՝ զմեզ կը խաբեն: Եթէ կ'ուզենք ամէն բանի մէջ ուղիղ ու աղէկ բաղձանք ունենալ, պէտք է որ այն բաներուն բաղձալու կամ փափաքելու նայինք, որոնք ոչ թէ միայն մեր անձին օգտակար, այլ եւ ուրիշներուն առջեւն ալ ուղիղ ու արդար, եւ կամ հասարակաց բարւոյն անվնաս ըլլան: Միայն արդարութիւնն է՝ որ մեր բաղձանքը, մեր դատումը շիտակ ու գովելի կ'ընէ, չէ թէ բաղձացած բաներնուս միայն մեզի օգտակար ըլլալը:

Թեմիստոկլէս աթենացին Պարսիկներուն յաղթելէն ետքը՝ հրապարակաւ ըսաւ Աթենացիներուն. Ձեզի համար օգտակար խորհուրդ մ'ունիմ, բայց հրապարակաւ չ'ըսուիր: Ձեր մէջէն մէկը տուէք ինծի՝ որ իրեն ըսեմ: Աթենացիներն ալ զԱրիստիդէս ընտրեցին, որ խելացի եւ շատ արդար մարդ էր: Թեմիստոկլէս անոր ըսաւ. Հիմայ առիթ մ'ունինք, կրնանք Լակեդեմոնացիներուն նաւերը գաղտուկ այրել, եւ այնպէս Աթենացիք բոլոր Յունաստանի տէր կամ գլուխ կ'ըլլան: Վասն զի Լակեդեմոնացւոց եւ Աթենացւոց մէջ մեծ կռիւ կար. մէկ կողմը կ'ըսէր որ Յունաստանին գլուխը մենք ենք, մէկալ կողմը ալ կ'ըսէր թէ Ոչ՛, մենք ենք: Արդ Արիստիդէս այս խորհուրդը լածին պէս՝ դարձաւ Աթենացիներուն ըսաւ. Թեմիստոկլէսին ըսածը շատ օգտակար է, բայց արդար բան չէ: Աթենացիք արդար չեղած բանն՝ օգտակար կամ աղէկ ու հաճոյ չէին համարեր, ուստի թէեւ որոշակի չիմացան թէ Թեմիստոկլէսին խորհուրդն ինչ է, բայց միայն

արդար չըլլալը իմանալով, ամէնքը միաբերան ըսին. Այդ բանը չենք ուզեր ընել: Երանի՜ թէ ամէն մարդ ալ այս առաքինութիւնն ունենար, եւ ամէն բանի մէջ այսպէս դատաստան ընէր:

Ե. Արդ՝ Յիշողութիւնը, Միտքն ու Կամքը՝ որոնց վրայ այս գլխուս մէջ խօսեցանք, կ'ըսուին հոգւոյն Կարողութիւնները, որոնցմով մեր հոգին կը յիշէ, կ'իմանայ ու կ'ուզէ կամ կը բաղձայ: Եթէ մարդ հոգւոյն այս կարողութիւնները բարի բաներով չի կրթեր, չի վարժեցըներ, ամէն բան ծուռ կ'իմանայ եւ կը սխալի: Չի կրնար աղէկ որոշել թէ ո՛րն է բարին, որն է չարը: Իր բաղձանքը կատարելու համար շատ անգամ գէշ բաներու ետեւէ կ'ըլլայ, եւ այն բաներն՝ որ իրեն խղճմտութեան պատճառ են՝ ինք երջանկութեան պատճառ կը կարծէ եւ անոնց կը բաղձայ:

Զ. Արդէն յայտնի է որ մարդուն մեծ բարերարութիւն կ'ըլլայ, եթէ մէկն իրեն սորվեցընէ թէ ո՛րն է աղէկ դատաստան ընելու եւ աղէկ գործելու ճամբան: Ահա այս բարերարութիւնը կը գտնեն տղաք դպրոց երթալով, վասն զի հոն պզտիկուց կը սկսին ամէն բանի մէջ շիտակ դատաստան ընելու եղանակը սորվիլ, աղէկ բաներու բաղձանք ձգել ու ուղիղ ճամբու մէջ մնալ:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Աշակերտները դպրոցի մէջ ինչ կը սորվին:

Ա. ԲԱՒԱԿԱՆ չէ որ տղաք աղէկ դպրոցի մէջ միայն կարդալ կամ բերնուց բան սորվին, այլ պէտք են նաեւ սորվիլ թէ ո՛ր բանն աղէկ է, ո՛ր

բանը գէշ. ինչ բան մարդս երջանիկ կ'ընէ, ինչ բան՝ թշուառ. եւ այս ամէն բան սորվելէն ետքը՝ անոնց համեմատ ալ ապրելու են:

Բ. Աղէկ դպրոցի մէջ տղաք պզտիկուց կը սորվին ամէն բան աղէկ միտք առնուլ, եւ ետքն անոնց վրայ շիտակ դատաստան ընել: Հոն կը սորվին ուղիղ վարդապետութիւններ կամ խրատներ, որ ետքը մտածելու, խօսելու եւ գործելու ժամանակ զանոնք մտքերնին բերեն եւ անոնց համաձայն ապրին: Հոն կը սորվին՝ միայն շիտակ եւ աղէկ բաներ սիրել, գէշ բաներն ատել եւ մէկ կողմը ձգել. իրենց բարի ու աստուածահաճոյ վիճակ ընտրել, եւ այն ընտրած բարի վիճակնին մեծ համարել եւ անոր վրայ գոհ ըլլալ:

Գ. Բայց այս ամէն բաներէն յառաջ աղէկ դպրոցի մէջ սորվելու էական բանն է կրօնը, եւ անոր վերաբերեալ բաները: Արդ՝ կրօնքը կամ հաւատքը մարդուս անանկ բաներ կը սորվեցընէ, որ զինքն իրաւամբ երջանիկ կ'ընեն: Մեր սրտին գէշ բաղձանքները կը հանէ, եւ զմեզ կը յորդորէ բարի ու արդար բաներու բաղձանք ձգել: Գէշ յօժարութիւններու դէմ դնելու ճամբան ու եղանակը մեզի կը ցուցընէ: Մեր սրտին մէջ բաղձանք եւ կարօտ մը կը բորբոքէ Աստուծոյ հաճոյ ըլլալու, զԱստուած ամէն բանէն աւելի սիրելու, ամէն բանի մէջ անոր փառքը փնտռելու եւ իր պատուիրանները կատարելու:

Դ. Աստուածային սուրբ կրօնքերնուս՝ մեզի ասանկ բաներ սորվեցընելու, եւ անով մեր միտքն Աստուծոյ բարձրացընելու եւ սրտերնիս Աստուծոյ

սիրովը լեցնելու համար սահմանուած եւ հաստատուած ըլլալը՝ մեզի նոյն կրօնին աստուածային հիմնադիրը Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս հասկըցուց եւ սորվեցուց: Ինքն Աստուծոյ որդին ու Աստուած յաւիտենական ըլլալով՝ երկինքէն իջաւ մարդ եղաւ ու իր կենացն առաջին տարիներէն սկսելով՝ ինչպէս իր մտքին խորհուրդները՝ բոլորովին իր երկնաւոր Հօրը փառքը մարդկան մէջ տարածելու համար կը գործածէր, այսպէս ալ սրտին փափաքները միայն նոյն երկնաւոր Հօրը սէրը մարդկան սրտին մէջ վառելու կ'աշխատէին: Անոր համար իր կրօնին գլխաւոր հիմն աս դրաւ՝ որ մարդիկ զԱստուած երկնից ու երկրի արարիչը ճանչնան եւ ամէն բանէն աւելի սիրեն, եւ անկից ետքն զիրար եղբօր պէս սիրեն. որով եւ աշխարհքիս վրայ երջանիկ, ու երկինքը՝ յաւիտեանս յաւիտենից երանելի ըլլան: Իր կրօնին ուսումը խօսքով եւ քարոզութեամբ սորվեցընելու սկսելէն յառաջ՝ գործքով կատարելու սկսաւ: Իր տղայութեան ատեն ծնողացը ձեռքին տակ՝ միշտ անոնց հնազանդ ըլլալով, անոնց քովէն չզատուելով, որդիական պարտքերն ամէն ճշդութեամբ կատարեց: Իր երկնաւոր Հօրը դրած օրէնքներուն ամէն մէկ մասը կատարելէն ամենեւին ետ չէր կենար. ժամանակին տաճարը կ'երթար, ան ալ իր ծնողացը հետ. սուրբ Գիրքը կարդացուելու ժամանակ՝ խորին լռութեամբ ու մեծարանքով մտիկ կ'ընէր. եւ որովհետեւ աստուածային իմաստութեամբ լեցուած էր, սուրբ Գրքին խօսքերը նոյն իսկ օրինաց վարդապետներուն կը մեկնէր, եւ իր Հօրը հրա-

մաններուն եւ խօսքերուն բուն միտքն ինչ ըլլալն ամէնուն կը հասկըցընէր: Ասանկ պզտիկուց իր աստուածային բարձր պաշտօնին գործքերը կատարելու սկսելով, երեսուն տարուան եղած ատեն՝ յայտնի սկսաւ իր մեծ պաշտօնը, այս ինքն՝ Աստուծոյ փառքը քարոզել, մարդկան փրկութեան ճամբան ցուցընել եւ այս սուրբ կրօնին ուսմունքն իր խաչակիր մահուամբը կնքեց եւ հաստատեց:

Ե. Քրիստոսի հաստատած եւ սորվեցուցած աստուածային կրօնքը՝ չէ թէ միայն հին հեթանոս ազգերը հեթանոսութեան եւ անաստուածութեան մութէն դուրս հանեց եւ լուսաւորեց, այլ նաեւ շատ կոպիտ ու վայրենի ազգերն իր լուսովը լուսաւորելէն ետքն՝ իր ուսմունքովն ընտանի ըրաւ ու կրթեց, եւ մինչեւ հիմայ ալ՝ ուր որ կը հասնի՝ այս բարերարութիւնները կ'ընէ: Աստի պէտք է ըսել՝ որ այս աստուածային կրօնքը չէ թէ միայն մարդուս ժամանակաւոր եւ յաւիտենական երջանկութեան՝ այլ նաեւ անոր աղէկ ու կատարեալ կրթութեան համար՝ շատ հարկաւոր է: Ահա այս սուրբ կրօնին ուսմունքը տղաք պզտիկուց կը սկսին դպրոցի մէջ սորվիլ, անոր պատմութիւնը կարդալ եւ անոր բարերարութիւնները ճանչնալ, որ սրտերնուն մէջ անոր սէրը կանուխէն սկսի բողբոջել:

Զ. Գիտութեան բաղձացողը շատ բան՝ միայն տեսնելով կամ լսելով կրնայ սորվիլ. բայց շատ բաներ ալ կան, որ միայն կարդալով կը սորվուի: Անոր համար տղաք դպրոցի մէջ նախ կարդալ կը սորվին: Անկից ետքը գիր գրել կը սոր-

վէն, որ շատ հարկաւոր բան է։ Վասն զի եթէ մեզմէ հեռու եղողին մէկը մեզի բան մ'իմացընել ուզէ, կամ եթէ մենք հեռաւորի մը բան մ'իմացընել կամ ըսել ուզենք, այն ատեն երկու տող գրով ամէն բան կ'ըլլայ։ Ուրիշ շատ բաներու ալ օգտակար է գիր գրելը. ինչպէս թէ որ մէկը շատ բան ունի մտածելու կամ միտքը պահելու, եւ կը վախնայ որ գուցէ կը մոռնայ, այն ատեն մտքին մէջ ունեցածը թղթի մը վրայ կը գրէ եւ անկից ետքն անհոգ կ'ըլլայ։

Է. Ասկից զատ՝ տղաք դպրոցի մէջ կը սորվին իրենց մայրենի կամ գրաբար լեզուին կանոնները, կամ թէ ըսենք՝ Քերականութիւնը, որ կարող ըլլան կարդացած բաներնին աղէկ հասկընալ եւ առանց սխալի երկու տող գրել, կամ ուղիղ խօսիլ։ Կը սորվին Թուաբանութիւն, որ շատ օգտակար բան է. վասն զի թէ որ մէկը թուաբանութիւն կը սորվի, շատ բաներ մէկէն շուտով առանց աշխատանքի կը հաշուէ, հաշիւ կ'ընէ եւ միտքը կը պահէ, որով իրեն մեծ շահ կ'ընէ։ Դարձեալ կը սորվին Աշխարհագրութիւն, կամ աշխարհքիս միջի զանազան քաղաքներուն, թագաւորութիւններուն եւ գեղերուն դիրքերն, որպիսութիւնն եւ պատմութիւնը։ Կը սորվին բնական պատմութիւն, բնական բաներուն, կենդանիներուն, բոյսերուն եւ հանքերուն բնութիւնն, որպիսութիւնն եւ գործքերը։ Դարձեալ կը սորվին զանազան ազգերու Պատմութիւնները, անոնց բարքն եւ մէջերնին անցած գացած բաները, որոնք զմարդ ոչ թէ միայն գիտուն կ'ընեն, այլ նաեւ անոր սրտին ան-

մեղ ու օգտակար զուարճութիւն կու տան, որով կարող կ'ըլլայ ուրիշներուն առջեւն ելած ատեն՝ երկու բան խօսիլ եւ խօսածը մտիկ ընել տալ։ Ահա այս բաներով մարդ հմուտ ու խելացի եւ հասարակութեան կամ իր ազգին եւ ազգականներուն օգտակար անձ կ'ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Տղաք դպրոցի մէջ ինչպէս ուսում պիտի սորվին:

Ա. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ կամ ուսման բաղձացող տղաք սիրով եւ յօժարութեամբ դպրոց կ'երթան, վասն զի հոն շատ օգտակար ու պիտանի բաներ կը սորվին։ Այն տղան՝ որ դպրոց քիչ կ'երթայ եւ դուրսը շատ ատեն պարապ կ'անցընէ, իր վարպետէն սորվեցուցած հարկաւոր բաներուն ամէնը չի կրնար ըսել կամ իմանալ, սորված բաներն ալ շուտով կը մոռնայ։

Բ. Տաւրոս փիլիսոփան իր աշակերտները կը խրատէր որ սիրով դպրոց երթան եւ դասերնին սորվին։ Անգամ մըն ալ զանոնք աւելի ուսման յորդորելու համար՝ այս պատմութիւնը պատմեց։ Ատեն մը Աթենացիք ելան օրէնք դրին որ եթէ Մեգարացի մը Աթէնք քաղաքը մտնելու եւ կենալու ըլլայ, մահապարտ ըլլայ եւ շուտ մը սպաննուի։ Այն ատեններն Եւկղիտէս անունով մեգարացի մը կար, որ այն օրէնքը դրուելէն յառաջ Աթէնք կը կենար եւ Սոկրատէս մեծ փիլիսոփային դպրոցի մէջ գիտութիւն կը սորվէր։ Այս օրէնքը դրուելէն ետքը՝ ալ չկարենալով յայտնի հոն կենալ կամ հոն երթալ գալ իմաստութիւն սորվելու

համար, ասանկ բան մը գտաւ, որ իր դասէն ու գիտութիւն սորվելէն ետ չմնայ։ Երկայն կանացի հագուստ մը կը հագնէր, եւ գլուխը քիթը բերանը գոցած՝ գիշերանց կ'ելլէր երկայն ճամբայ քալելով՝ Մեգարա քաղքէն Աթէնք կու գար։ Հոն քիչ մը ատեն Սոկրատեսէն դաս առնելէն եւ ուզած բաները սորվելէն ետքը՝ դարձեալ առտուան դէմ իր քաղաքը կը դառնար։ Այսպէս շատ ատեն կեանքը վտանգի մէջ դնելով՝ ուզածները սորվեցաւ եւ մեծ փիլիսոփայ եղաւ։

Գ. Անտիսթենէս փիլիսոփան իր աշակերտները կը խրատէր որ փութով եւ սիրով գիտութեան միտ դնեն եւ դասերնին աղէկ սորվին. բայց քիչերը կը հնազանդէին։ Ինքն ալ շատ սրդողելով՝ օր մը բռնեց զամէնքն ալ վռնտեց, եւ մէյ մ'ալ անոնց բան սորվեցընել չուզեց։ Այն աշակերտներուն մէջն էր Դիոգինէս փիլիսոփան ալ։ Ասիկայ սրտին մէջ գիտութիւն սորվելու եւ Անտիսթենեսին աշակերտութիւն ընելու մեծ բաղձանք ունենալով, անոր սաստն ու վռնտելը բանի մը տեղ չդրաւ, եւ միշտ քովը կու գար բան սորվելու համար, եւ ինչ որ կ'ընէր՝ անկից չէր զատուէր։ Օր մը Անտիսթենէս ալ անոր աւելի սրդողելով, սպառնացաւ որ եթէ մէյ մ'ալ քովը գալու ըլլայ, իր գաւազանովը՝ որ միշտ ձեռքը կը բռնէր՝ անոր գլխուն կը զարնէ։ Երբոր ասով ալ Դիոգինէս անկից չհեռացաւ, Անտիսթենէս ստուգիւ զինքն աղէկ մը ծեծեց։ Բայց եւ ոչ ասով անկից զատուեցաւ հաւատարիմ աշակերտը, այլ կորիճութեամբ այսպէս պատասխան տուաւ. Որչափ որ կ'ուզես ծեծէ. բայց

գիտցիր որ չես կրնար այնպէս խիստ գաւազան մը գտնել, որ զիս քեզմէ զատէ։ Երբ Անտիսթենէս այս խօսքը լսեց, ա՛լ ընդունեցաւ զանիկայ, եւ սկսաւ սիրով իմաստութիւն սորվեցընել։

Դ. Այսպէս պիտի ըլլայ ամէն տղայ, որ բան սորվիլ կ'ուզէ. այսպիսի բաղձանքով դպրոց պիտի երթայ, եւ իր գործքին միտ դնէ։ Ասոր համար պէտք է ամենայն ջանքով զգուշ կենալ միտքը ցրուելու պատճառներէն, որոնք են՝ դանդաղիլը, շարունակ չորս դին նայիլը, ափեղ ցփեղ խօսիլը, ձեռքով ոտքով խաղալն, եւ վերջապէս ինչ որ անմտադրութեան պատճառ կրնայ ըլլալ։

Ե. Ով որ բան մը քիչ կը մտածէ, այն բանը շուտով կը մոռնայ։ Ասոր համար ով որ կ'ուզէ դպրոցին մէջ սորվածը չմոռնալ, պէտք է որ շատ անգամ [illegible] ընէ եւ սորվածները միտքը բերէ, թէեւ դպրոցէն բոլորովին ազատ եղած ըլլայ։ Ուստի քանի որ պարապ ատեն կը գտնուի, պէտք է որ տղան գրէ, կարդայ, թուաբանութեան փորձ ընէ, եւ դպրոցին մէջ լսած բարի խրատները միտքը բերէ, որպէս զի ասանկով իր սխալմունքները շտկելով, թէ խոհեմ ու խելացի ըլլայ եւ թէ երջանիկ կեանք վարէ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Դպրոցին կանոնները:

Ա. Դպրոց երթալէն առաջ ինչ պէտք է ընել:

Ա. ՏՂԱՔ, տնէն դուրս ելլելէն յառաջ՝ նայեցէք որ վրանիդ գլուխնիդ մաքուր ըլլայ: Երեսնիդ, ձեռուընիդ լուացած, ըղունգներնիդ կտրած, մազերնիդ սանտրուած ըլլան:

Բ. Եթէ հիւանդութեան կամ ուրիշ պէտքի համար դպրոց չերթալու ըլլաք՝ պէտք է որ մարդ խաւրէք եւ չերթալնուդ ստոյգ պատճառը վարպետին իմացընէք:

Գ. Տնէն ժամանակին դուրս ելէք եւ ճամբան մի դանդաղիք, որ ժամանակին դպրոց հասնիք: Չըլլայ որ ասդին անդին կամ խանութներուն առջեւը կենաք կամ ձեր ճամբէն հեռանաք: Չըլլայ որ մարդկան մէջէն անցնելու ատեն՝ պոռալով իրարու հետ խօսիք:

Դ. Ճամբան պարկեշտութեամբ քալեցէք: Երբ ճամբուն վրայ իրարու կը հանդիպիք, սիրով բարեւ տուէք իրարու: Երբոր դպրոց կը մտնէք՝ ցեխը կամ ձիւնը ոտից ամաններնուդ վրայէն մաքրեցէք. նոյնպէս զգեստնիդ ալ թօթուեցէք:

Ե. Դպրոցի առջեւը կամ ուր որ ըլլայ՝ մի կենաք, շիտակ ձեր տեղը գացէք:

Զ. Ով որ ուշ դպրոց կու գայ, պէտք է որ ուշանալուն ստոյգ պատճառը վարպետին ըսէ: Վա՜յ անոր, որ կ՚ուզէ սուտ զրուցելով ինք զինքն ար-

դարացընել: Սուտ խօսքը միշտ կ՚իմացուի եւ մեծ պատժով կը պատժուի:

Բ. Դպրոցի մէջ ինչպէս պէտք է կենալ:

Ա. Տղաք, դպրոց մտնելու ատեն քաղաքավարութեամբ վարպետներուդ բարեւ տուէք: Եթէ անոր ըսելու բան մ՚ունիք՝ խոնարհութեամբ զրուցեցէք, եւ ետքը մէկալ ընկերներնուդ ալ բարեւ տուէք:

Բ. Հետերնիդ բերած բաներնիդ իրենց որոշուած տեղը դրէք, որ ետքը կարող ըլլաք դիւրաւ առնուլ:

Գ. Ձմեռուան ատեն դրսէն դպրոց գացածնուդ պէս՝ կրակի քով մի՛ երթաք, վասն զի շատ վնասակար է: Նմանապէս ամառուան մէջ քրտնած կամ տաքցած՝ ջրոյ կամ աղբիւրի քով մի՛ երթաք այլ շիտակ գացէք տեղերնիդ նստեցէք:

Դ. Ձեզմէ վեր նստողներուն վրայ չար նախանձ մ՚ունենաք. վասն զի վեր նստողներն իրենց ջանքին եւ յառաջ երթալուն համար վեր կ՚անցնին: Ջանացէք որ դուք ալ արժանի ըլլաք յառաջ անցնելու:

Ե. Դպրոցի մէջ կարդալու ատեն լուռ եւ հանդարտ կեցէք եւ դասերնիդ աղէկ սորվեցէք:

Զ. Դաս առնելէն կամ դասերնիդ ըսելէն յառաջ աղօթքի ատեն՝ աղօթքնիդ ջերմեռանդութեամբ եւ պարկեշտութեամբ ըրէք:

Է. Դաս ըսելու կամ առնելու ատեննիդ՝ շիտակ նստեցէք, եթէ գիր կամ թիւ չէք գրեր, ձեռուընիդ շիտակ դրէք գրասեղանին վրայ:

Ը. Դասի ատեն վարպետին նայեցէք, եւ իր ըսածներուն աղէկ ականջ ու միտ դրէք։ Ամէն բան միշտ ուզելով կամ յօժարութեամբ եւ հնազանդութեամբ ըրէք։ Հնազանդութիւնն աշակերտին այնպէս հարկաւոր է, որ ամենեւին առանց մեծ վնաս մը քաշելու անոր դէմ չի կրնար գործել։

Թ. Եթէ վարպետն աշակերտներէն մէկուն հրամայէ որ կարդայ կամ պատասխան տայ, պէտք է որ շուտ մը ոտք ելլէ, եւ ինչպէս որ կը վայլէ՝ այնպէս կենայ պատասխան տալու համար։

Ժ. Տեղը նստողը կամ տեղէն ելլողը պիտի զգուշանայ որ քովը նստողները չշփոթէ։

ԺԱ. Ամէն բանէն աւելի նայեցէք որ իրարու զգեստէն չքաշէք, իրարու հետ չկռուիք եւ ընկերներնուդ ունեցածին չդպչիք։

ԺԲ. Ափեղ ցփեղ մի խօսիք. զերար խօսքով մի դրդէք. պարապ ատեն կորսնցնելով չորս կողմը մի նայիք. ձեռքով ոտքով մի խաղաք կամ ձայն մի հանէք. գրասեղանին վրայ մի՛ ելլէք, եւ առանց ձեր վարպետին հրամանին տեղերնիդ մի փոխէք։

ԺԳ. Ուրիշին դուրս ելած ատենը դուք ալ մի՛ ելլէք, մինչեւ գացողն ետ չդառնայ, բայց եթէ մեծ հարկաւորութիւն մ'ըլլայ։

ԺԴ. Առանց հրամանի իրարու մէջ ամենեւին բան մը մի փոխէք, մի գնէք, մի ծախէք. եւ ամենէն աւելի չըլլայ որ իրարմէ գաղտուկ բան առնուք։

ԺԵ. Նայեցէք որ ամենեւին բան մը չկոր-

սնցնէք, ինչու որ կորսնցնելը մեծ անխելքութեան եւ անկարգութեան նշան է։

ԺԶ. Գրասեղանները, աթոռները, պատուհանները, դռներն եւ պատերն ամենեւին մի վնասէք եւ մ'աղտոտէք։

ԺԷ. Թուղթի կտորուանքներն եւ չգործածուելու գրիչները, եւ ուրիշ շիւղերը գրասեղանին տակը մի նետէք։

ԺԸ. Իրարու հետ խաղաղութեամբ եւ քաղաքավարութեամբ վարուեցէք. զգոյշ կեցէք ամէն տեսակ անքաղաքավարութենէ։ Ուղղափառ հաւատքէն մոլորողները ծաղր մ'ընէք. այլ նայեցէք որ զիրենք սիրով շահիք։

ԺԹ. Աղօթք ընելէն ետքը կարգաւ զոյգ զոյգ կեցէք, եւ երբոր վարպետն ազատ ըլլալու հրաման կու տայ, անոր յարգութեամբ բարեւ տուէք եւ լռութեամբ կարգաւ գացէք մինչեւ տունը։

Գ. Եկեղեցի երթալու ատեն կամ եկեղեցւոյ մէջ ինչ ընելու է։

Ա. Մէկտեղ եկեղեցի երթալու ատեննիդ՝ զոյգ զոյգ պարկեշտութեամբ եւ լռութեամբ գացէք, եւ ամէն մէկերնիդ ձեր տեղը կեցէք՝ կա՛մ ոտքի վրայ եւ կա՛մ ծունր դրած, ինչպէս որ ձեզի կը հրամայուի։ Պարկեշտութեամբ, ջերմեռանդութեամբ եւ յօժարութեամբ երգեցէք կամ աղօթք ըրէք։ Եկեղեցիէն դառնալու ատեննիդ ալ նոյն կարգը պահեցէք։

Բ. Կիրակի օրերն ժամանակին եկեղեցի գացէք, եւ աղօթքնիդ ջերմեռանդութեամբ ըրէք։

Գ․ Հրապարակական կամ ի միասին աղօթք ընելու կամ երգելու ատեն շատ մի պոռաք։

Դ․ Եկեղեցիներուն, սուրբ պատկերներուն եւ ուրիշ Աստուծոյ եւ սրբոց նուիրուած բաներուն միշտ մեծ յարգութիւն ըրէք։

Ե․ Եկեղեցւոյ մէջ չորս կողմը մի նայիք․ մէկ տեղէն մէկալ տեղ մ'երթաք։ Հետերնիդ աղօթագիրք մ'առէք, եւ ինչ աղօթք որ կ'ընէք՝ խելքերնիդ վրանիդ ժողված ըրէք։

Յիսուսեանք Մոնաքոյ քաղաքին մէջ դպրոց մ'ունէին, ուր շատ տղաք կու գային։ Անգամ մը Հերետիկոսին մէկը տեսաւ որ տղաք առջեւնին նայելով զոյգ զոյգ եկեղեցի կ'երթային, զարմացաւ անոնց պարկեշտութեան վրայ եւ սկսաւ ինք իրեն մտածել եւ ըսել․ Ստուգիւ մեր հաւատքը սուտ՝ եւ ասոնց հաւատքը միայն ճշմարիտ է․ վասն զի պզտիկ տղաքն ալ՝ որոնց խելքը դեռ աղէկ բաց չէ՝ այսպիսի պարկեշտութեամբ կը զարդարէ։ Ուրիշ ամէն բանի մէջ տղաք անհաստատ կ'ըլլան եւ չեն կրնար իրենք զիրենք բռնել․ ուրեմն այս իրենց ջերմեռանդութիւնը բաւական կը ցուցնէ որ իրենց հաւատքը ճշմարիտ է եւ զօրաւոր, որ նաեւ պզտիկ տղաքն ալ կը զսպէ։ Այս խորհուրդը մարդուն մտքին մէջ այնպէս դրոշմուեցաւ՝ որ սկսաւ աղէկ մը քննել ուղղափառաց դաւանութիւնը․ եւ անոնց հաւատքը՝ գովելի, իսկ իր հաւատքը ծուռ ու սուտ գտաւ․ անոր համար դարձաւ ուղղափառ եղաւ։

Դ. Եկեղեցին եւ դպրոցէն դուրս ինչպէս վարուելու

Ա․ Երբ կիրակի օրերը տնէն եկեղեցի կ'երթաք, միշտ պարկեշտութեամբ եւ շնորհօք քալեցէք։ Նոյնպէս ըրէք ետ դառնալու ժամանակն ալ։

Բ․ Եկեղեցւոյ առջեւ մի կենաք, թէեւ ժամերգութիւնը կամ պատարագը սկսած չըլլայ։ Եկեղեցւոյ առջեւը մի խաղաք․ բարձր տեղեր մ'ելլէք եւ պատերուն ծեփը մի փլցընէք։

Գ․ Քար մի նետէք եւ իրարու ետեւէն մի վազէք։

Դ․ Ճամբան զիրար մի նեղէք եւ ծաղր մ'ընէք․ թէեւ մէկը դպրոցին մէջ վարպետէն յանդիմանուի կամ պատժուի, այսպիսի բաներու համար իրարու վրայ մի խնդաք, եւ ուրիշներուն մի պատմէք։ Իրարու վրայ սուտ անուն մի դնէք, եւ մտքի տկարութեան կամ մարմնոյ տգեղութեան համար զիրար ծաղր մ'ընէք։

Ե․ Ճամբուն վրայ մէկու մը ամենեւին նեղութիւն մի տաք․ տներուն, շէնքերուն, պարտէզներուն, ծառերուն, ցանուած արտերուն վնաս մ'ընէք։

Զ․ Ամենեւին ուրիշէն գաղտուկ բան մ'առնուք․ օտարին պտուղը մի փրցընէք, օտարին այգին մի մտնէք։

Է․ Տունը ձեր առջեւն ինչ որ կը դրուի՝ փութով առանց տրտնջելու ըրէք լմնցուցէք։

Ը․ Երբ ձեզի հրաման կը տրուի խաղալու, այնպիսի տեղեր խաղացէք, որ ամենեւին ուրիշը չնեղացընէք։ Խաղալու ատեն կռիւ մ'ընէք եւ անկիրթ տղոց պէս մի պոռաք կանչուըռտէք։ Առողջութեան վնասակար եղող եւ ձեր

պատուոյն եւ անուան չվայլած խաղեր մի խաղաք։ Այս բաներուս վրայ ձեր ծնողաց եւ վարպետներուն հարցուցէք։

Թ. Ձեր վարպետները ձեզի միշտ բարերար համարեցէք, եւ քանի որ կ՚ապրիք՝ անոնց շնորհակալ եղէք։ Ձեր շնորհակալութիւնն անով աւելի կը յայտնէք, երբ եւ կը ջանաք ամէն քննութեան եւ քաղուածքի ատեն դպրոց գտնուիլ, որպէս զի ատով՝ սորվածնիդ չմոռնաք եւ մոռցածնիդ մտքերնիդ բերէք։

Այս կանոնները յօժարութեամբ եւ կատարեալ պահեցէք։ Որոնք որ ասոնց դէմ կը գործեն, երբեմն գաղտնի եւ երբեմն հրապարակաւ կը յանդիմանուին. իրենց անունը ժրաջաններուն տետրակէն կ՚ելլէ. իրենց պատուաւոր տեղերն եւ պատուոյ նշանները կը կորսնցընեն. ստորին եւ ցած տեղեր կը նստին, իրենց անունը կը գրուի ծոյլերուն տետրակին մէջ եւ ամէնուն ձեռքը կը պտըտի։ Եթէ ասով ալ չեն զգաստանար, շատ անգամ ծեծ ալ կ՚ուտեն։ Որոնք որ չեն շիտկուիր, վերջապէս դպրոցէն կը վռնտուին։ Ժրաջաններն ամէնուն սիրելի կ՚ըլլան. անոր հակառակ՝ անկիրթներն ամէնուն աչքէն կ՚ելլեն. ինչպէս դպրոցին մէջ յառաջ չեն երթար, մարդ չեն ըլլար, այնպէս կը մնան մինչեւ ի մահ, ողորմելի կ՚ապրին եւ ողորմելի կը մեռնին։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԻՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ՄԱՐԴ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԵՒ ԱՌԱՔԻՆԻ ԸԼԼԱԼ, ԿԱՄ ԻՐ ԲԱՐՔԸ, ԳՈՐԾՔԵՐՆ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ՎԱՐՄՈՒՆՔԸ ՇԻՏԿԵԼ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Առաքինութեան վրայ ընդհանրապէս։

Ա. ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ այնպիսի բան մըն է, որ մարդուն բարքն ու բոլոր վարմունքը կը շիտկէ որով ամէն առաքինի մարդկան սիրելի կ՚ըլլայ։

Բ. Ահա այս է վախճանը, նաեւ շատ անգամ օգուտը բարոյական ուսման, եւ ով որ ասիկայ աղէկ կը սորվի, մտքին մէջ աղէկ կը պահէ եւ ըստ այնմ կը գործէ, այնպիսին կրթուած եւ առաքինի մարդ կ՚ըսուի։ Օրինակն ալ շատ ազդեցութիւն ունի բարին յորդորելու։ Շատ անգամ տղաք եւ երիտասարդներն այնպէս կը շարժին օրինակէն եւ կատարելութեան ետեւէ կ՚ըլլան, ինչպէս բարեգործութեան եւ քաղաքավարութեան մէջ կրթուած մարդիկ։ Շատ անգամ կտրիճներն իրենց գործքերը կ՚ընեն հնազանդութեան կամ իրենց մեծերուն նմանելու կամ սովորութեան համար։

Սկեւսիպպոս Պղատոնին քրոջը տղան, անկիրթ մեծնալուն համար՝ ինք զինքն անառակութեան եւ ուրիշ մոլութիւններու տուաւ. անոր համար միշտ իր ծնողացմէ կը յանդիմանուէր եւ կը սաստուէր։ Օր մը իր հօրը մօրը բարկանալով՝ ելաւ Պղատոնին տունը գնաց։ Պղատոն բան մը չխօսե-

ցաւ, զինքը ներս առաւ. բայց ինչ մոլութիւն որ կը տեսնէր անոր վրայ՝ ինք անոր դէմ առաքինութիւններ կը գործէր։ Այսպէսով տղան ինքն իրեն եկաւ, սկսաւ ամչնալ եւ իր մոլութիւններէն ետ կենալ, մինչեւ անգամ իր վարքը շտկելէն ետքը՝ սկսաւ Պղատոնէն փիլիսոփայութիւն սորվիլ։ Պղատոնին երեսը զարկին ոմանք, որ այնպիսի անառակ տղայ մը քովն առած էր եւ չէր պատժեր։ Ան ալ պատասխան տուաւ թէ Ես զինքը բաւական պատժեցի, իմ օրինակովս իրեն ցուցընելով որ ինչ տարբերութիւն կայ առաքինութեան եւ մոլութեան մէջ։

Գ. Ամէն բան՝ որ մարդն առաքինի կ՚ընէ, շատ աղէկ է, եւ որչափ որ պզտիկ ըլլայ՝ մեծ գանձ կ՚արժէ։ Ով որ առաքինութեան հիմն աղէկ դրած չէ, այլ միայն սովորութեան կամ բարիներուն նմանելու համար աղէկութիւն կ՚ընէ, այնպիսին թէեւ կատարեալ առաքինի չէ, բայց կրթուած մարդ կը համարուի։

Գ. Առաքինի ըլլալու ճամբան միայն ուղղափառ հաւատքը մեզի կը ցուցընէ, Աստուծոյ եւ եկեղեցւոյ պատուիրանները մեզի սորվեցընելով։ Բայց ասոնցմէ զատ ուրիշ բաներ ալ կան, որ առաքինի մարդիկ դրած են, եւ մեր ժամանակուան եւ քաղաքին սովորութիւնը կը պահանջէ։ Ասոնք են մեր բարքը շտկելու հարկաւոր եղած բաները, բոլոր վարմանց բարեկարգութիւնը, մարմնոյն եւ ամէն անդամներուն շնորհօք շարժմունքը, որոնք զմարդն ամէնուն սիրելի կ՚ընեն։ Ասոնց վրայ կարգաւ կը խօսինք։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Որ առաքինութիւնները մարդուն բարքը կը շտկեն։

Ա. Կատարելութեան վրայ։

Ա. ՈՎ որ ինք զինքը շտկելու համար միշտ աղէկ կը մտածէ եւ իր գործքերը սորված բարի բարի բաներուն համաձայնցընելու կը ջանայ, անիկայ կ՚ըսուի կատարեալ եւ առաքինի մարդ։ Խելացի մարդն իր գործելու ատենը չի նայիր թէ իր բաղձանքն, իր բերումն ինչ կ՚ուզէ, այլ կը նայի թէ որն է Աստուծոյ հաճոյականը, շիտակն ու շնորհօքը։ Ուստի կատարելութեան առաքինութիւնը՝ բաղձանք մըն է, որ մարդուն ընել կու տայ ինչ որ Աստուծոյ, իր վիճակին եւ իր ընկերին պարտական է։

Բ. Պիտի չկարծենք որ աշխարհքս միայն մեզի համար ստեղծուած է։ Ինչպէս որ մենք կ՚ուզենք հանգիստ ու երջանիկ ըլլալ, նոյնպէս ուրիշներն ալ կ՚ուզեն։ Իսկ ուրիշ մարդիկ՝ որոնց հետ մենք կ՚ապրինք՝ միշտ բարի եւ խելացի մարդիկ չեն. անոր համար պէտք է որ մենք սորվինք ամէն տեսակ մարդու հետ, ըլլան աղէկ, ըլլան գէշ խաղաղութեամբ վարուիլ, եւ շիտակ ճամբայ մը բռնել։ Ասիկայ կ՚ըլլայ, երբ կը մտածենք ոչ թէ միայն մեր վիճակին պարտքերը, այլ նաեւ՝ թէ ինչ պարտական ենք ընել մեր ընկերներուն ալ։ Այսպէսով մեծ շահ կ՚ընենք։ Վասն զի այն ատեն ոչ թէ միայն աղէկ մարդիկ զմեզ կը սիրեն, այլ անկարգութեան ետեւէ եղողներն ալ կամաց կամաց մեր առաքինի վարմանց նայելով՝ սրտերնին

կը շարժի բարեգործութիւն ընելու եւ առաքինութեան ետեւէ իյնալու: Իմաստուն մարդիկ այսպէս ըսած են. Առաքինութիւնն այնպիսի սքանչելի եւ հաճոյական բան մըն է, որ իր թշնամիներուն առջեւն ալ յարգելի կ'ըլլայ:

Բ. Պատուասիրութեան վրայ:

Ա. Պատուասիրութեան վրայ խօսելէն յառաջ՝ հոս կանխենք ըսենք որ ճշմարիտ քրիստոնեան իր ամէն գործքին մէջ ամենէն յառաջ պիտի նայի՝ որ ամէն փառքն ու պատիւն Աստուծոյ տայ. իսկ եթէ ինք մարդկան առջեւ անարգ չըլլալու համար պատուաւոր գործք մը կ'ընէ, կամ իր ըրած գործքերովը պատիւ կը ստանայ, ան ալ Աստուծոյ պիտի նուիրէ: Ասիկայ կանխաւ ըսելէն ետքը՝ հիմայ խօսինք անմեղ պատուասիրութեան վրայ:

Բ. Պատուասիրութիւնը կամ պատիւ սիրելը՝ բաղձանք մըն է, որով մարդ ինք զինքը պատուոյ արժանի կամ պատուաւոր ընելու կը ջանայ: Կամ թէ ըսենք՝ պատուասիրութիւնը ջանք մըն է այն բաներն ընելու, որոնցմով ճշմարիտ եւ աստուածահաճոյ պատիւ կը ստացուի: Ամէն մարդ պէտք է իր գործքն այնպէս տեսնել, որ ուրիշներուն, կամ աղէկ ըսեմ՝ բարի մարդկան աչքին առջեւ հաճոյ եւ ընդունելի ըլլայ: Ուրախանալն ալ՝ որ ուրիշներն զմեզ մեծ կը համարին, գովելի բան է: Միայն պատիւ ընդունելու շատ բաղձանք ունենալը, եւ չափէն աւելի տրտմիլը՝ երբ ուրիշները մեր ըրած բարիքը չեն ճանչնար, գէշ

բան է: Գուցէ ուրիշներն այնպիսի նեղութեան մէջ են, որ մեր երախտեաց դիմացը չեն կրնար հատուցում ընել:

Գ. Ամենեւին պէտք չէ որ գէշ գործքերով պատիւ ստանալու ետեւէ ըլլանք, կամ պատիւ փնտռելը մեզի գործք ընենք. այլ մեր մտածմունքը, բանը, գործքն ու վախճանն՝ ամէն բան աղէկ եւ Աստուծոյ փառացը համար ընելը եւ մեր պարտքը կատարելը պիտի ըլլայ: Իսկ պատիւ ընդունիլը՝ բարեգործութիւն ընողին ձեռքը չէ, այլ պատուողին ձեռքն է, որ պատիւը կու տայ: Բայց ամէն մարդուն տուած պատիւն ալ պատիւ չէ. միայն խելացի մարդիկ կրնան ինչպէս որ պէտք է պատուել: Անխելք եւ անարգ մարդը ձրի կամ առանց բռնութեան բան մը չ'ըներ: Բայց ով որ խելացի եւ ազնիւ սիրտ ունեցող է եւ պատուոյն յարգը կը ճանչնայ, կը բաղձայ որ իր ըրած բանը խելացի մարդիկ տեսնեն կամ անիկայ իրենց ականջն հասնի, եւ դարձեալ ամէն բարի բանը ձրի եւ առանց բռնութեան կ'ընէ:

Դ. Թէպէտ անմեղաբար պատիւ սիրելն առաքինութիւն է եւ շատ բարի բաներու ձեռք զարնելու պատճառ կ'ըլլայ. բայց մենք հեթանոսներուն պէս պատիւն ու փառքը մեր գործքերուն վախճան պիտի չդնենք: Մեր ջանքն այն պիտի ըլլայ որ բարիք ընենք եւ չարէն փախչինք. իսկ պատիւ սիրելը՝ մեզի ոյժ պիտի տայ այն բարի բաներն յառաջ տանելու: Պատիւը շքի կը նմանի. եթէ շքէն կը փախչիս՝ քու ետեւէդ կու գայ, եթէ դէպ ի շուքը կը վազես՝ քեզմէ կը փախչի: Այսպէս

ալ եթէ բարիք ընելով պատուէն կը փախչիս, պատիւը քու ետեւէդ կու գայ: Ինչպէս սուրբերն եւ Աստուծոյ ծառաները՝ որչափ որ պատուէն փախան, այնչափ աւելի պատուեցան թէ Աստուծմէ եւ թէ մարդկանէ:

Մատթէոս անունով մէկը պզտիկուց ինք զինքն ուսում սորվելու տուաւ: Իր սուր խելքովը եւ մեծ ջանքովը ուսման մէջ այնչափ յառաջ գնաց, մինչեւ օրէնսգիտութեան վարպետ եղաւ: Անիկայ անգամ մը այնպէս ծանր հիւանդացաւ, որ գրեթէ մահուան դուռն հասաւ: Ինք զինքն այսպիսի մեծ վտանգի մէջ տեսնելով՝ ուխտ ըրաւ Աստուծոյ որ եթէ իրեն առողջութիւն տայ, անմիջապէս աշխարհքը թող կու տայ, կ'երթայ կրօնաւոր կ'ըլլայ: Լսեց Աստուած անոր աղօթքին եւ զինքն առողջացուց. ինքն ալ ուխտը կատարելու համար՝ Սիկիլեա կղզին գնաց, կրօնաւոր եղաւ, անունն ալ փոխելով Օգոստինոս դրաւ: Թէպէտ քիչ ատենուան մէջ ամէն առաքինութիւնները սորվեցաւ, բայց խոնարհութեան մէջ շատ երեւելի եղաւ: Անգամ մը աշխարհականին մէկը դատաստանով առաւ այս կրօնաւորին վանքին ունեցած գետինը, ուսկից որ այն վանքին անձինքն իրենց ապրուստը կը ճարէին: Այս դէպքը խեղճ կրօնաւորներուն մեծ տրտմութեան պատճառ եղաւ: Օգոստինոս տեսնելով իր վանքին այս դժբախտութիւնն ու կարօտութիւնը, մատակարարին աղաչեց որ իրեն թանաք, թուղթ եւ գրիչ տայ: Մատակարարը սրդողելով մ'ըսաւ. Դուն ինչ պիտի ընես այս բաները, որ ոչ գրել գիտես եւ ոչ կարդալ: Բայց երբ շատ աղաչեց, հանեց

տուաւ իր ուզածները: Օգոստինոս անմիջապէս կարճ թուղթ մը գրեց, եւ աբբային հրամանաւը ղրկեց վերոյիշեալ աշխարհականին: Երբոր աշխարհականը թուղթն առաւ կարդաց՝ զարմացաւ գրողին խելացիութեան վրայ, եւ դարձաւ թուղթը բերողին այսպէս ըսաւ. Այս թուղթը կամ հրեշտակները գրած են, կամ սատանաները եւ կամ Մատթէոս. Թուղթը բերողն ըսաւ. Ո՛չ, Օգոստինոս անունով տգէտ եղբայր մը գրեց, Չկրցաւ աշխարհականն անոր խօսքին հաւատալ. ելաւ վանք գնաց, որ գրողը տեսնէ: Երբ հոն հասաւ՝ մեծաւորին հարցուց որ Այդ թուղթը գրողն ինչպէս մարդ է, ո՞ւր տեղացի է, եւ այլն, եւ անոր պատմելէն իմացաւ որ այն խոնարհ եղբայրն իր ըսած Մատթէոսն է, որ ժամանակաւ իր դասընկերն եւ ետքը համալսարանին մէջ օրէնսգիտութեան վարպետ էր: Անոր համար գնաց անոր խուցը, եւ երբ մէկզմէկ տեսան՝ շուտով զիրար ճանչցան եւ լալով պագտուեցան: Բայց երանելի կրօնաւորն աղաչեց անոր որ մէկուն չյայտնէ ով ըլլալը. Ապա թէ ոչ՝ խաղաղութիւնս կը կորսնցընեմ, ըսաւ: Բայց աշխարհականն երբ անկից զատուեցաւ եւ աբբային քովը գնաց, անոր ըսաւ. Մեծ գանձ ունիք ձեր վանքին մէջ պահուած, նայեցէք որ աղէկ ճանչնաք եւ պատուէք: Անկից ետքն ալ ամէնքը սկսան Օգոստինոսը յարգել եւ անոր սուրբի մը պէս պատիւ տալ: Այսպէս պատուէն փախչելով եւ ամենեւին պատիւ չուզելով՝ պատուոյ ցանկացողներէն աւելի պատուեցաւ:

Գ. Համբերութեան վրայ:

Ա. Համբերութիւնը բաղձանք կամ ջանք մըն է, որով ամէն դժուար բաներն առանց տրտնջելու եւ առանց մեր սիրտը խռովելու կը կրենք:

Բ. Համբերութեամբ՝ մեր կենաց մէջ միշտ հանդիպող նեղութիւններն եւ ցաւերը կը թեթեւցընենք: Երբեմն մարդուս գլուխը՝ խելքէ մաքէ չանցած չարիք կու գայ. պէտք է որ մենք ասոնց ամէնուն համբերենք, վասն զի եթէ անհամբեր գտնուինք կամ տրտնջենք, այն ատեն չարիքը ոչ թէ կը թեթեւնայ, այլ աւելի անտանելի ու չքաշուելու կ'ըլլայ:

Գ. Այսպէս կ'ընէին եւ մինչեւ հիմայ կ'ընեն սուրբ եւ բարի մարդիկ, որոնք այնպէս պատրաստ էին ամէն բան կրելու, որ մեծամեծ նեղութեանց կամ դժուարութեանց մէջ ալ չէին տրտնջեր:

Դ. Բոլոր աշխարհքիս առջեւ աքանչելի համբերութեան օրինակ է Յոբ երանելին, որուն պատմութիւնը մեզի կը ցուցընէ չէ թէ միայն իր համբերութեան մեծութիւնը, հապա նաեւ այս առաքինութեան՝ մարդուս հանգստեան ու երջանկութեան շատ հարկաւոր ըլլալը: Այս երանելին, ինչպէս Աստուածաշնչին մէջ կը կարդանք, շատ հարուստ, պատուաւոր եւ բարեբախտ մարդ մըն էր, շատ գեղեր, անասուններ եւ հարստութիւն ունէր: Աստուած այս մարդուն բարութիւնն ու համբերութիւնը փորձելու, կամ թէ ըսենք՝ աշխարհքիս առջեւը յայտնի ընելու համար՝ թող տուաւ որ քիչ ատենուան մէջ իր ամէն ունեցածն ու հարս-

տութիւնը կորսընցընէ, յետին աղքատութեան հասնի: Այս ալ բաւական չէ, իրեն զաւակներն ալ օր մը կերակուր ուտելու համար մէկտեղ ժողվուած ատեննին՝ տունը փլչելով՝ տակը մնացին եւ ամէնքն ալ մեռան: Ամէն բան լմննալէն ետքը՝ խեղճին մարմինն ալ անտանելի վէրքերով եւ կեղերով լեցուեցաւ, այնպէս որ գիշեր ցորեկ ամէն մարդէ հեռացած՝ անարգ տեղ մը սոսկալի ցաւերով օրերը կ'անցընէր: Կարծես թէ այսչափ արտաքին դժբախտութիւններն եւ նեղութիւնները բաւական չէին, Յոբայ վրայ ուրիշ տառապանք մըն ալ աւելցաւ, որ կրնամ ըսել թէ իր ամէն ցաւերէն մեծ էր. իր կինն ու մտերիմ բարեկամներն իրեն առջեւը կու գային, ծանր եւ կծու խօսքերով սիրտը կը ծակէին, եւ վայրկեան մը հանգիստ շունչ առնուլ չէին տար: Իրեն պատուոյն դէմ ըսած խօսքերնուն մէկն ալ աս էր, Դուն գէշ եւ անօրէն մարդ մը եղած պիտի ըլլաս, կ'ըսէին, որ Աստուած գլուխդ այսչափ զարհուրելի պատիժներ ղրկեց: Իսկ երանելին ոչ թէ ամենեւին չէր տրտնջեր, ոչ թէ Աստուծոյ դէմ բերնէն խօսք մը չէր հաներ, այլ հանդարտ սրտով եւ ինք զինքը բոլորովին Աստուծոյ կամացն յանձնելով՝ կը համբերէր, զԱստուած կ'օրհնէր եւ կ'ըսէր. Ամէն ունեցածս Աստուած ինծի տուած էր, ինք հիմայ զանոնք ինծմէ առաւ. ինք այս բանս այսպէս ուզեց եւ այսպէս եղաւ. իր անունն, իր կամքը միշտ օրհնեալ ըլլայ: Այս ամէն դժբախտութիւններն եւ նեղութիւնները գլուխն եկած օրէն մինչեւ ետքը ո՛չ միտքն եւ ո՛չ սիրտը փոխուեցաւ. Համբերու-

թիւնն ամենեւին չթուլցաւ. այնպէս որ զէնքը տեսնողներէն շատերը զարմանքէն բերաննին չէին կրնար բանալ: Այսպէս անյաղթելի համբերութեամբ քանի մը տարի ամէն նեղութիւնները քաշելէն ետքը՝ վերջապէս Աստուած իր համբերող ծառային հաստատութիւնն եւ առաքինութիւնը սքանչելի կերպով վարձատրեց. յառաջուան ունեցած մեծութենէն եւ հարստութենէն շատ աւելի բան՝ նաեւ զաւակներ ալ տուաւ, մարմինը բոլորովին առողջացուց, եւ զինքն այս աշխարհքիս վրայ երջանիկ ընելէն ետքը՝ յաւիտենական արքայութեան մէջ իրեն համբերութեան պսակն ալ պարգեւեց:

Ե. Համբերութեամբ կամ առանց խռովութեան սիրտ ունենալով՝ աղէկ ճամբաներ կը գտնենք մեր գործքը դիւրինցընելու. այնպէս որ եթէ շատ դժուարութիւններու մէջ իյնալու ըլլանք, համբերութեամբ կրնանք այն դժուարութիւնները թեթեւցընել:

Զ. Պէտք է որ շատ անգամ մտքերնիս բերենք աշխարհքիս փոփոխականութիւնն եւ ունայնութիւնը, եւ ճանչնանք որ այս աշխարհիս ուրախութիւնն երկարատեւ չէ, որպէս զի ատով մեր համբերութիւնն աւելի զօրացընենք: Համբերող ըլլալու համար պէտք է մտածել թէ աշխարհքիս մէջ ինչ որ կ'ըլլայ, աղէկութիւն մ'ունի, եւ ամէն բան հասարակաց բարիքը յառաջ տանելու համար օգտակար է: Այն ատեն մարդս միշտ ուրախ զուարթ կ'ըլլայ, եւ ամենեւին նեղութենէ մը սիրտը չի կոտրիր: Վերջապէս ամէն բան Աստուծոյ կամաց պէտք է յանձնել եւ առանց երկբայութեան միտ-

քը դնել որ Աստուծոյ անչափ իմաստութիւնն եւ բարութիւնը, ամենեւին թող չեն տար որ աշխարհքիս վրայ գէշ եւ անօգուտ բան ըլլայ:

Դ. Կրթասիրութեան վրայ:

Ա. Կրթասիրութիւնը կամ կրթութիւն սիրելը՝ բաղձանք կամ ջանք մըն է, որով մարդ կ'աշխատի հարկաւոր եւ օգտակար ուսումներ եւ ծանօթութիւններ ստանալու: Դարձեալ սէր մըն է բարի բարի խօսքերու, խրատներու եւ օրինակներու յօժարութեամբ անսալու:

Բ. Կրթասիրութեամբ կամ կրթութեամբ մարդս քաղաքավար, օգտակար եւ բարի անձ կ'ըլլայ: Ասով մարդս ուրիշներուն սիրելի եւ օգտակար կ'ըլլայ, եւ մէկու մը առջեւն ելած ատեն՝ զինքը պատուաւոր կը ցուցընէ: Կրնամ ըսել որ մարդ ասով իր բանաւոր եւ մտացի ըլլալը կը ցուցընէ, եւ յայտնի կ'ընէ թէ անբան կենդանիներէն ինչ տարբերութիւն ունի:

Օր մը մարդուն մէկը Արիստոտէլ մեծ փիլիսոփային եկաւ եւ ուզեց իր տղան անոր յանձնել՝ որ կրթէ. բայց հարցուց թէ Ո՞րչափ ստակ կ'ուզես զանիկայ կրթելու համար: Ինքն ալ պատասխան տուաւ որ Հինգ հարիւր դահեկան: Իսկ մարդն ագահ ըլլալուն համար դարձաւ եւ ըսաւ անոր: Ես այնչափ ստակով էշ մը կը գնեմ: Արիստոտէլ ալ ըսաւ. Գնա գնէ, որ տանդ մէջ երկու էշ ունենաս. (այս ինքն՝ մէկ մը գնած էշդ, մէկ մ'ալ քու որդիդ, որ անկիրթ ըլլալուն համար՝ էշէն վար չի մնար):

Անգամ մըն ալ այս իմաստուն փիլիսոփային հարցուցին ոմանք թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ կրթուած եւ անկիրթ մարդու մէջ։ Ինքն ալ պատասխան տուաւ եւ ըսաւ. Այն տարբերութիւնը կայ, ինչ որ կրթուած եւ անկիրթ ձիու մէջ կայ։ Ինչպէս ձին՝ եթէ կրթուելու չըլլայ, բոլորովին անպիտան կ'ըլլայ, չի գործածուիր եւ շատերուն վնաս կու տայ. այսպէս ալ եթէ մարդ բարի խօսքերով եւ խրատներով չի կրթուիր, իրեն վնաս կ'ընէ եւ ընկերն ալ հանգիստ չի ձգեր։

Գ. Այս այսպէս ըլլալով, պէտք է որ ամէն մարդ իր վիճակին հարկաւոր եղած բաները սորվի եւ անոնց մէջ աղէկ կրթուի. բայց ամենէն աւելի գլխաւոր եւ հիմնական բաներուն մէջ ինք զինքը կրթէ։ Պէտք է որ մարդիկ, մանաւանդ տղաք, իրենց վիճակին հարկաւոր եղած բաներուն մէջ կրթուելէն ետքը՝ գէշ եւ մոլորեցընող ընկերներէն փախչին եւ հեռանան։ Վասն զի ասոնք մարդը՝ մեծամեծ վնասներու եւ չարիքներու մէջ կը ձգեն, որոնց մէջ իրենք շատոնց ինկած են։ Իրենք իրենց գլխէն ծուռ ուսմունքներ գտած են, անոր համար չեն կրնար ստոյգ բարին ստէն զանազանել եւ իրենց ճշմարիտ օգուտն աղէկ ճանչնալ։

Գ. Ամէն օր առտու պէտք է որ մարդ աղէկ պատրաստուի օրն աղէկ անցընելու. եւ իրիկուն քննէ թէ ինչ բանի մէջ սխալմունք ըրած եւ շիտակ կրթութիւններէն խոտորած է։

Ե. Կրթասիրութիւնը կը պահանջէ որ պզտիկութենէ սկսինք ջանալ մենք զմեզ, աշխարհքս

եւ մարդիկ աղէկ ճանչնալու։ Ասը սորվեցընէ մեզի բարի եւ խելացի մարդիկը յարգել եւ անոնց բարի քաղաքավարութեան նմանիլ. իսկ գէշերէն փախչիլ եւ անոնց ըրածին չհետեւիլ։ Ասը սորվեցընէ մեզի՝ մեզմէ աւելի խելացիներուն, մանաւանդ մեր բարի ծերերուն խօսքերն եւ խրատները մտիկ ընել. իսկ գէշերուն խօսքին եւ խորհուրդներուն չանսալ։

Զ. Ռոբովամ Իսրայելացւոց կամ Հրեաներուն թագաւորը, որ Սողոմոն իմաստունին որդին էր, երբոր հօրը մեռնելէն ետքը թագաւորական իշխանութիւնն առաւ, բոլոր ժողովուրդն իր առջեւն եկաւ եւ խնդրեց որ իր հօրը դրած ծանր տուրքը քիչ մը թեթեւցընէ. եւ խոստացաւ որ անկից ետքն աւելի աղէկ կը ծառայէ իրեն։ Ինքն ալ ըսաւ. Գացէք, եւ երեք օրէն ետքը դարձեալ եկէք, որ ձեր խնդիրքին պատասխանը տամ։ Անոնք երթալէն ետքը Ռոբովամ կանչեց խելացի եւ խոհեմ ծերերը, որ իր հօրը քով խորհրդականներն էին, եւ անոնց հարցուց որ ինչ խորհուրդ կու տան իրեն՝ ժողովրդեան խնդիրքին վրայ։ Անոնք ալ իմաստութեամբ պատասխան տուին եւ ըսին. եթէ քիչ մը ատեն գլուխ կը ծռես, եւ ժողովրդեանդ խօսքին մտիկ ընելով եւ անոր խնդիրքը կատարելով՝ սրտերնին կը շահիս, այնուհետեւ ալ եւս միշտ եւ հանապազ քեզի սիրով կը ծառայէ եւ քեզմէ երբեք չի դարձըներ։ Անխելք թագաւորը խոհեմ ծերերուն ուղիղ խորհուրդին չանսաց, եւ զանոնք մէկ կողմը թող տալով՝ իր հասակակից երիտասարդները կանչեց եւ ըսաւ անոնց. Ծերերն ինծի խորհուրդ տուին որ ժողովրդեանս տուրքը

թեթեւցընեմ. դուք ի՞նչ խորհուրդ կու տաք. ինչպէս ընեմ։ Իսկ անմիտ երիտասարդներն ալ խորհուրդ տուին իրեն եւ ըսին. Ծերերուն խորհրդին մի՛ անսար. այլ քու ժողովրդեանդ այսպէս ըսէ. Իմ պզտիկ մատս՝ հօրս մէջքէն աւելի հաստ է. հայրս ձեր վրայ մեծամեծ տուրքեր դրաւ, ես անկէց աւելի բեռներ կը դնեմ. հայրս զձեզ պարզ գաւազանով կը ծեծէր, ես զձեզ քքով (փշոտ գաւազանով) կը ծեծեմ։ Ռոբովամ այս յիմարական խորհրդեան անսաց. եւ երբ երեք օրէն ետքը ժողովուրդը դարձեալ իր առջեւն եկաւ՝ երիտասարդներուն ըսածը զրուցեց։ Այն ատեն բոլոր ժողովուրդը բարկացաւ, թագաւորէն գլուխ քաշեց եւ գնաց տասը ցեղին վրայ թագաւոր դրաւ զՅերոբովամ, զոր Աստուած Աքիա մարգարէին ձեռքովը ցուցըրած էր։ Անկէ ետքն ալ ամէն տեսակ թշուառութիւն եկաւ լեցուեցաւ անմիտ Ռոբովամայ գլուխը։ Ա՛յս եղաւ իմաստուն ծերերուն խորհրդեան մտիկ չընելուն եւ անխելք երիտասարդներուն հետեւելուն պտուղը։

Է. Ասոր հակառակ Սկիպիոն Հռոմայեցւոց քաջ զօրապետը՝ երբոր դեռ տասնուութը տարեկան էր՝ միշտ Պողիբիոս իմաստուն եւ խոհեմ ծերունւոյն հետ կ՚ապրէր, որուն հայրական խելացի խրատներուն մտիկ ընելով եւ անոր ձեռքին տակ կրթուելով՝ շատ մեծ անուն ստացաւ։ Այս Պողիբիոսը միշտ Սկիպիոնին եւ անոր եղբօրը Փաբիոսին հետ կերակուր կ՚ուտէր։ Օր մը Սկիպիոն՝ Պողիբիոսին հետ առանձին եղած ատեն՝ որդիական համարձակութեամբ սկսաւ գանգատ ընել անոր, որ սեղանի

վրայ խրատական խօսակցութիւն ըրած ատեն՝ խօսքը գրեթէ միշտ Փաբիոսին կը դարձնէ եւ ոչ իրեն։ Այսպէս քիչ մը գանգատ ընելէն ետքն ըսաւ. Գիտեմ. այս բանս անոր համար կ՚ընես, վասն զի կը կարծես որ ես այնպիսի պատանի մըն եմ, որ կրթութեան ետեւէ ըլլալու փոյթ չունիմ եւ աղէկ ճարտարութեամբ խօսելու չեմ աշխատիր։ Կ՚աղաչեմ թող տուր որ բան մ՚ալ ըսեմ. քու՝ իմ վրաս այնպէս անփոյթ ըլլալդ՝ իմ սիրտս չափէ դուրս կը ցաւցընէ։ Այս խօսքերուս վրայ շատ զարմացաւ Պողիբիոս, պատանւոյ մը վրայ այսպիսի կրթութեան սէր տեսնելով. եւ զանիկայ հայրական սիրով մխիթարելէն ետքը՝ խօսք տուաւ որ այնուհետեւ իրեն ամէն հարկաւոր եղած կրթութիւնը կու տայ։ Սկիպիոն այս խոստման վրայ շատ ուրախանալով՝ Պողիբիոսին ձեռքէն բռնեց եւ հառաչելով մ՚ըսաւ. Ո՜հ, երբ պիտի գայ այն օրը, որ ամէն զբաղմունքներէն ազատ՝ միշտ քովս կենաս եւ զիս կրթելու միտ դնես։ Ա՛լ ստուգիւ այն ատեն ես ինքզինքս իմ քաջ եւ անուանի նախնիներուս նման կը համարիմ։ Այս խօսքերն ալ լսելէն ետքը՝ ա՛լ սկսաւ Պողիբիոս ձեռքէն եկածին չափ անոր օգտակար խրատներ եւ կրթութիւններ տալ, որոնցմով Սկիպիոն շատ երեւելի եւ անուանի մարդ եղաւ, ինչպէս Հռոմայեցւոց պատմութիւնը կարդացողը կը տեսնէ։ Ահա այս է բարի կրթութեան եւ կրթասիրութեան պտուղը։ Աշխարհքիս մէջ ո՛րչափ շատ կ՚ըլլային սանկ կրթուած կամ բարեկիրթ անձինք, եթէ ամէն մարդ պզտիկութենէ սկսէր իրմէ մեծերուն եւ իրմէ աւելի բան գիտցողներուն խօսքին անսալ։

Կրթութեան պտուղներն աղէկ կ'երեւան Սկիպիոնի պէս ազնուական բարեկիրթ մարդկան վարմունքին մէջ. իսկ անկրթութեան պտուղներն աղէկ կը տեսնուին Ռոբովամին պէս անկարգ եւ անխելք մարդկան կամ տղոց վարմունքին եւ գործքերուն մէջ:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Կատարելութեան բաղձացողն ուրիշներուն հետ աղէկ կենցաղավարելու համար ինչ առաքինութիւններ պէտք է ունենալ:

Ա. Բարեկամութեան վրայ:

Ա. **ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ** կ'ըսուի ուրիշներու հետ սիրով, առանց նեղութիւն տալու եւ առանց հակառակութեան վարուելու բաղձանքը:

Բ. Ինք զինք ուրիշներու առջեւ քիչ մը վար կամ խոնարհ բռնելը շատ օգտակար է, վասն զի ասով մարդ ուրիշներուն սիրտը կը վաստըկի եւ իրեն բարեկամ ընել կու տայ:

Գ. Բարեւ մը տալը, մեր ճանչուորներէն մէկը հիւանդացած ատեն՝ անոր մէկ անգամ այցելութեան երթալը, անուշ նայուածք մը՝ շատ անգամ մեր մերձաւորները մեզի բարեկամ կ'ընեն:

Գ. Տժգոհ, կռուասէր եւ ընկեր չսիրող մարդը՝ թէեւ հարուստ եւ փառաւոր ըլլայ, շատ դժուարաւ կրնայ բարեկամ ստանալ. ինչու որ այս տեսակ մարդուն հետ ոչ ոք կ'ուզէ ապրիլ եւ ընկերութիւն ընել: Բարեկամութեան հիմն է քաղցրաբարոյութիւնը, կամ թէ ըսենք՝ հեզ եւ անոյշ

սիրտ եւ վարմունք ունենալը: Քաղցրաբարոյ մարդուն հետ ամէնքը կ'ուզեն բարեկամ ըլլալ. իսկ բարկացոտ եւ դեգ (ՌեՌեղ) մարդու հետ ոչ ոք կ'ուզէ բարեկամութիւն ընել:

Ե. Նախնիք բարեկամութիւնն այսպէս կը ներկայացընէին: Կը նկարէին քաջ կորիճ մը, գլուխը բաց, եւ գձուձ զգեստ մը հագած: Գլխուն վրայ գրուած էր ՄԱՀ ԵՒ ԿԵԱՆՔ: Կուրծքը բաց էր, եւ ձեռքովը կը ցուցընէր իր սիրտն, որուն վրայ գրուած էր ՀԵՌՈՒԷՆ ԵՒ ՄՕՏԷՆ: Այս նկարին իմաստն աս էր: Կորիճը կ'իմացընէր որ բարեկամութիւնը միշտ արծարծ կամ բողբոջեալ պիտի ըլլայ, ոչ թէ ծերի պէս մարած եւ տկար: Գլուխը բաց էր, նշանակելու համար որ բարեկամութիւնը յայտնի պիտի ըլլայ, եւ ոչ ոք պիտի ամչնայ ըսելու որ այս կամ այն մարդն իմ բարեկամն է: Հագած զգեստը հին եւ գձուձ էր, ցուցընելու համար որ աղքատութիւնը բարեկամութեան վնաս պիտի չընէ: Գլխուն վրայ գրուած էր ՄԱՀ ԵՒ ԿԵԱՆՔ, իմացընելու համար որ բարեկամութիւնը բոլոր կենաց մէջ հաստատուն պիտի կենայ, եւ միայն մահուամբ պիտի բաժնուի: Սրտին բաց ըլլալը կը նշանակէր որ հաւատարիմ բարեկամներն իրենց սիրտն ու խորհուրդը միշտ իրարու յայտնի պիտի ընեն: Սրտին վրայ գրուած էր ՀԵՌՈՒԷՆ ԵՒ ՄՕՏԷՆ, նշանակելու համար թէ բարեկամներն որչափ որ ալ իրարմէ հեռու ըլլան, պէտք չէ որ իրենց բարեկամական սէրը դադրի կամ տկարանայ:

Բ. Խաղաղասիրութեան վրայ:

Ա. Մեծ արուեստ է խաղաղասիրութիւնը, այսինքն՝ ինք խաղաղ կենալն, եւ ուրիշները խաղաղցընելը, եւ մէկու մը հետ կռիւ չընելը:

Բ. Խաղաղասէրն ամէն տեսակ մարդու հետ պիտի յարմարի, անոնց ուզած ամէն անմեղ եւ անվնաս բանը ձեռքէն եկածին չափ կատարելու պիտի ջանայ: Ուրիշներուն մէջ խռովութիւն պիտի չձգէ, մանաւանդ թէ երբեմն իր իրաւունքէն ալ պիտի հրաժարի եւ ուրիշին իրաւունք տայ, ուր մեղք չկայ:

Գ. Խաղաղասէր կամ որ նոյն է խաղաղարար ըլլալն՝ այնպիսի սքանչելի առաքինութիւն է, որ Քրիստոս տէրն մեր իր սուրբ Աւետարանին մէջ երանի տուաւ խաղաղարարներուն եւ զանոնք Աստուծոյ որդիք կոչեց. “Երանի՜ խաղաղարարաց, վասն զի անոնք Աստուծոյ որդիք պիտի ըսուին„:

Գ. Ինչպէս պէտք է պատրաստ ըլլալ ուրիշին ծառայելու:

Ա. Այս ալ մեծ առաքինութիւն մըն է, որ մարդուն այնպիսի բաներ ընել կու տայ, որոնք ուրիշին հարկաւոր, օգտակար եւ հաճոյ են:

Բ. Երբոր մարդիկ կը տեսնեն որ մենք ձեռքերնէս եկածին չափ կը բաղձանք իրենց օգնել, երբ կը տեսնեն որ մենք պէտք եղած տեղն իրենց կը ծանուցանենք պատահելու վտանգներէն զգուշ կենալ, եւ իրենց աղէկ խորհուրդ կու տանք թէ գործք մը բարի ըլլալու համար ինչպէս պէտք է վարուիլ, այն ատեն անոնք ալ կը սկսին մեզմէ աւելի մեզի համար աշխատիլ:

Գ. Ուստի երբոր կրնանք մեր ծանօթներուն օգնել, ինչ բանի մէջ որ ըլլայ, ամենեւին պէտք չէ առիթը ձեռքէ փախցընել: Մտածենք որ ուրիշին օգնելով կամ ուրիշին բարւոյն պատճառ ըլլալով, թէեւ երբեմն քիչ մը նեղութիւն քաշելու ըլլանք, ասով ալ բան մը չենք կորսընցըներ:

Օր մը ծերին մէկը Յովհաննէս աբբային գնաց, եւ անկէ բարի խրատներ լսելէն ետքը՝ իր տեղը դառնալու ատեն՝ լաւ խրատները ճամբան բոլորովին մոռցաւ: Բայց կ՚ամչնար մէյ մ՚ալ երթալ հարցընել, որ չըլլայ թէ շատ երթալովը սուրբ աբբային ծանրութիւն ըլլայ: Սակայն երբոր ահ ու դողով անոր դարձաւ, Յովհաննէս աբբան իրեն հրամայեց որ ճրագ մը վառէ եւ այն վառուած ճրագէն ուրիշ ճրագ մ՚ալ վառէ: Ան ալ շուտ մ՚ըրաւ: Ետքը հարցուց իրեն աբբան թէ Այդ ճրագն՝ իրմէն ուրիշ ճրագ մը վառելուդ համար՝ բան մը կորսնցո՞ւց: Ծերը պատասխան տուաւ թէ Չէ: Այն ատեն սուրբ աբբան ըսաւ. Ես ալ բան մը չեմ կորսընցըներ՝ թէեւ բոլոր Սկիւթացիք (կամ թէ ըսենք՝ ամէն մարդիկ) ինծի գալու ըլլան խորհուրդ հարցընելու կամ խրատ խնդրելու համար:

Գ. Աշխարհքս որչափ երանելի կ՚ըլլար, եթէ ամէն մարդ այս կէտիս մէջ կատարեալ ըլլար: Եթէ ամէն մարդ իր ընկերն իր անձին պէս սիրելու ըլլար, ինչպէս Քրիստոս կը հրամայէ. ստուգիւ ուրիշ բան չէր բաղձար՝ եթէ ոչ՝ ամէնուն հանգըստութեան մէջ եւ աղէկ ըլլալը տեսնել, եւ կը ջանար որ նոյն հանգստութիւնը չկորսնցընեն:

Ե. Ընկերասէր մարդն երբոր իր ընկերը կարօտութեան կամ նեղութեան մը մէջ կը տեսնէ, բոլոր զօրութեամբ կ՚աշխատի անոր օգնութեան հասնիլ եւ խեղճութենէ ազատել:

Եգիպտացւոց մէջ օրէնք մը կար, որ ամէն մարդ կը պարտաւորէր իր ընկերին օգնութեան հասնելու: Եթէ մէկը ճամբան օտար մը գողերէն բռնուած կամ ուրիշ նեղութեան մէջ ինկած տեսնելու ըլլար, եւ անոր օգնելու կարող ըլլալով՝ չօգնէր, դատաստանի մէջ մահապարտ կ՚ըլլար: Իսկ եթէ օգնելու անկարող ըլլար, պէտք էր որ դատաստանին ծանուցանէր եւ անիրաւութիւն ընողը ձեռք տար կամ մատնէր: Եթէ աս բանս ընելու չըլլար, սաստիկ ծեծ կ՚ուտէր եւ բանտի մէջ երեք օր անօթի կը մնար:

Զ. Ոչ թէ միայն պարտական ենք խորհուրդ տալով կամ ինչ եւ իցէ կերպով մեր ընկերներուն օգնել, այլ պէտք է որ իրենց օգնելու ժամանակ մեր սիրտը եւ երեսը ուրախ զուարթ ցուցնենք: Յիրաւի ամէն մարդ այս առաքինութիւնը չունի. բայց պէտք չէ որ մենք կենանք ուրիշներուն սպասենք, այլ ջանալու ենք որ ամենէն յառաջ այս բանիս մէջ երեւելի ըլլանք. վասն զի այս՝ թէ Աստուծոյ եւ թէ մարդկան շատ հաճոյ եւ սիրելի բան է եւ տեսնողներուն սիրտը չափէ դուրս կը շարժէ:

Սուրբ Պաքումիոս ճգնաւորը յառաջ կռապաշտ զինուոր մըն էր, բայց ետքէն հաւատքի եկաւ՝ քրիստոնէից՝ ուրիշին ծառայելու պատրաստ ըլլալը տեսնելով: Վասն զի անգամ մը Կոստանդիանոս թագաւորին զօրաց կերակուրը պակսելով՝ զինուորներն ասդին անդին ինկան կերակուր փնտռելու համար: Պաքումիոս ալ անոնց մէջն էր, եւ կը տեսնէր թէ ոմանք սիրով եւ ուրախութեամբ կարօտներուն օգնութեան կը հասնէին, զինուորներն իրենց տները կը կանչէին, եւ ինչ բանի որ կարօտութիւն ունէին՝ առատութեամբ կու տային: Ասոնց վրայ զարմացած մնաց Պաքումիոս, եւ հարցուց թէ ի՞նչ ազգ են ասոնք՝ որ այսպէս յօժար եւ ուրախ սրտով չճանչցած մարդկան կը ծառայեն: Երբ իմացաւ որ քրիստոնեայ կ՚ըսուին, Ա՛հ, ըսաւ, չի կրնար ըլլալ՝ որ ուղիղ չըլլայ ա՛ն հաւատքը, որ մարդուն այսպէս ընկերասէր ըլլալ կու տայ: Այս բանէն սիրտը շարժելով՝ ինքն ալ քրիստոնեայ եւ ետքը մեծ սուրբ եղաւ: Ո՛րչափ օգտակար եւ աղէկ բան է ուրախութեամբ ուրիշներուն օգնելը:

Դ. Անկեղծութեան վրայ:

Ա. Անկեղծութիւնն առաքինութիւն մըն է որով մարդ ամէն բանն՝ ինչպէս որ է՝ կը ջանայ ուրիշին այնպէս ըսել, եւ իր ընկերին ըլլալու օգուտը կամ վնասը յառաջագոյն ուղիղ կը ծանուցանէ:

Բ. Եթէ մարդ իր կենցաղավարութեան կամ խօսքերուն մէջ անկեղծ չէ, ամէնուն ատելի կ՚ըլլայ: Մարդիկ չեն կրնար մեր խորհուրդներն եւ խորհրդածութիւններն իմանալ, կամ չեն կրնար ամէն բան ճշդիւ գիտնալ, անոր համար շատ անգամ պէտք է որ միայն մեր բառին կամ խօսքին հաւա-

տան։ Որդ՝ եթէ մենք ալ ամէն բան ուրիշներուն անկեղծութեամբ առանց սուտ ու ծուռ խօսքերու չենք ըսեր, շատ անգամ անոնց մեծ վնաս կ'ընենք։ Ասոր համար մարդիկ սաստիկ թշնամի են ծուռ ու սուտ խօսողներուն։

Գ.· Երբ կ'իմացուի որ մարդ մը անկեղծ է, սուտ չի գրուցեր, մանաւանդ թէ ստութիւնն ու խաբէութիւնը կ'ատէ, այնպիսի մարդուն մէկ ըսածը, մէկ խոստմունքն եւ պատմութիւնն աւելի կ'արժէ, քան թէ կասկածելի մարդու մը երդմամբ հաստատած վկայութիւնը։

Դ.· Բայց անկեղծները պակսութիւն մ'ունին, (եթէ այն ալ յիրաւի պակսութիւն համարինք,) որ ամէն մարդ իրենց պէս անկեղծ կը կարծեն։ Ասոր համար շատ անգամ խաբեբաներու պատահելով՝ անոնցմէ կը խաբուին։ Ուստի այս կէտին մէջ երկու բանէ պէտք է զգուշանալ. նախ պէտք չէ չափէ դուրս ամէն բանի մէջ տարակուսի երթալ. երկրորդ պէտք չէ ամէն բանի շուտ մը հաւատալ, ինչու որ այսպէսով մարդ խաբուելու վտանգի մէջ կ'իյնայ։ Պատուաւոր եւ ծանօթ մարդ կը դժկամակի՝ երբ ուրիշներն իր վրայ շատ կը տարակուսին. բայց ասոր հակառակ անխելքութիւն է հաւատալ այնպիսի մարդու՝ որուն անկեղծութիւնը դեռ փորձուած չէ։

Ե.· Հռոմայեցիք մեծ պատերազմի մը մէջ Կարքեդոնացիներէն շատ մը կորիճ երիտասարդներ գերի բռնեցին։ Կարքեդոնացիք ալ Ատիղոս Ռեկուղոսը՝ որ Հռոմայեցւոց հիւպատոսն էր՝ գերի առին։ Քիչ մ'ատեն անցնելէն ետքը՝ Կարքե-

դոնացիք ուզելով իրենց թշնամիներուն հետ հաշտութիւն ընել եւ իրարմէ առած գերիները ետ դարձնել, Ռեկուղոս հիւպատոսը Հռոմ խաւրեցին, որ երթայ եւ իրենց եւ Հռոմայեցւոց մէջ հաշտութիւն ընէ. բայց նախ անկէ խօսք առին որ եթէ հաշտութիւն ընելու եւ իրենց կորիճ երիտասարդներն ետ ղրկելու չըլլայ, ինք դարձեալ ետ դառնայ իրենց գայ։ Ռեկուղոս խօսք տուաւ եւ ելաւ Հռոմ գնաց։ Հոն հասածին պէս՝ իր գալուն պատճառը Հռոմայեցւոց իմացուց։ Բայց, ըսաւ, զիս գերութենէ ազատելու համար պէտք չէ հաշտութիւն ընել եւ այդ կորիճ գերիներն ետ խաւրել. որովհետեւ ես ծերացած եմ եւ այլ եւս չեմ կրնար շատ պատերազմներու մէջ մտնել եւ ազգիս համար աշխատիլ. իսկ եթէ այդ երիտասարդները իրենց տեղը դառնալու ըլլան, կ'երթան մեր թշնամիներուն բազուկը՝ իրենց կորիճութեամբը կը զօրացընեն, եւ մեզի վնաս կ'ըլլայ։ Այս խորհուրդը տուաւ Ռեկուղոս, եւ իր խօսքն անկեղծութեամբ պահելու համար՝ դարձաւ Կարքեդոն իր թշնամիներուն եկաւ։ Կարքեդոնացիք երբ իմացան որ Ռեկուղոս իրենց ուզածին դէմ խորհուրդ տուած է, բռնեցին զինքը սաստիկ չարչարանքով սպաննեցին։ Այսինքն՝ տակառի մը մէջ չորս կողմանէ սուր գամեր գամեցին, եւ այս տակառին մէջ դրին Ռեկուղոսն եւ գլտորեցին։ Խեղճը սաստիկ տանջանքով մեռաւ, բայց իր անունն ու պատիւն անկորուստ մնաց աշխարհքիս վրայ։ Աս հիւպատոսին ըրած գործքին մէջ երկու զարմանալի առաքինութիւն կ'երեւայ։ Նախ իր անկեղ-

ծութիւնն եւ խօսք պահելը, որովհետեւ աւելի ուղեց անկեղծութեամբ իր խօսքը պահելով մեռնիլ, քան թէ խօսքին վրայ չկենալով ապրիլ: Երկրորդ իր ազգասիրութիւնը. վասն զի Հռոմ գացած ատեն կրնար խորհուրդ տալ Հռոմայեցիներուն որ հաշտութիւն ընեն եւ զինքը գերութենէ ազատեն, ըսելով թէ Ամօթ է Հռոմայեցւոց՝ որ իրենց մէկ հիւպատոսը գերի մնայ: Բայց գիտնալով որ ասկից իր ազգին շահ մը չըլլար, մանաւանդ թէ այն կորիճ գերիներուն ետ դառնալովը վնաս կ'ըլլայ, աւելի ուղեց իր չարաչար մահուամբ մեռնիլը, քան թէ իր ազգին վնաս կրելը:

Ն. Հաւատարմութեան վրայ:

Ա. Հաւատարմութիւնը սքանչելի առաքինութիւն մըն է, որով մարդ կը ջանայ անկեղծութեամբ ուրիշին բարիքն եւ շահն առաջ տանիլ, մանաւանդ՝ եթէ խօսք տուած կամ ինք զինքը պարտաւորած է այդ բանն ընելու:

Բ. Հաւատարմութիւնը պէտք է որ մարդ աւելի գործքով՝ քան թէ խօսքով ցուցընէ: Ստուգիւ շատ գէշ եւ ատելի բան է, եթէ մարդ խօսքով ինք զինք ուրիշներուն բարեկամ կամ բարիք ուզող ցուցընէ, իսկ սրտով նենգաւոր եւ կեղծաւոր ըլլայ, եւ այլոց չարիքն ուզէ: Բայց եթէ մարդ ուրիշներուն հանդէպ բարեսիրտ է եւ ուրիշներուն աղէկութեան համար իր շահը մէկ կողմը կը ձգէ, յիրաւի այն մարդն է հաւատարիմ եւ ամենուն բարեկամ ըլլալու արժանի:

Գ. Հաւատարիմ ըլլալու եւ ամէն մարդու

սրտանց հաւատարմութիւն ցուցընելու համար՝ պէտք է որ մեզի օրինակ առնունք մեր հոյակապ Նախնիքը, որոնք թէպէտ ուրիշ առաքինութիւններու մէջ ալ երեւելի էին, բայց այս հաւատարմութիւնն իբրեւ հայրենի ժառանգութիւն մը, եւ կրնամ ըսել՝ ազգային կնիք կամ նկարագիր մը իրենց սրտին մէջ դրոշմուած կը պահէին: Հարկ չկայ շատ հին ատեններու մարդոցմէ օրինակ բերել: Մեր ատեններն Եւրոպայի երեւելի թագաւորներուն մէկն իրեն անձնապահ ըրած էր Հայ մը, գիտնալով անոր հաստատ հաւատարմութիւնը: Նմանապէս իր մէկ հատիկ որդւոյն ալ Հայազգի մը պահապան կամ վերակացու դրած էր:

Հիմայ՝ Օսմանեան տէրութեան մէջ ո՞ր ազգ այնպէս հաւատարմութեամբ եւ անկեղծութեամբ կը ծառայէ իր թագաւորին, ինչպէս մեր Հայոց ազգը, որ բոլոր սրտանց եւ ամենեւին առանց նենգութեան իր պարտքը կը կատարէ: Ուրեմն ջանանք որ այս հաւատարմութեան սքանչելի առաքինութիւնն եւ անունը որ մինչեւ հիմայ պսակի մը պէս մեր գլուխը դրած կը պարծինք, անհաւատարմութեամբ չկորսնցընենք: Հաւատարմութեամբ հնազանդութիւն ցուցընենք մեր ամէն իշխաններուն եւ հրամայողներուն. որովհետեւ ինչպէս Պօղոս առաքեալն ալ կ'ըսէ. Ով որ իր իշխաններուն հրամանին դէմ կը կենայ եւ հաւատարմութեամբ չի հնազանդիր, Աստուծոյ հրամանին դէմ կը կենայ եւ Աստուծոյ անհաւատարիմ կ'ըլլայ:

Ձ. Միաբանասիրութեան վրայ:

Ա. Միաբանասիրութիւնը բաղձանք մըն է՝ ամէն աղէկ ընկերութեան մէջ գտնուելու, մանաւանդ ուր որ մարդուն, իր ազգին մեծ օգուտ կ՚ըլլայ:

Մեր ըսածը ընտանի օրինակով մը աղէկ կ՚իմացուի: Մեր ազգին մէջ ժամանակիս դժբախտութեամբն աղքատներ եւ երեսի վրայ մնացած որբ տղաք շատ կը գտնուին: Ասոր համար շատ սքանչելի ու Աստուծոյ եւ մարդկան հաճոյ կ՚ըլլայ այն ընկերութիւնն՝ որով շատ անձինք միաբանասիրութենէ շարժած կը միաբանին եւ այս աղքատներն եւ որբերը կը հոգան: Այս ընկերութիւնը չըլլալուն համար՝ ահա կը տեսնենք թէ որչափ մեծ ծանրութեան մէջ է ազգը, որբերն երեսի վրայ մնացած են, աղքատները՝ ճամբաներն ու տներուն առջեւ կը լեցուին եւ ամէնուն ծանրութիւն կ՚ըլլան: Այս ամէն խեղճութիւններու մի միայն դեղը՝ միաբանասիրութիւնն է:

Բ. Այս սքանչելի միաբանասիրութիւնն՝ ազգին մէջ ուսումը տարածելու ալ շատ կ՚օգնէ: Ամէն մարդ պարտական է հոգալ որ իր տղան անկիրթ չմեծնայ, իրեն վիճակին հարկաւոր եղած գիտութիւնները սորվի, պզտիկուց առաքինութեան եւ կատարելութեան ճամբան ճանչնայ, մեծցած ատենն առաքինի ըլլայ եւ քիչ մը իմաստութեան համն ալ առնու, որ մինչեւ մահ ինչ վիճակի մէջ որ ըլլայ՝ թէ առաքինութեան եւ թէ իմաստութեան յարգը ճանչնայ: Արդ՝ այս բաներս տղաք ուրիշ կերպով չեն կրնար սորվիլ, բայց եթէ աղէկ

կարգաւորեալ դպրոցի մէջ. իսկ այսպիսի դպրոցը պահելու եւ առաջ տանելու համար պէտք է միաբանասիրաց ընկերութիւն մը: Եթէ այս ըլլայ՝ ազգը յիսուն տարուան մէջ կը փոխուի եւ ուրիշ կատարեալ վիճակի մէջ կը մտնէ:

Գ. Ինչպէս մասնաւոր ընկերութիւններ՝ մասնաւոր օգուտներ ունին, այսպէս ալ ընդհանրապէս միաբանասէր ըլլալն ամէն բանի օգտակար է եւ շատ աղէկութիւններ ունի:

Գ. Մեր ազգն եւ ուրիշ ամէն ազգեր իսկզբանէ մինչեւ ցայսօր ինչ խեղճութեան մէջ որ ինկած են, կէս մը դժբախտութիւնը, բայց առաւելապէս անմիաբանութիւնը պատճառ եղած է: Ասոր հակառակ թէ մեր եւ թէ ուրիշ ազգերուն յառաջ երթալը միաբանութեամբ յաջողած է: Այս ըսածս աղէկ կ՚իմացուի մասնաւոր օրինակով մը:

Ըսենք թէ տանտէր մը երեք որդի ունի, այս երեք որդիներուն մէկը մեծ նեղութեան կամ դատի մէջ է, ինք իրմէ միայն չի կրնար իր բանը ճարել. բայց թէ որ հետը մէկ կամ երկու հոգի ըլլայ, կրնայ իր գործքն յառաջ տանիլ եւ նեղութենէ ազատիլ: Արդ՝ եթէ իր մէկալ երկու եղբայրքը միաբանելու եւ անոր օգնելու ըլլան, առանց աշխատանքի իր խեղճութենէն կ՚ազատի: Կը տեսնե՞ս թէ միաբանութիւնն ինչ կ՚ընէ: Ասկից իմացիր որ ինչ մեծ վնաս կու տայ իր բարեկամներուն կամ ազգականներուն՝ ով որ միաբանութեան ատեցող է կամ միաբանասէր չէ:

Սկիլորոս սկիւթացին շատ մանչ զաւակներ ունէր. ասիկայ մեռնելու ատեն կապոց մը գաւա-

զան բերել տուաւ եւ իր տղոց հրամայեց որ ան կապոցը կոտրեն: Երբոր անոնք զայն կոտրելն անկարելի համարելով՝ ետ քաշուեցան, ինք սկսաւ գաւազանները մէկիկ մէկիկ կապոցէն քաշել եւ դիւրաւ կոտրել: Այս ընելէն ետքը դարձաւ իր տղոցն այսպէս խրատ տուաւ. Եթէ դուք միաբան ու միասիրտ ըլլալու եւ իրարու օգնելու ըլլաք. ամենուն չէք յաղթուիր. բայց եթէ անմիաբան ըլլալու ըլլաք կամ իրարմէ զատուիք, տկար կ'ըլլաք եւ ամէն մարդէ կրնաք դիւրաւ յաղթուիլ:

Ը. Ուսումնասիրութեան վրայ:

Ա. Ուսումնասիրութիւնն այնպիսի սքանչելի բան մըն է, որ թէեւ ուրիշ ամենուն շահ մը չունենար, բայց միայն պատճառած զուարճութիւնն ու զբօսանքը՝ բաւական էր խոհեմ մարդու մը ուսումնասէր ըլլալու: Վասն զի ուրիշ բաներն՝ ամէն տեղ, ամէն ատեն եւ ամէն մարդ չի կրնար գործածել. իսկ ուսումն՝ որ պզտիկ տղայ մը կը սկսի սորվիլ, անոր հետ կը մեծնայ, ծերութեան ատեն անոր զբօսանք կ'ըլլայ, յաջողութեան ատեն զարդ կու տայ, ձախորդութեան ատեն սփոփանք եւ մխիթարութիւն կ'ըլլայ: Տան մէջ մարդուն զուարճալի զբաղմունք կ'ըլլայ, եթէ դուրսն ալ գտնուելու ըլլայ՝ անոր ծանրութիւն մը չի տար: Կիկերոն գրքերուն համար՝ որոնցմով ուսում կը սորվինք՝ կ'ըսէ, Գիշերը մեզի հետ են, եւ մենք ուր որ երթանք՝ մէկտեղ կ'երթան:

Բ. Եթէ մարդ գոնէ պարապ եղած ատենն ինք զինք սորվելու տայ, իր կենաց մէջ ամենեւին

ձանձրութիւն չիմանար, չի բաղձար որ օրն անցնի, իրիկուն ըլլայ: Այսպէսով մարդ ո՛չ իրեն ծանր կ'ըլլայ եւ ոչ ուրիշներուն անպիտան: Եթէ այս բանս մէյ մը սովորութիւն ըլլար, այն ատեն որչափ մեղքեր ալ կը պակսէին: Վասն զի ա՛լ այնուհետեւ պարապ կամ անկարգ խօսակցութիւններ եւ շատ անգամ ալ չար բամբասանքներ չէին ըլլար. այլ՝ ամէնքը պարապ եղած ատեննին՝ կա՛մ ուսումնական ու հոգեշահ գիրք մը, կա՛մ պատմութիւն մը կը կարդային, եւ կա՛մ կարդացողներուն պատմածն ու խօսածը մտիկ կ'ընէին:

Գ. Դարձեալ ասկից զատ՝ ինչ մեծ զբօսանք է, ըսեմ՝ վարպետէն ելող եւ արուեստի երթալ սկսող տղու մը, եթէ իրիկունը տուն գալէն ետքը՝ ձեռքը պատմութեան գիրք մ'առնու, եւ ժամանակը պարապ բաներով անցընելու տեղ՝ սկսի այն պատմութիւնը կարդալ, ու նոր նոր եւ օգտակար բաներ իմանալ: Բայց դպրոց գացող տղուն զբօսանքն ասկից մեծ եւ շատ է, վասն զի անիկայ ամէն օր առտուընէ մինչեւ իրիկուն նոր ու զուարճալի բաներ սորվելու ետեւէ է:

Դ. Կարդալն եւ բան սորվիլը՝ ոչ թէ միայն պարապ եղած ատեննիս մեզի զբօսանք եւ զուարճութիւն է, հապա նեղութեան ատենն ալ մխիթարութիւն: Շատերը երբ իրենց թշնամիներուն ձեռքը գերի ինկան կամ աքսորքի գացին. գրքեր կարդալով, ոմանք ալ գրքեր գրելով՝ իրենց նեղութիւնը կը մոռնային:

Դիոնեսիոս իշխանը երբ իր աստիճանէն ինկաւ, ոմանք հարցուցին իրեն թէ ի՞նչ օգուտ ըրաւ

քեզի Պղատոնին փիլիսոփայութիւնը։ Ան ալ պատասխան տուաւ թէ Այս օգուտն ըրաւ՝ որ այսչափ մեծ փոփոխութեան մէջ համբերութիւնս չկորսնցընեմ։

Ե. Ուսումնասէրն եւ գրասէրն ուսումէն ու գրքերէն, չէ թէ միայն իր անձին օգուտ եւ զուարճութիւն կը գտնէ, այլ իր ծանօթներուն եւ բոլոր ազգին ալ մեծ շահ կ'ընէ։ Ասոր բանիս օրինակ են Եւրոպայի այնչափ ազգերն, որոնց մէջ ուսումնասէրներ եւ գրասէրներ շատ ըլլալուն համար՝ ազգերն օրէ օր աւելի կը պայծառանան։ Աստուծով մեր ազգին մէջ ալ հիմակուան ատենս ուսման սէրն աւելնալով եւ շատ գրքեր տպուելով, ազգն ալ սկսաւ կամաց կամաց պայծառանալ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

Կատարելութեան բաղձացողն իր անձին համար ինչ առաքինութիւններ պիտի ունենայ:

Ա. Կարգի կամ կարգասիրութեան վրայ:

Ա. ԿԱՐԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ կ'ըսուի այն բաղձանքն՝ որով մարդ կ'ուզէ եւ կը ջանայ ամէն գործքն այնպէս ետեւէ ետեւ ընել, ինչպէս որ յարմարութիւնը կը պահանջէ, եւ ամէն բան այնպէս տեղն ի տեղը զետեղել՝ որ պէտք եղած ատեն ամէն բան իր տեղը դիւրաւ գտնուի։

Բ. Ով որ իր զգեստներն, իր հողաթափը, եւ այլն, իրիկուընէ զատ տեղ մը կը դնէ, առտուանց մէկն ասդին մէկալն անդին չի փնտռեր։ Այս խօսքը պէտք է իմանալ ամէն բանի մէջ ալ։

Ասոր նման՝ եթէ մէկը ձեռքը գործք մ'ունի, երբոր զայն կը լմնցընէ, պէտք է որ հարկաւոր եղած կամ գործածած բաներն իրենց տեղը դարձընէ կամ դնէ։

Գ. Երբ տան մը մէջ կարգ չկայ, կամ թէ ըսենք՝ տան բնակիչները կարգ սիրող, կարգ պահող չեն, ամենէն ցածն ու ստորինն ամենէն վերինին հետ կը շփոթի։ Հոն՝ առտու ըլլալու գործքը՝ կէսօրը կ'ըլլայ, կէսօր ըլլալիքն ալ՝ իրիկուն։ Հոն չիմացուիր թէ ո՛վ է տէրն եւ ո՛վ է ծառան, ո՛վ է տանտիկինն եւ ո՛վ է աղախինը։

Բ. Աշխատասիրութեան եւ փութաջանութեան վրայ:

Ա. Ով որ իր վիճակին վայլած եւ հարկաւոր եղած բաներն ընելու ետեւէ կ'ըլլայ, ով որ իր պաշտօնն, իր պարտքն աղէկ կատարելու կը ջանայ, անիկայ աշխատասէր եւ փութաջան կ'ըսուի։

Բ. Աշխատասիրութեամբ կը վաստըկին մարդիկ իրենց պէտք եղած ապրուստն, եւ վաստըկածնին՝ հարկաւոր եղած տեղ կը գործածեն։ Աշխատութիւնը ոչ թէ միայն ապրուստ կը ճարէ, այլ մարմնոյն ալ ոյժ կու տայ եւ առողջութիւնը կը պահէ։ Եւ որովհետեւ թէ ապրուստ գտնելն եւ թէ առողջութիւնը՝ մարդկային կենաց պահպանութեան հարկաւոր են, անոր համար աշխատութիւնն ալ շատ հարկաւոր եւ օգտակար բան է։

Գ. Իշխանի մը կամ քաղաքի մը այնպէս օգտակար եւ պիտանի բան չկայ, ինչպէս իր քաղաքացիներուն ժիր եւ աշխատասէր ըլլալը։ Ասոր հակառակ՝ չկայ այնպէս վնասակար եւ գէշ

բան՝ ինչպէս ծուլութիւնն եւ աշխատանքէն փախչիլը։

Գ. Ծոյլ մարդուն մարմինը տկար կ՚ըլլայ, եւ օրէ օր աշխատելու ույժը կը կորսընցընէ։ Պարապ կենալէն եւ շատ քնանալէն՝ գործ գործելու կ՚անձրկի։ Ասոր հակառակ՝ աշխատանք սիրողն եւ ժրութեամբ աշխատողն ինչ որ կ՚ուտէ կը խմէ՝ անուշ կու գայ իրեն եւ օրէ օր կը զօրանայ։

Ե. Ով որ աշխատութիւն կը սիրէ՝ անիկայ ստուգիւ ժրաջան է. իսկ ով որ աշխատանքէն կը փախչի՝ ծոյլ է։ Աշխատիլն, արդիւնք վաստըկիլը՝ մեր գործքը, մեր պարտքն եւ մոլութիւններուն թշնամին եւ հալածողն է։

Մարդուն մէկը գետին եւ արտեր ունէր, բայց չգործելուն եւ ծոյլնալուն համար շատ չանցաւ աղքատցաւ։ Անիկայ օր մը ելաւ պառաւ կնկան մը գնաց, որ կ՚ըսուէր թէ կախարդ է, եւ անոր հարցուց թէ Այս փորձանքն իմ գլուխս ինչու եկաւ, որ օրէ օր աւելի կ՚աղքատնամ. կ՚աղաչեմ ասոր ճարն ինչ է. ինչ ընեմ որ բախտս բանի։ Պառաւը մարդուն երեսը նայելով՝ իմացաւ որ շատ ծոյլ է. ուստի եւ ըսաւ իրեն. Գնա, եւ առտուանց ելածիդ պէս՝ մտիկ ըրէ, նայէ ինչ կ՚ըսեն քեզի ծիծառները (գըրլանղըճները) երբոր իրենց բոյնէն դուրս կ՚ելլեն։ Նոյնպէս միտ դիր թէ ինչ կ՚ըսեն երբոր իրիկունը բոյներնին կը մտնեն։ Մարդը գնաց, կնկան ըսածին պէս շատ առտու իրիկուն ծիծառներուն ձայնին ականջ դրաւ, բայց բան մը չհասկցաւ. Քանի մը օրէն ետքը գնաց ըսաւ պառաւին որ թէպէտ ձայներնին կը լսէի, բայց չկրցայ

իմանալ թէ ինչ կ՚ուզէին ըսել։ Ան ալ դարձաւ ըսաւ. Եթէ հասկընալու ըլլայիր՝ քեզի աս ըսին. Կանուխ ելիր, ուշ պառկէ, եւ ասդին անդին աշխատէ կերակուր փնտռելու համար։ Այս բանս եթէ խօսքով չըսին, գործքով ըսին. ինչու որ ծիծառները, ինչպէս գարնան եւ ամառուան ատենները կը տեսնենք, առտու կանուխ կ՚ելլեն, մինչեւ իրիկուն կը թռչտին եւ մեծ աշխատութեամբ իրենց ապրուստը կը հոգան կը գտնեն. գնա, դուն ալ անոնց պէս ըրէ, եւ չես աղքատնար։ Ցիրաւի շատ օգտակար խորհուրդ եւ խրատ եղաւ այս բանս այն մարդուն աշխատասէր ըլլալու եւ անով իր ապրուստը շահելու համար։

Գ. Գոհ ըլլալու վրայ։

Գոհ ըլլալն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իր ձեռքն ունեցած բաւական ապրուստով շատանալ եւ չտժգոհանալ։ Այս առաքինութեան վրայ գրգիս առաջին մասին առաջին գլխուն մէջ բաւական խօսեցանք. հոն գրուածները պէտք է կարդալ կամ քաղուածք ընել։

Դ. Չափաւոր ծախք ընելու վրայ։

Ա. Չափաւոր ծախք ընելն կը նշանակէ որ մարդ պիտի ջանայ իր ունեցածը միայն պէտք եղած ատեն չափով եւ ըստ տեղւոյն գործածել։

Բ. Բաւական չէ որ մարդ աշխատի արդարութեամբ ստակ վաստըկելու, հապա պէտք է փոյթ ունենալ որ վաստըկած ստակը կամ շահը պարապ տեղ չմսխէ։

Գ. Շատերուն ծնողքն իրենց զաւակներուն մեծ հարստութիւններ կը թողուն. բայց այն հարստութիւններն երկայն ատեն չեն մնար, եթէ որդիքը կամ ժառանգները խորհրդով եւ միայն հարկաւոր եղած տեղը զանոնք չեն գործածեր:

Դ. Պէտք է միշտ քիչ մը բան աւելցընել հարկաւորութեան համար: Ինչու որ չենք գիտեր թէ մեր գլուխը ի՛նչ պիտի գայ. գուցէ մարդիկ զմեզ երեսէ կը ձգեն, կամ գործքի ետեւէ ըլլալ չենք կրնար, կամ կրակը մեզի մեծ վնաս մը կ՚ընէ: Ուստի մեր պարտքն է այսպիսի փորձանքները մտածելով՝ վաստըկածնիս չափով գործածել կամ չափաւոր ծախք ընել, որպէս զի կարօտութեան ատեն մէջտեղ չմնանք:

Ե. Խոհեմութեամբ ստակ բռնող մարդը թէ՛ մսխողութենէ եւ թէ՛ ագահութենէ զգուշ կ՚ըլլայ եւ հեռու կը կենայ: Մսխողը պէտք եղածէն աւելի ստակ կը ցրուէ. ագահն ալ միայն ստակ ժողվել կ՚ուզէ, ծախք ընել չ՚ուզեր. այս երկուքն ալ մոլութիւն է, երկու ծայրն ալ գէշ է, եւ ամէն խելացի մարդկան եւ Աստուծոյ ատելի: Անոր համար պէտք է երկուքէն ալ փախչիլ եւ միջին ճամբան բռնել, այսինքն՝ պէտք եղած տեղ՝ ամէն մարդ իր վիճակին վայլածին պէս՝ չափաւոր ծախք ընելու է:

Ատենօք մեծ, բայց անխելք իշխան մը կար, որ թէ՛ ագահ էր, թէ՛ մսխող. թէպէտ կ՚երեւայ որ մարդ մը այս իրարու հակառակ մոլութիւնները չի կրնար միանգամայն ունենալ: Պատռատած զգեստներ կը հագնէր, աղքատութեամբ կ՚ուտէր, ամենուն

ստակ տալ չէր ուզեր, վերջապէս այնպէս ագահ էր, որ աշխարհքիս վրայ իրեն նմանը չկար: Բայց անոր հակառակ՝ երբ մեծ օր մը գար կամ որսի երթալու ըլլար, այնչափ ստակ կը ցրուէր կը մսխէր, որ քովն ամենուն բան մը չէր մնար: Ասոր վրայ շատերը զարմանալով՝ խելացի մարդու մը հարցուցին թէ Այս մարդը ի՛նչ բանի կը նմանի: Ան ալ ըսաւ. Կը նմանի գետի մը, որ շրջաններ կ՚ընէ ասդին անդին կը պտըտի, պզտիկ վազուն ջրերն իր ծոցն ընդունելու եւ մեծնալու համար. բայց ետքը կ՚երթայ ամէնն ալ ծովը կը թափէ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Կատարելութեան դէմ եղող մոլութիւնները:

Ա. Չափէ դուրս կամ անկարգ անձնասիրութիւն:

Ա. ՉԱՓԷ դուրս անձնասիրութիւնը կամ ինք զինք պաշտած եղածէն աւելի սիրելը՝ շատ մեծ չարիքներու պատճառ է, ինչու որ մարդուն՝ միայն իր հանգստութիւնն ու իր շահը մտածել կու տայ:

Բ. Անկարգ անձնասէրը չի մտածեր որ իր վարմունքին վրայ ուրիշները կը դժկամակին եւ այսպէսով ամէն բարեկամները կը կորսնցընէ: Իսկ աշխարհքիս վրայ մարդ չկայ, որ առանց բարեկամի կարող ըլլայ իր բախտը բանեցընել: Անոր համար պէտք է որ նախ մենք ջանանք՝ ընել մեր ընկերին այն բանը՝ զոր կը բաղձանք որ անիկայ մեզի ընէ: Քրիստոս տէրն մեր իր անսխալ բեր-

նոյն բան. «Ինչ որ կ'ուզէք որ մարդիկ ձեզի ընեն, այն բանը դուք ալ անոնց ըրէք. վասն զի ամէն օրէնքներն եւ մարգարէներն այսպէս կը գրուցեն»:

Գ. Ամէն մարդ բնականաբար ինք զինք կը սիրէ, եւ երբ կը տեսնէ որ ընկերն ալ կը բաղձայ իր օգուտն եւ բարիքն յառաջ տանիլ, սիրտն ան ընկերին հետ կը կապուի: Ասոր հակառակ՝ մարդ իր ընկերին թշնամի կ'ըլլայ, եթէ անիկայ իր դժբախտութեան վրայ ցաւ մը չի ցուցըներ: Անոր համար պէտք է որ հեռու կենանք այն բանէն, որ ուրիշին սիրտը կը կոտրէ եւ զանիկայ կը վշտացընէ:

Գ. Անկարգ անձնասիրութեան դէմ մեծ առաքինութիւն կը գործէ, երբոր մէկը մեզի դէմ թշնամութիւն ցուցըցած կամ մեզի վնաս մ'ըրած ատեն՝ իրեն սրտանց թողութիւն կու տանք եւ ըրած չարիքին դէմ բարիք կ'ընենք: Այս բանս մեզի մեր երկնաւոր Վարդապետը Քրիստոս իր խօսքերովն ու օրինակովը սորվեցուց:

Ե. Նմանապէս անկարգ անձնասիրութեան դէմ մեծ առաքինութիւն է, երբոր մէկն ուրիշներուն բարիք ընելու ետեւէ ըլլալով՝ անոնցմէ նախատինք եւ արհամարհանք կ'ընդունի, եւ ինք զայն բանի տեղ չդնելով՝ բնաւ չի դադրիր բարիք ընելէն եւ դարձեալ անոնց օգուտը հոգալէն:

Ասոր սքանչելի օրինակ ունինք մեր բարեյիշատակ հայրը Մխիթար Աբբան, որ իրեն Աստուածաշնչին յիշատակարանին մէջ յայտնի ըսելէն ետքը թէ Ինք ամենայն փութով կը ջանայ իր ազգին բարիք ու օգուտ ընել, բայց միանգամայն

մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին իրեն օրինակ ունենալով՝ բոլոր ուժով ալ կ'աշխատի Հռոմայ սուրբ կաթողիկէ եկեղեցւոյն հնազանդ որդի ըլլալու. դարձեալ այսպէս կ'ըսէ. «Թէեւ իմ ազգէս ոմանք զիս իմ այսպիսի հնազանդութեանս համար քամահելու ըլլան, սակայն իմ ազգիս համար ունեցած ջանքս ու աշխատանքս ամենեւին չի պակսիր չի թուլնար»: Ահա գեղեցիկ օրինակ մը, որով կը սորվինք չարեաց բարիք հատուցանելու պատրաստ ըլլալ:

Բ. Ամբարտաւանութիւն կամ Հպարտութիւն:

Ա. Ամբարտաւանութիւնը մոլութիւն մըն է, որ մարդուն կարծել կու տայ թէ ինք ուրիշներէն աղէկ է, ուրիշներն ամէն բանի մէջ իրեն պարտական են, իսկ ինք ուրիշներուն պարտական չէ:

Բ. Այս մոլութիւնը մարդը կը խաբէ՝ ծուռ կարծիք դնելով անոր միտքը, իբրեւ թէ ինք ամենէն աւելի խելացի, ազնիւ ու առաքինի է, եւ անոր համար ուրիշներէն աւելի պատիւ ընդունելու արժանի է:

Գ. Ստուգիւ այս մոլութիւնն այնպէս չար բան մըն է, որ մարդուն թող չի տար օրէ օր առաքինութիւններու մէջ յառաջ երթալ, կարծել տալով թէ արդէն առաքինի եւ կատարեալ է:

Գ. Այս հպարտութեան դեղն՝ ինք զինք ճանչնալը կամ ինքնաճանաչութիւնն է: Ամէն մարդուն՝ իր առաքինութիւնն աչքին մեծ կ'երեւայ, բայց աշխարհքիս մէջ շատերը կան, որ մեզմէ շատ վեր, շատ գերազանց են. անոր համար մենք

չենք կրնար զմեզ ուրիշներէն վեր համարել։ Շատ անգամ այն մարդիկն՝ զորոնք մենք անկատար, անպիտան եւ մեզմէ գէշ կը կարծենք, մեզմէ շատ աղէկ են, եթէ ոչ մարդկան առջեւ, գոնէ Աստուծոյ առջեւ, որ ամէն բան աղէկ կը ճանչնայ։

Ե. Հպարտութեան ի՛նչ գէշ մոլութիւն ըլլալն եւ մարդուս ինչպիսի՛ մեծ չարիքներ ընել տալը եւ անոր գլուխն ո՛րչափ մեծ վնասներ բերելը ցուցընելու համար անթիւ օրինակներ կը գտնուին. բայց յաջորդ օրինակն՝ անոր վնասակարութիւնը շատ աղէկ յայտնի կ'ընէ։

Համան ամաղեկացին Արտաշէս Պարսից Թագաւորին եպարքոսն՝ իր վարպետութեամբն ու բռնած խորամանկ ճամբաներովն իր տէրոջը սիրտն այնպէս վաստըկած էր, որ ամէն ուզածը անկից կ'ընդունէր եւ կրնար կատարել։ Թագաւորին իրեն ցուցըցած այսչափ համարման ու սիրոյն համար սիրտն ամբարտաւանութեամբ լեցուելով եւ մտածելով ալ որ բոլոր տէրութեան մէջ իրեն պէս մեծ ու պատուելի մարդ չկայ, այնպիսի ճամբայ մը գտաւ՝ որ ամէն մարդ Թագաւորէն ետքն իրեն պատիւ տայ, մանաւանդ թէ իրեն երկրպագութիւն ընէ ու զինքը չափէ աւելի փառաւորէ։ Այն ատենները Թագաւորին պալատականաց մէջ Մուրթքէ անունով բարեպաշտ Հրեայ մը կար, որ Արտաշէս Թագաւորին տիկնոջ Եսթերին հօրեղբօրորդին էր։ Ասիկայ անօրէն Համանին հպարտութիւնը տեսնելով եւ բռնած ճամբուն անիրաւութիւնը ճանչնալով՝ զինքը չէր մեծարեր. եւ հաստատ գիտնալով որ մարդ միայն Աստուծոյ

երկրպագութիւն պիտի ընէ, իսկ Թագաւորներն իբրեւ Աստուծմէ դրուած տեղապահներ՝ արժանաւոր պատուով պիտի պատուէ, այն հպարտ Համանին ոչ երկրպագութիւն կ'ընէր եւ ոչ ալ արտաքոյ կարգի կամ պատշաճէն աւելի պատիւ մը կը ցուցընէր։

Ասոր վրայ Համան այնչափ կատղեցաւ, որ ամէն կերպ չարութիւնը բանեցընելով Թագաւորէն հրաման առաւ՝ մէկ գիշերուան մէջ բոլոր Հրեաները ջարդել տալու. Մուրթքէին համար ալ իր տան առջեւ յիսուն կանգուն բարձրութեամբ կախաղան մը հաստատել տուաւ, որ զինքն անոր վրայ կախել տայ։ Մուրթքէ իրեն եւ իր ազգին գլուխը գալու այսպիսի սոսկալի չարիքն ժամանակին իմանալով՝ Եսթերին ձեռքովը խնդիրը Թագաւորին այնպէս իմացուց, որ Թագաւորը Համանին յանցանքն ու անօրէնութիւնը յայտնի տեսնելով, եւ միանգամայն Մուրթքէին՝ ուրիշ անգամ մը իրեն ըրած մէկ մեծ ծառայութեան, այսինքն իրեն կենացը դէմ եղած դաւաճանութեան խորհուրդն յայտնելուն համար հատուցում մը չըրած ըլլալը միտքը բերելով, Համանին հրամայեց որ Մուրթքէն առնու եւ իր շատ գեղեցիկ ու զարդարուն ձիուն վրայ հեծցընէ, ինքն ալ ձիուն սանձը բռնելով՝ բոլոր Թագաւորական քաղաքը պտըտցընէ, առջեւէն ալ մէկը բարձր ձայնով այսպէս կանչէ։ "Թագաւորն իր սիրած մարդն այսպէս կը պատուէ„։ Ասիկա ընելէն ետքը հրամայեց որ տանին հպարտ Համանն այն բարձր կախաղանին վրայ կախեն՝ զոր ինք Մուրթքէին համար պատրաստած էր։ Ահա այսպէս սոս-

կալի՝ վախճան ունեցաւ այս հպարտ մարդը։ Այս է հպարտութեան պտուղը։

Գ. Չափէ դուրս պատուոյ բաղձալ։

Ա. Պէտք է որ միշտ բաղձանք պատուոյ արժանի գործք գործել, բայց չափէ դուրս կամ սաստիկ բաղձալն որ ուրիշները զմեզ պատուեն, գէշ եւ անվայել բան է. մանաւանդ երբոր մէկը քիչ բարի գործք ունենալով կ՚ուզէ շատ պատիւ վաստըկիլ։

Բ. Ով որ զմեզ մեր արդիւնքէն, արժանաւորութենէն աւելի կը պատուէ, կամ կը սխալի եւ կամ զմեզ աղէկ չի ճանչնար։ Թէպէտ մենք մեր ամէն գործքն այնպէս պիտի գործենք որ ուրիշներուն առիթ չտանք զմեզ արհամարհելու եւ վատանուն ընելու. բայց թէ որ մենք բարիք կ՚ընենք եւ ուրիշներն զայն չեն ճանչնար, պիտի չդժկամակինք եւ անոր համար ուրիշները պիտի չատենք։ Վասն զի ասով օգուտ մը չըլլար եւ մեր սրտին ու հոգւոյն ազնուութիւնը չի յայտնուիր. այլ ասով մենք զմեզ անպատիւ եւ ատելի կը ցուցընենք ուրիշներուն առջեւ։

Գ. Հարուստ եւ անով ամենուն առջեւ գովելի ըլլալը՝ պարապ բան է։ Խելացի մարդն այսպիսի բաները մեծ չի համարիր այլ միայն իսկական արդիւնքն ու արժանաւորութիւնը մեծ բան կը համարի։ Շատ անգամ գովելի անունն անարժանն ալ ունի։ Խելացի մարդը ժողովրդեան կամ ռամկին ըսածին չի նայիր. ինչու որ խելացի մարդու խօսքն աւելի կ՚արժէ խօսք հասկըցողներուն

առջեւ, քան թէ անմիտ խենթերուն խօսքը։ Ռամիկները շատ անգամ հարուստները կը գովեն։ Բայց ով որ հարստութիւնն իր խելքովը, իր քրտինքովը եւ արդարութեամբ չէ վաստըկած, այն հարստութեան համար պէտք չէ որ գովուի։ Աղքատութիւնն աւելի գովելի է, երբ առաքինութիւնն իրեն հետ ընկեր կ՚ունենայ։ Ով որ կը ջանայ միայն փառաւոր հագուստներով պատիւ ստանալ, զանիկայ միայն խանութպանները մեծ կը համարին, վասն զի անոնց քովը շատ ստակ կը կորսընցընէ եւ անոնց մեծ շահ ընել կու տայ։

Գ. Մեր փառքը, մեր պատիւը պիտի ըլլան մեր երեւելի գործքերն, ասոնք զմեզ պիտի քարոզեն եւ գովելի ընեն, ոչ թէ հագուիլ կապուիլն եւ ասոր նման ուրիշ պարապ բաները։

Դ. Ցածութիւն կամ պատիւ չսիրել։

Ա. Ցած մարդիկ կ՚ըսուին անոնք՝ որ գէշ անուն չհանելու եւ պատուոյ արժանի գործք գործելու հոգ չեն տանիր, եւ այնպիսի բաներ կ՚ընեն՝ որոնք ամենեւին մարդու չեն վայլեր։

Բ. Ցած կ՚ըսուին անոնք՝ որ արուեստ մը չունին եւ ասդին անդին պարապ կը պտըտին, անշահ բաներու ետեւէ կ՚իյնան, եւ անոնցմով ժամանակ կ՚անցընեն, կը զուարճանան։

Գ. Ընկերին պակասութիւններուն վրայ խօսիլը, զանոնք ամէնուն առջեւ հրապարակելը, խռովութիւն հանելը՝ բոլոր ցածութենէ ու անկրթութենէ յառաջ կու գան եւ մարդն ամէնուն ատելի կ՚ընեն։ Ցած եւ անկիրթ մարդը միայն իրեն պէս

ցածերուն հաճելի է։ Անոր համար պէտք է որ տղաք պզտիկութենէ սկսին այս մոլութենէ փախչիլ եւ այսպիսի անարգ ու անվայել գործքերէն զգուշանալ, որպէս զի անկիրթ չմեծնան։

Ե. Ցոփութիւն կամ անառակութիւն։

Ա. Ցոփ կամ անառակ կ'ըսուի անիկայ՝ որ ինք զինքը մոլութիւններու տուած է, անկանոն անկարգ կեանք կը վարէ եւ ամենեւին չի ջանար առաքինական գործք մ'ընելու։

Բ. Անառակ մարդու կամ տղու գործքը միշտ անկարգ եւ զզուելի է։ Անառակը չարագործութիւններով իր մարմինը կը տկարացընէ, ինք իրեն տէր ըլլալէն կը դադրի. Աստուծոյ առջեւ ամէն տեսակ պատժոյ արժանի կ'ըլլայ, իսկ մարդկան առջեւ ատելի եւ անարգ կ'երեւայ։

Կրետացիք երբոր իրենց թշնամիներն անիծել կ'ուզէին, այսպէս կ'ըսէին. Մոլութիւններու գերի ըլլաք, կեանքերնիդ անառակութեամբ անցընէք։ Աս ըսելով՝ կ'ուզէին իմացընել թէ կը բաղձան որ իրենց թշնամիներն այսպէս անառակութեամբ իրենք զիրենք մոլութիւններու տալով՝ տկարանան, անճրկին եւ գործքի անպիտան ըլլան, որ դիւրաւ յաղթուին։ Ուրեմն տես թէ ինչ գէշ եւ վնասակար բան է անառակութիւնը կամ ցոփութիւնը։

Զ. Բրտութիւն կամ կոպտութիւն։

Ա. Կոպիտ կամ բիրտ կ'ըսուի անիկայ՝ որ այնպիսի բաներ կ'ընէ, որոնցմով ուրիշները կ'առնուին կամ կը վշտանան եւ կամ ուրիշներուն անհաճոյ եւ դէմ է։

Բ. Կոպտութեան մէկ տեսակն ալ է իրարու պատիւ չտալը, կամ չջանալը որ ամէն մարդ ինքն առաջինն ըլլայ ընկերը պատուելու մէջ։

Գ. Իր ընկերին խօսք նետելն ալ, ինչ կերպով որ ըլլայ, թէեւ կատակով, մեծ կոպտութիւն է։

Գ. Այս մոլութիւնն զմեզ ուրիշներուն ատելի կ'ընէ, որով չեն ուզեր մեզի հետ կենցաղավարիլ եւ տեսութիւն ունենալ. անոր համար պէտք է որ անկից ալ շատ զգոյշ կենանք։

Է. Անքաղաքավարութիւն։

Ա. Անքաղաքավար է այն մարդն, որ չի ջանար ինք զինք ուրիշներուն առջեւ բարեկիրթ ցուցընել, եւ չ'ըներ այն բաները՝ զորոնք կ'ընեն իրեն վիճակին մէջ գտնուող բարեկիրթ մարդիկ։

Բ. Ստոյգ է որ մարդ չի կրնար գերազանց եւ կատարեալ բարեկրթութիւն պահանջել այնպիսի անձինքներէն, որոնք պզտիկուց կրթութեամբ չեն մեծցած, բայց պզտիկուց չկրթուած անձինքներն ալ պէտք է որ գոնէ՝ ինչպէս որ իրենց վիճակին կը վայլէ՝ քաղաքավար մարդկան նմանելու աշխատին։

Գ. Անքաղաքավար չըսուելու եւ չըլլալու համար պէտք է որ մարդ ամէն մարդու իրեն վայ-

լած յարգութիւնը ցուցընէ, եւ մէկու մը անարգանք եւ անպատուութիւն չընէ։ Պէտք չէ որ մարդս ուրիշներուն առջեւ այնպիսի բաներ ընէ, որ անոնց կամ անհաճոյ է եւ կամ անվայել։ Պէտք է որ մարդս շատ անգամ ինք զինք եւ իր վարմունքներն ուրիշին ուզածին յարմարցընէ, եւ չպահանջէ որ ամէն մարդ իրեն յարմարի։ Ասով մարդ չէ թէ միայն քաղաքավար եւ բարեկիրթ կը համարուի, այլ իր ծանօթներուն ալ սիրելին կ'ըլլայ։

Ը. Ուրիշին դէմ խօսիլ, ուրիշին պակասութիւններուն վրայ ծիծաղիլ զանոնք հրատարակել եւ ուրիշը բամբասել:

Ա. Կը գտնուին ոմանք, որ ամենեւին մէկու մը վրայ աղէկ խօսք չեն կրնար խօսիլ։ Եթէ ուրիշին պզտիկ մէկ պակասութիւնն իմանալու ըլլան, բոլոր աշխարհք կը տարածեն, ուրիշին սխալներուն վրայ կը ծիծաղին եւ կ'ուրախանան։ Շատ անգամ ընկերնին արհամարհելու համար սուտ կը խօսին. շատ անգամ ալ իրենց գլխէն սուտ բաներ կը հանեն անոր վրայ կը դնեն։

Բ. Ասոնք ստուգիւ անխելք եւ անխոհեմ մարդիկ են, ինչու որ իրենց այսպիսի անկարգ գործքերովն ուրիշներն իրենցմէ հեռու կը փախցընեն, եւ ուրիշներուն սիրտն այնպէս կը վշտացընեն որ ոչ ոք կ'ուզէ անոնց օգնել։ Կրնամ ըսել որ աշխարհքիս վրայ չկայ մարդ, որ իր վրայ այսպէս սուտ խօսք մը լսելով՝ չբարկանայ խօսողին դէմ եւ անոր թշնամութիւն չցուցընէ։

Անգղիա մարդուն մէկը պզտիկուց լեզուն սոր-

վերցուցած էր մէկուն, մէկալին պակասութիւններուն վրայ խօսիլ, խնտալ եւ ուրախանալ։ Այս մարդը երբոր ծանր եւ վտանգաւոր հիւանդութեան մէջ ինկաւ, իր ծանօթներն՝ որ իրեն գէշ վարքը գիտէին, սկսան յորդորել որ խոստովանանք ըլլայ եւ հոգւոյն փրկութիւնը մտածէ։ Բայց հիւանդն իր փրկութենէն յուսահատելով՝ չէր ուզեր անոնց մտիկ ընել։ Շատ խոստովանահայրներ վազեցին եկան, եւ յիշեցուցին անոր Աստուծոյ անսահման ողորմութիւնն եւ մարդուս վրայ ունեցած սէրը։ Միայն դուն զղջա եւ սրտանց մեղքերդ խոստովանէ, կ'ըսէին, Աստուած պատրաստ է քեզի ողորմիլ։ Բայց այս խօսքերէն ամենեւին օգուտ մը չեղաւ, ինչու որ հիւանդը մահուան դուռը հասնելով՝ լեզուն դուրս հանեց եւ իր ձեռքովը կը կտրթէր, ըսելով. Ասիկայ եղաւ ինծի դատապարտութեան պատճառ։ Այս խօսքն ըսելէն ետքը՝ լեզուն այնպէս ուռեցաւ, որ ալ չկրցաւ ներս քաշել։ Եւ այսպէս չարաչար սատկեցաւ։ Այս սոսկալի օրինակն ամէնուն սիրտը մեծ վախ մը ձգեց եւ իմացուց թէ որչափ գէշ բան է ուրիշին պակասութեան վրայ խօսիլն ու խնտալը։

Գ. Այսպիսի մոլութիւններէն փախչելու եւ աւելի զգուշանալու համար, երկու առաջինական գործք պէտք է ընել։ Նախ՝ երբոր խօսած ատենդ ուրիշ մը կ'ելլէ քեզի դէմ կը սկսի խօսիլ, աղէկ կ'ընես թէ որ խօսքէն ետ քաշուիս, քու կարծիքդ ծածկելով՝ դիմացինիդ իրաւունք տաս, ուր որ յայտնի ճշմարտութեան հակառակութիւն չկայ կամ ընկերիդ վնասակար բան չէ։

Եթէ ասոր դէմ ընելու ըլլաս, շատ անգամ խօսք չհասկցող, պնդգլուխ, հակառակախօս եւ հպարտ կը համարուիս։

Գ. Երկրորդ առաջինական գործքն աս է։ Երբոր մէկու մը հետ կը գտնուիս եւ կը սկսի անիկայ ընկերին վրայ գէշ խօսիլ, դուն արդարութեամբ մտքիդ մէջ քննէ անոր ըսածը, թէ արդեօք իրաւ է՝ թէ տարակուսական բան մը։ Եթէ տարակուսական կը գտնես, նայէ որ վարպետութեամբ մը խօսքը կտրես եւ ուրիշ օգտակար եւ անվնաս բանի մը վրայ խօսք բանաս։ Իսկ երբ կը տեսնես թէ ըսածն իրաւացի է, այն ատեն սխալողին վրայ սրտանց ցաւ ցուցուր։ Երբեմն ալ կրնաս անոր սխալը ներելի ցուցընել, ըսելով թէ շատ անգամ մարդկային տկարութիւնն այսպիսի սխալմունքներու պատճառ կ՚ըլլայ։

Դ. Եթէ այս երկու առաջինական գործքերու մէջ մարդ ինք զինք կրթելու ըլլայ, նախ ինք այսպէսով ուրիշներուն վրայ չար չի խօսիր եւ ուրիշներն իրեն թշնամի չ՚ըներ։ Երկրորդ իր ընկերին ալ յորդոր եւ պատճառ կ՚ըլլայ որ ուրիշներուն վրայ չար չխօսի. ասով բամբասանքն ալ կը պակսի, վնասակար թշնամութիւններ ա՛լ չեն ըլլար։

Սուրբ Օգոստինոս իր սեղանին վրայ առասպելական պատմութիւններն եւ ուրիշներուն պակսութեան վրայ խօսիլն արգիլելու համար, թղթի մը վրայ աս խօսքը գրեց եւ սեղանին դիմացը կախել տուաւ. Ով որ մարդու մը անունն աւրել կ՚ուզէ, գիտնայ որ իրեն արգիլուած է այս սեղանէն

կերակուր ուտել։ Եւ երբոր անգամ մը ոմանք այս սուրբին հետ կերակուր ուտելու ժամանակ՝ սկսան ուրիշներու վրայ բամբասանք ընել, դարձաւ անոնց՝ ըսաւ. Կա՛մ պէտք է այս գիրն աւրել, կա՛մ թէ ես այս սեղանէն կ՚ելլեմ։ Աս ըսելով՝ բամբասանքը դադրեցուց։

Թ. Պարծենկոտութիւն կամ ցուցամոլութիւն:

Ա. Որովհետեւ պարծենկոտին կամ ցուցամոլին ըսածներուն դժուարաւ կը հաւատան մարդիկ, մանաւանդ խելացիները, եւ որովհետեւ անոր ըրածներն ուրիշներուն առջեւ յայտնուելու եւ իմացուելու ատեն՝ ամէնուն խաղք ու խայտառակ եւ ատելի կ՚ըլլայ, անոր համար պէտք է որ այս մոլութենէ մեծ ատելութեամբ փախչինք։

Բ. Պարծենկոտին ըսածներուն վրայ ամէն խելացի մարդ կը դժկամակի. վասն զի այնպիսին իրեն հպարտական եւ կեղծ խօսքերովն իր դիմացինն անխելքի տեղ կը դնէ, եւ մտքին մէջ կը կարծէ որ անիկայ իր ինչ ըլլալն եւ ամէն բանը տեղն ի տեղ չի կրնար իմանալ։

Ժ. Սուտ խօսիլ, յիշոց տալ եւ երդում ընել:

Ա. Խելացի մարդիկ գիտեն թէ ո՛րչափ գէշ բաներու պատճառ է սուտ խօսիլը, անոր համար սոսկալով կը գարշին սուտ խօսելէն։ Բայց ինչպէս որ շատ անխելք մարդիկ կը գտնուին, որ իրենք զիրենք չափէն աւելի գինի խմելու կու տան, թէեւ գիտեն որ գինի խմելէն կը հիւանդանան եւ աղքատ կ՚ըլլան, կամ ինչպէս ոմանք ալ ծոյլ կ՚ըլլան եւ

չէին ուզեր աշխատիլ, թէեւ գիտէին որ անով ողորմելի եւ տնանկ կ'ըլլան. այսպէս ալ շատ մարդիկ կը գտնուին, որ սուտ կը զրուցեն եւ բերաննին կը վարժեցնեն սուտ ըսելու, թէեւ գիտեն որ անով իրենց հաւատարմութիւնը կը կորսնցնեն, շատ անգամ մեծ վնաս կը քաշեն եւ ստութիւննին յայտնուելու որ ըլլայ՝ իրենց գործքը շատ ձախորդ կ'երթայ:

Գերմանիայի Պեռկհայմ քաղաքը Պելլինի անունով մարդ մը նոյն քաղաքին մէջ Ուխիզար անունով վաճառականի մը շատ ստակ փոխ տուած էր: Քիչ մ'ատեն ետքը նոյն վաճառականը մեռնելով՝ իր որդին իր հօրը այս պարտքը ճանչցած եւ վրան առած էր. նաեւ անոր շահն ալ ժամանակին անխափան կը վճարէր: Դեռ ստակն ետ չառած՝ դժբախտութեամբ մը Պելլինիին տունը կրակ իյնալով՝ գրեթէ բոլոր իր ունեցածն այրեցաւ: Ուստի ինքն ալ նեղութեան մէջ իյնալով՝ իր փոխառուին (Ուխիզարին) որդւոյն թուղթ մը գրեց եւ աղաչեց որ իր հօրը փոխ տուած ստակն երեք ամսէն ամբողջ ետ տայ: Բայց որովհետեւ զինքը պատուաւոր ու անխարդախ մարդ մը կը համարէր, անոր համար անխոհեմութեամբ աս ալ գրեց, որ թէ՛ իր հօրը ձեռագիրը կամ պարտականութեան թուղթն, եւ թէ՛ իրեն նոյն պարտականութիւնը ճանչցած եւ վրան առած ըլլալուն համար գրած նամակը՝ տան ուրիշ կարասեաց հետ այրած են:

Բայց Ուխիզարին տղան անիրաւ մարդ մ'ըլլալուն՝ երբ այս թղթերուն այրած ըլլալը լսեց, որովհետեւ իր պարտական ըլլալուն ուրիշ վկայու-

թիւն եւ վկայ չկար, յայտնապէս գրեց եւ ծանոյց Պելլինիին՝ որ իր հայրն անկէց երբեք ստակ առած եւ ինքն ալ անոր վրայ ամենեւին ծանօթութիւն ունեցած չէ, թո՛ղ թէ զայն ճանչցած կամ վրան առած ըլլայ: Խեղճ Պելլինին երբոր այս բանս լսեց՝ ճարը հատնելով՝ ստիպուեցաւ դատաստանի ելլել եւ Ուխիզարը դատաւորի առջեւ կանչել: Թէպէտ եւ դատաստանին մէջ իր յառաջ բերած ամէն նշաններն եւ ապացոյցներն իրեն պահանջմունքին իրաւացի եւ արդար ըլլալուն յայտնապէս կը վկայէին. բայց որովհետեւ գլխաւոր փնտռուելու ապացոյցը կամ վկայութիւնը, որ է Ուխիզարին հօրը բուն ձեռագիրը կամ պարտականութեան թուղթը չկար, անոր համար դատաւորը չկրցաւ եւ չէր կրնար անոր որդին պարտաւորել որ նոյն պարտքը ճանչնայ, ընդունի եւ վճարէ: Ուստի միայն ապահով ըլլալու համար եւ Պելլինիին ալ իբր թէ իրաւունք մը ցուցընել կ'ուզէ՝ հրաման ելաւ որ Ուխիզար՝ այսպէս պարտք մը չըլլալուն կամ չունենալուն վրայ երդում ընէ: Ան ալ արդէն՝ իր դատախազն ու պարտատէրը խաբեբայ մարդ մը եւ անիրաւ պահանջող ըլլալը ցուցընելու համար՝ ինք զինք պատրաստ ցուցըրցած էր եւ հիմայ ալ ցուցուց՝ երդմամբ հաստատելու որ ինք այս ըսուած փոխ ստակին վրայ ամենեւին ծանօթութիւն չունի:

Այն ատեն Պելլինին, որ արդար եւ միանգամայն խղճմտանքաւոր մարդ մըն էր, անոր ըսաւ. Քու այսչափ ըսելդ կամ խօսք տալդ՝ ինծի բաւական է. ես աւելի կ'ուզեմ իմ երեք հազար ֆրանքս (իբր 15.000 ղուրուշ) կորսնցընել, քան թէ քեզի

սուտ երդում ընել տալ․ ստերդմութիւնն այնպիսի սոսկալի յանցանք եւ մեղք մըն է, որ միայն միտքս բերած ատենս՝ մարմինս փուշ փուշ կ՚ըլլայ եւ կը սարսափիմ։ Անոր համար ալ կ՚ուզեմ զքեզ այս սոսկալի պարտաւորութենէ ազատել, ուստի եւ բոլոր ուժովս կ՚աշխատիմ որ դուն նոյն երդումը չընես։ Երբ պարտատէրն այս խօսքերով իբրեւ թէ իր պահանջմունքէն ետ կեցաւ, դատը վերջացաւ եւ ա՛լ անկից ետքը ոչ ոք այս բանին վրայ խօսք ըրաւ։

Ձմեռն անցնելէն ետքը՝ Պելլինին իր տունը նորէն շինել տալ ուզելով՝ սկսաւ տան աւերակը մաքրել տալ եւ գետինը պատրաստել․ ինքն ալ միշտ գործաւորներուն վրայ կենալով՝ ամէն ելած կէս այրած բաները կ՚առնուր։ Եւ որովհետեւ տան քիչ մը տեղը փլած եւ ջրով մարած էր, անոր համար կարասիներէն շատ բան կէս այրած եւ խանձած ամբողջ ելաւ եւ շատ հալած արծաթ եւ ոսկի գտնուեցաւ։ Նաեւ ամէնուն ակնկալութեան դէմ՝ պզտիկ երկաթէ սնտուկ մ՚ալ գտնուեցաւ, որուն մէջ Պելլինին իր ամէն հարկաւոր թղթերը կը պահէր։ Կ՚երեւայ որ այս սնտուկին վրայ այնչափ պատի կտորներ եւ քարեր ինկած ըլլան՝ որ կրակին ոյժն անոր չէ հասած, այնպէս որ մէջի թղթերն ամենեւին չէին այրած, ամբողջ մնացած էին։

Պելլինին այս սնտուկը գտածին պէս՝ առաջին գործքն անոր մէջէն Ախիզարին հօրը պարտականութեան թուղթն եւ անոր որդւոյն նոյն պարտականութիւնը ճանչնալու համար իրեն գրած նամակն եւ ուրիշ հարկաւոր թղթերն առնուլ եւ

տանիլ՝ դատաստանին առջեւ դնելն եղաւ։ Դատաւորներն անմիջապէս Ախիզարին որդին կանչեցին, որ երբ եկաւ եւ այն թղթերը տեսաւ, երեսին գոյնը նետեց, սկսաւ դողալ եւ չկրցաւ բերանը բանալ խօսք մ՚ընել։ Այն ատեն դատաստանը վճիռ տուաւ որ այն պարտքը բոլոր շահերովն ու եղած վնասներովը, նաեւ դատաստանին ամէն ծախքերն ամբողջ վճարէ։ Ասկից զատ՝ դատաստանի մէջ եւ դատաւորներու առջեւ հրապարակաւ սուտ երդում ընելու ինք զինքը պատրաստ ցուցնելուն համար (զոր անօրէնը հիմայ սկսաւ ուրանալ, բայց նորէն սուտ մ՚ալ ըսելը վկաներով ցուցուեցաւ), շատ ստակ վճարելու եւ քանի մը տարի բանտ մնալու դատապարտուեցաւ։

Այս է սուտ խօսելուն պտուղն ու վարձքը․ այսպէս ամօթի, վատահամբաւութեան եւ պատժոյ արժանի են ամէն ստախօսներն եւ սուտ երդում ընողները․ մանաւանդ երբ անոնց սուտ զրուցելովն ուրիշի մը անուան եւ ստացուածքին վնաս կրնայ հասնիլ։

Բ․ Յիշոց տալն՝ ինչպէս ամէն մարդ ալ գիտէ՝ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ՝ անկիրթ ու անպատկառ մարդկանէ խօսուած անխորհուրդ, անվայել եւ մեղանչական խօսք։

Գ․ Ոմանք կը կարծեն թէ մինչեւ որ յիշոց չտան՝ գործքերնին յառաջ չերթար․ բայց յիշոց տալն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ մեր բարկութիւնն ու կատաղութիւնն ուրիշներուն յայտնել եւ զմեզ մեղքի տէր ընել։

Դ․ Յիշոց տալուն գէշ եւ անվայել բան

ըլլալն անկից ալ յայտնի է, որ ինք զինք ճանչցող եւ խոհեմ մարդիկ մեծ զգուշութիւն կ'ընեն իրենց բերնէն յիշոցի բառ մը չհանելու: Եւ միայն ստորին եւ անարգ անխիղճ մարդիկ բերաննին այսպիսի խօսքերու կը վարժեցնեն:

Ե. Ո՛րչափ անվայել եւ գէշ բան է քրիստոնէի մը իր բերնէն՝ զոր Աստուած իրեն տուած է՝ զինքը փառաբանելու եւ սուրբ ու օգտակար խօսքեր խօսելու համար, այնպիսի գարշելի եւ անսուրբ խօսքեր հանել եւ անով զամենասուրբն Աստուած անպատուել:

Զ. Իսկ թէ երդում ընելը, մանաւանդ սուտ եւ պարապ տեղ՝ ո՛րչափ գէշ բան է, անկից յայտնի է որ Քրիստոս տէրն մեր սաստիկ արգիլեց, ո՛չ մեր գլխուն վրայ եւ ո՛չ ուրիշ կերպով մը այսպէս երդում ընել:

Է. Ով որ վարժած է պարապ տեղ եւ բերանը եկածին պէս՝ երդում ընել, այնպիսին՝ ինչպէս յայտնի է դիւրաւ երդմնազանց (երդումը չպահող) կ'ըլլայ:

Ը. Շատ երդում ընելով եւ պարապ տեղ Աստուծոյ անունը փուճ բաներու համար բերաննիս առնելով՝ մարդկան առջեւ ալ օգուտ մը չենք ըներ: Ինչու որ խօսք հասկցող մարդը՝ խօսքին չի նայիր, այլ գործքին կը նայի, ուստի թէ որ մէկը գործքով հաւատարիմ չէ, հազար երդում ընէ, խելացի մարդն անոր երդման չի հաւատար: Իսկ եթէ մէկը գործքով հաւատարիմ է, իր մէկ խօսքը հազար երդումէն աւելի կ'արժէ իմաստուններուն առջեւ:

Ասոր համար Պիւթագորաս անուանի փիլիսոփան իր աշակերտներուն միշտ կը պատուիրէր որ շատ քիչ երդում ընեն: Այնպէս ապրեցէք կ'ըսէր, որ մարդիկ ձեր անկեղծութիւնն եւ գործքով ցուցըցած հաւատարմութիւնը տեսնելով՝ ձեզմէ երդում չպահանջեն եւ ըսած խօսքերնուդ հաւատան:

Քսենոկրատէս փիլիսոփոսն, որ շատ առաքինի եւ խելացի մարդ էր, անգամ մը ժողովքի մէջ բանի մը վրայ վկայութիւն տալէն ետքը՝ երբոր գնաց սեղանին քովը, որ այն ատենուան սովորութեան համաձայն՝ ձեռքն անոր վրայ դնէ եւ երդում ընէ, իր ըսածին իրաւացի ըլլալը ցուցընելու համար, ամէն դատաւորները միաբերան պոռացին. Հարկ չկայ որ երդում ընես. մենք քու առաքինութիւնդ եւ հաւատարմութիւնդ գիտենք. բաւական է մեզի քու այո՛ ըսելդ: Եթէ այս հեթանոս փիլիսոփոսն այսպիսի մեծ առաքինութիւն ստացած էր, որ իր պարզ խօսքը դատաստանական բաներու մէջ ալ՝ առանց երդման հաւատալի կ'ըլլար, հապա ամօթ չէ՞ մեզի, որ քրիստոնեայ ենք եւ մեր երկնաւոր Վարդապետէն պատուէր ունինք երդում չընելու, եթէ հաւատարմութեամբ եւ առաքինութեամբ չենք ապրիր, եւ անով մեր խօսքը հաւատացընելու համար շարունակ պարապ բաներու վրայ անհաւատներուն առջեւ երդում կ'ընենք: Վա՜յ այն շարունակ երդուող եւ յիշոցատու քրիստոնէից՝ որոնց պատճառաւն Աստուծոյ սուրբ անունն անհաւատներուն առջեւ կ'արհամարհուի: Դարձեալ վա՜յ այն տղոց՝ որ պզտիկուց կը սկսին

բերաններն երգման եւ հիշոց տալու վարժեցընել, եւ այնպէսով ամէն օր զԱստուած անարգել. եթէ այնպէս մեծնան գրեթէ ալ ամենեւին չեն կրնար երգումէն եւ հիշոց տալէն ետ կենալ: Չեմ գիտեր թէ ասոնց վիճակն ինչ պիտի ըլլայ իրենց մահուան ատեն:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Քաղաքավարութեան վրայ:

ԿԻԿԵՐՈՆ Հռոմայեցի ճարտասանն եւ հիւպատոսն իր զաւակին, որ Աթէնք ուսում կը սորվէր, քաղաքավարութեան համար այս խօսքերը կը գրէ. “Կենալը, քալելը, նստիլը, սեղանին վրայ երեսն, աչուըները, ձեռքերուն շարժուածքն այնպէս շնորհօք պիտի ըլլան, ինչպէս որ բնութիւնը մեզի կը սորվեցընէ: Ասոնց մէջ երկու բանէն պէտք է զգուշ կենալ. նախ՝ պէտք չէ կանացի շարժմունքներ ընել կամ կոտրտուիլ, երկրորդ՝ պէտք չէ գեղացիներու եւ վատազգի մարդկան պէս կոպիտ ըլլալ„:

Ա. Քալելու վրայ:

Ա. Շնորհքով քալելու համար պէտք է ոտքին թաթերը քիչ մը դէպ ի դուրս կոխել, բայց բնական եղանակաւ, շինծու կերպով եւ անշնորհք ձեւերով չէ:

Բ. Քայլը ոչ շատ մեծ, ոչ շատ պզտիկ առնլու է:

Գ. Ոտքը պէտ է այնչափ վեր վերցընել որ գետինը չքսուի:

Դ. Անշնորհք քալուածք է ոտքը վեր չվերցընելն, եւ ոտից ամանը գետին քսելով՝ ֆըշ ֆըշ ձայն հանելը:

Ե. Դարձեալ՝ անշնորհք է մատուըներուն վրայ քալելը, կամ ոտուըներուն թաթը դէպ ի ներս կոխելը:

Զ. Քալելու ատեն պէտք է զգուշ կենալ նախ՝ որ մարմինն ասդին անդին չծռի եւ չցնցի: Երկրորդ՝ գլուխը՝ բան փնտռողի պէս՝ շատ վար ծռելու չէ: Երրորդ՝ ոտուըներն ամուր զարնելու եւ բեռնակիրի պէս ձայն հանելու չէ:

Բ. Կենալու վրայ:

Ա. Կեցած ատեն ոտուըները շատ իրարու քով պէտք չէ դնել, եւ ոչ ալ իրարմէ շատ բաց, այլ պէտք է քիչ մ'իրարմէ հեռու եւ դէպ ի դուրս կոխել:

Բ. Գլուխը պէտք է շիտակ բռնել, եւ աչուըները պարկեշտութեամբ մը այն անձին ուղղել՝ որուն հետ որ կը խօսուի:

Գ. Նստելու վրայ:

Ա. Նստած ատեն պէտք է հանդարտ կենալ, ոտուըները չերերցընել կամ իրարու վրայ չդնել:

Բ. Գրասեղանին կամ սեղանին քով նստելու ատեն՝ պէտք չէ կուրծքն եւ բոլոր մարմինը սեղանին կամ քովի եղողին վրայ կռթընցընել: Նոյնպէս պէտք չէ գլուխը՝ ձեռքին, եւ արմուկը սեղանին կռթընցընել: Սեղանին վրայ միայն ձեռքը կը

դրուի, այլ ոչ թեւը. բայց եթէ գիր գրելու ատեն։

Գ. Պէտք է սորվիլ միշտ կռնակն ու գլուխը շիտակ բռնել։

Դ. Ծունր դնելու վրայ։

Ա. Ծունր դրած աղօթք ընելու ատեն՝ պէտք չէ ամենեւին կրթընիլ, եւ կռնակին կամ կուրծքին վրայ ծռիլ, այլ պէտք է մարմինը շիտակ եւ հանդարտ բռնել,

Բ. Ծնկուընները պէտք է քովէ քով դնել։ Ոտքին կրունկներն իրարու կպած, իսկ մատուըները կամ ոտուըններուն ծայրերն իրարմէ զատած պէտք է դնել։

Ե. Կերակուր ուտելու վրայ։

Ա. Թէպէտ երբեք պէտք չէ զզուելի բան մ'ընել, բայց աւելի սեղանի վրայ կամ կերակուր ուտելու ատեն այսպիսի բաներէն զգոյշ կենալու է։

Բ. Հացը պէտք չէ խածնել կամ ձեռքով փրցընել, այլ դանակով կտրելու է։ Սեղանի վրայ ձեռքն ալ պէտք է մաքուր պահել, պատառաքաղ գործածելով։

Գ. Եթէ կերակուրը տաք է՝ պէտք չէ փչել, այլ կամացուկ մը դգալով կամ պատառաքաղով խառնելու է՝ մինչեւ որ պաղի։

Գ. Չի վայլեր սաստիկ արտորալով՝ անբան խոզի պէս կամ սաստիկ բաղձանօք ուտել, եւ խոշոր պատառներով բերանը լեցընել։

Ե. Պէտք չէ փուշը կամ կուտը կամ ատոնց

նման ուրիշ բաները բերնէն սկաւառակին մէջ ձգել, այլ պէտք է շնորհքով բերնէն ձեռքն առնուլ եւ սկաւառակին մէջ դնել։

Զ. Կերակուր կերած ատեն պէտք չէ բերնով ծամելու կամ ուրիշ ձայն հանել։

Է. Ուրիշին կերածին պէտք չէ աչք տնկել։

Զ. Մարմնոյն պէսպէս շարժմանց վրայ։

Ա. Ինչպէս է մարդուս սիրտը՝ այնպէս է իր երեսն ալ. կամ թէ ըսեմ՝ երեսը սրտին հայելին է։ Անոր համար երեսը շնորհքի բերելու համար՝ պէտք է նախ սիրտը շիտկել։ Թէպէտ այս ալ ստոյգ է որ շատ անգամ բարի եւ բարեկամական երես ցուցընող մարդուն սիրտը կրնայ չարութեամբ եւ խորամանկութեամբ ապականած ըլլալ, եւ ասոր հակառակ արտաքուստ խիստ եւ բարկացոտ երեւցողը՝ քաղցր եւ հեզ բնութիւն ունենալ։

Բ. Ուրեմն պէտք է որ մարդ նախ սիրտը բոլորովին մաքուր, բարի եւ ազնիւ պահելու ջանայ, եւ ետքը երեսն ալ ամէն անկարգ երեւոյթներէն կամ անքաղաքավարական շարժմունքներէն ազատ պահէ։

Գ. Անկարգ շարժմունքներն ասոնք են. աչուըները շուտ շուտ բանալ գոցել, հետաքրքրութեամբ եւ անվայել ձեւերով ասդին անդին նայիլ, լեզուն բերնէն դուրս հանել, մատով քիթը կամ ականջը խառնել, մատը բերանը խոթել, ակռաներով ըղունգները կտրել, չափէ դուրս ուժով հազալ կամ փռնգտալ կամ առանց ձեռքը բերանը դնելու՝ յօրանջել, խոժոռիլ

կամ ծուռ աչքով նայիլ: Ասոնք ամէնն ալ տմարդութեան եւ անքաղաքավարութեան նշաններ են, որոնցմէ պէտք է զգոյշ կենալ:

Է. Զգեստ հագնելու եւ քաղաքավարութեան վերաբերեալ ուրիշ բաներու վրայ:

Ա. Հագուստի մէջ շատ նորութեան կամ նորաձեւութեան պէտք չէ զարնել, կամ շատ հին ատենուան զգեստներ հագնիլ, այլ երկուքին մէջտեղը պէտք է կենալ: Այս բանիս մէջ շատ աղէկ է նայիլ դիտել թէ քաղաքավար եւ ծանր մարդիկ ի՛նչ կ'ընեն եւ ի՛նչ ձեւ զգեստ կը հագնին, եւ անոնց նմանելու ջանալ: Իւրաքանչիւր մարդ իր վիճակին վայլած հագուստը պէտք է որ հագնի:

Բ. Ասոր ալ աղէկ պէտք է նայիլ որ մարդ ի՛նչ հագուստ որ հագնի, հագուստն եւ վրան գլուխը մաքուր պահէ:

Գ. Այս տեսակ մաքրութեան կը վերաբերի ամէն օր առտուանց ձեռուըներն եւ երեսը լուալ, ըղունգները՝ գոնէ շաբաթն անգամ մը մկրատով կտրել, գլուխն ամէն օր սանտրել եւ մաքուր պահել: Վերջապէս ի՛նչ ամէն բանի վրայ զատ զատ ըսեմ՝ միշտ պէտք է մաքուր ըլլալ, ինչպէս որ քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ: Եւ ինչպէս որ պարտական ենք մեր բարեկրթութեամբն ու առաքինութեամբը բոլոր մեր ճանչուորներուն սիրտը շահիլ, այսպէս ալ պէտք է որ ընենք մեր մարմնաւոր մաքրութեամբն ու մաքրասիրութեամբն, որ ներքին հոգեւոր մաքրասիրութեան նշան է: Մաքրասէրը թէեւ աղքատ ըլլայ եւ հին հա-

գուստներ հագնի, միշտ իր վրան գլուխը մաքուր եւ վայելուչ կը պահէ:

Դ. Անմաքրութիւնն առողջութեան ալ վնասակար է. եւ ի՛նչ որ մեր մարմնոյն զզուելի է՝ շատ անգամ առողջութիւնը կորսնցընելու պատճառ կ'ըլլայ: Քրտինքով կամ ուրիշ կերպով աղտոտ հագուստ գործածելը՝ անոր շուտով փոխելուն պատճառ կ'ըլլայ, եւ մարդուն վրան ալ գարշելի կը հոտի: Լուացուած հագուստը կը զովացընէ եւ մարմնոյն ոյժ կու տայ:

Ե. Պաղ եւ զով ջուրն՝ որով երեսնիս կը լուանք, ջղերնիս կը զօրացընէ եւ մեր ոգիքը կամ ոյժը կը կազդուրէ:

Զ. Խուցը երբոր շատ ատեն գոց մնացած, օդը միշտ միօրինակ մէջը կեցած ըլլայ, գարշելի հոտ մը կ'ունենայ, որ թոքը կ'աւրէ եւ անոր ոյժը կը կտրէ, անոր համար պէտք է երբեմն երբեմն պատուհանները բանալ, որ օդ բանի եւ ներսի հոտն երթայ:

Է. Շատ առողջարար է, առտուանց երես լուալու ատեն՝ բերանն եւ ակռաներն ալ աղէկ մը լուալ, վասն զի այսպէսով մարդուն բերանը չի հոտիր, եւ նաեւ հարբուխէն ալ զերծ կ'ըլլայ մարդ: Ամէն հիւանդութիւն գրեթէ անմաքրութենէ յառաջ կու գայ:

Այս գրքիս մէջ այսչափ բան գրեցինք քաղաքավարութեան վրայ, աւելի բան սորվիլ ուզողները՝ Քաղաքավարութեան գրքեր առնուն կարդան:

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՍՏՈՒԾՄԷ ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՊԱՐՏՔԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ընկերութեան վրայ ընդհանրապէս։

Ա. ԱՄԷՆ մարդ պարտական է իր ընկերներին, այս ինքն՝ ամէն մարդիկը սիրել եւ ձեռքէն եկածին չափ անոնց բարիք ընել։ Ամէն մարդ պէտք է որ իր ընկերին օգտակար ըլլայ եւ կրցածին չափ անոր երջանկութիւնն յառաջ տանի։

Բ. Արտաքուստ երջանիկ կ'ըսուի այն մարդն՝ որ իր վիճակին հարկաւոր եղած բաներն եւ հանգիստ ապրելու համար պէտք եղածն ունի եւ խաղաղութեամբ կը վայլէ։

Գ. Անհատական մարդ մը կամ ամէն մէկ մարդ զատ զատ՝ հանգիստ ապրելու համար պէտք եղած ամէն բաները չի կրնար ճարել, անոր համար չի կրնար ինք իրմէ առանց ընկերութեան՝ արտաքին երջանկութիւնը գտնել, այլ ուրիշներուն օգնութեան կարօտ է։ Այս բանս պատճառ եղաւ որ մարդիկ մէկտեղ գալով՝ զանազան օգտակար ընկերութիւններ կազմեցին, որպէս զի հանգիստ ապրելու հարկաւոր եղած բաներն իրարու հոգան։

Գ. Ասկից յայտնի է որ պիտի սիրենք մեր ընկերները, այսինքն զանոնք՝ որոնք մեզի կ'օգնեն արտաքին երջանկութիւնն ու հանգստութիւնն ունենալու, եւ մենք ալ իրենց բարիք պիտի հատուցանենք, որ անոնք ալ երջանիկ եւ հանգիստ

ապրին։ Ուրեմն զիրար սիրելն եւ իրարու օգնելն՝ ընկերութիւններուն հիմն է։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Զանազան տեսակ ընկերութիւններու վրայ։

ՇԱՏ տեսակ բնական կամ լաւ եւս՝ Աստուծմէ դրուած ընկերութիւններ կան։ Պէտք է որ ամէն մարդ անոնց ամէնուն կամ գոնէ երեւելիներուն վրայ ծանօթութիւն ունենայ, անոնց մէջ գտնուող անձինքներուն աստիճանը, պատիւն ու պարտքն իմանայ, եւ զանոնք՝ ինչպէս որ պէտք է պատուէ։

Ա. Առաջին ընկերութիւնն է Ամուսնական ընկերութիւնը, որ կ'ըլլայ էրիկ մարդու մը կնոջ մը հետ կարգուելով։ Ամենէն աւելի հին ընկերութիւնն այս է։ Այս ընկերութիւնն ինքն Աստուած հաստատեց[1]։ Այս ընկերութեան պտուղն ու վախճանը՝ մարդուս բազմանալն եւ օրէ օր աշխարհքիս վրայ աւելնալն է[2]։

Միայն էրիկ մարդ մը եւ կնիկ մը այս ընկերութիւնը կը կազմեն[3]։ Այս երկուքը կը պարտաւորուին զիրար սիրել, իրարու հաւատարիմ ըլլալ[4] եւ մինչեւ մահ[5] մէկտեղ ապրիլ։

1 Եւ շինեաց տէր Աստուած զկողն՝ զոր առ յԱդամայ՝ ի կին եւ ած զնա առ Ադամ։ Ծնն. Բ. 22։

2 Արու եւ էգ արար զնոսա։ Եւ օրհնեաց զնոսա Աստուած եւ ասէ. Աճեցէք եւ բազմացարուք եւ լցէք զերկիր։ Ծնն. Ա. 27, 28։

3 Եղիցին երկոքին ի մարմին մի։ Ծնն. Բ. 24։

4 Պատուական է ամուսնութիւն ամենեւին եւ սուրբ՝ անկողինք. բայց զշունս եւ զպոռնիկս դատի Աստուած։ Եբրայ. ԺԳ. 4։

5 Կին կապեալ է՝ ցորքան ժամանակս կենդանի է այր նորա.

Էրիկ մարդը մեծ կամ գլուխ է[1], իսկ կինն էրիկ մարդուն օգնող է[2]։ Պէտք է որ կինն իր էրիկը կամ ընկերը պատուէ, անկից վախնայ[3], անոր հնազանդի եւ անոր օգնէ տունը հոգալու համար։

Էրիկ մարդն ալ իր կինը պիտի չնեղացընէ, եւ ունեցած իշխանութիւնն անոր վրայ չարաչար կամ գէշ չգործածէ. այլ անոր հետ սիրով պիտի վարուի[4]։ Անոր հանգստութեանն ու ապրուստին հոգ պիտի տանի[5]։

Բ. Այս ամուսնական ընկերութենէն՝ ուրիշ ընկերութիւն մը կը կազմուի որ կ'ըսուի Ծնողական ընկերութիւն։ Եւ այս կ'ըլլայ երբոր կարգուած էրիկ մարդն ու կնիկը զաւակ կը ծնանին։

Քանի որ տղաք իրենք զիրենք չեն կրնար հոգալ, ծնողքը պարտական են զանոնք պահելու։ Ծնողաց պարտքն է զանոնք սիրով սնուցանել, եւ անոնց առջեւ դնել՝ ինչ որ անոնք ընելու պարտական են։ Վասն զի տղաք իրենք իրենցմէ այն բաները չեն կրնար գիտնալ, եւ միանգամայն առանց իրենց ծնողաց ջանքին եւ առաջնորդութեան՝ տղաք իրենց մարմնոյն ու հոգւոյն տկարութեան համար շատ վտանգներու մէջ կ'իյնան։

ապա եթէ ննջիցէ այր նորա, ազատ է։ Ա. Կորն. Է. 39։
Կապեալ ես ի կին, մի խնդրեր արձակել։ Ա. Կորն. Է. 27։

1 Առ այր քո դարձ քո, եւ նա տիրեսցէ քեզ։ Ծնն. Գ. 16։ Կանայք իւրեանց արանց հնազանդ լիցին իբրեւ տեառն։ Եփես. Ե. 22։

2 Արասցուք դմա օգնական ըստ դմա։ Ծնն. Բ. 18։

3 Կին երկնչիցի յառնէ իւրմէ։ Եփես. Ե. 33։

4 Արք, սիրեցէք զկանայս ձեր եւ մի դառնացուցանէք զնոսա։ Կող. Գ. 19։ Արք իմաստութեամբ բնակեսցեն ընդ նոսա. իբրեւ տկար անօթոյ առնիցեն պատիւ կանանց։ Ա. Պետր. Գ. 7։

5 Որ սիրէ զկին իւր, զանձն իւր սիրէ, զի ոչ ոք երբէք ատեաց զանձն իւր, այլ սնուցանէ եւ դարմանէ զնա։ Եփես. Ե. 28, 29։

Ծնողաց ամենէն մեծ փոյթն այն պիտի ըլլայ, որ զաւակնին բարի կրթութեամբ մեծցընեն[1]։ Բարի կրթութեամբ մեծցընել ըսելով՝ կ'ուզեմ իմացընել որ ծնողք պիտի ջանան իրենց տղոցն ամէն բարի բաները կրցածնին չափ սորվեցընել[2]. անոնց հոգւոյն հարկաւոր եղած ուսումները, մանաւանդ հաւատոյ մասունքը՝ կամ իրենք եւ կամ վարպետի ձեռքով սորվեցընել[3]։ Անոնց բարի օրինակ պիտի ըլլան. երբ վրանին չարիք մը տեսնեն, պիտի հեռացընեն, կամ թէ զանոնք գէշ գործքերէն արգիլեն[4]. եւ եթէ այս բանիս մէջ պարզ խօսքով չեն կրնար անոնց խելքը գլուխը բերել, այն ատեն խստիւ պատժեն զանոնք[5]. միայն թէ ասով ալ անոնց վնաս մը չընեն, եւ չափէ դուրս խստութիւն ցուցընելով զանոնք չբարկացընեն եւ չարեաց պատճառ չըլլան[6]։

Նաեւ ծնողաց հոգը պիտի ըլլայ քիչ մը

1 Հա՛րք... սնուցանիջիք զնոսա (զորդիս ձեր) խրատու եւ ուսմամբ Տեառն։ Եփես. Զ. 4։

2 Հայեաց ի քեզ եւ զգոյշ լեր անձին քում յոյժ. մի մոռանայցես զամենայն բանս զայսոսիկ՝ զոր տեսին աչք քո... եւ խելամուտ արասցես որդւոց քոց։ Երկր. Օր. Դ. 9։

3 Սիրեսցես զտէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ, եւ յամենայն անձնէ քումմէ, եւ յամենայն զօրութենէ քումմէ։ Եւ եղիցին պատգամքս այսոքիկ՝ զոր ես պատուիրեմ քեզ այսօր՝ ի սրտի քում եւ յանձին քում։ Եւ իմացուսցես զայս որդւոց քոց։ Երկր. Օր. Զ. 5, 6, 7։

4 Պատմեցի նմա (Հեղեայ) եթէ խնդրեցից վրէժ ի տանէ նորա մինչեւ յաւիտեան վասն անօրէնութեան որդւոց նորա. զի հայհոյէին զԱստուած որդիք նորա, եւ նա ոչ խրատէր զնոսա։ Ա. Թագ. Գ. 13։

5 Մի խնայեր խրատել զտղայ, զի թէ հարկանես զնա գաւազանաւ՝ ոչ մեռանի։ Առակ. ԻԳ. 13։ Որ խնայէ ի գաւազան, ատեայ զորդի իւր, իսկ որ սիրէն՝ խնամով խրատէ։ Առակ. ԺԳ. 24։

6 Հա՛րք, մի զայրացուցանէք զորդիս ձեր։ Եփես. Զ. 4։

տակ ժողվել իրենց տղոցը համար[1]։ Բայց միայն անոնց դրամագլուխ կամ տակ ձգելն ալ օգուտ մը չ՚ըներ, եթէ զանոնք աղէկ չեն կրթեր տակն աղէկ պահելու եւ իրենց գործոցը մէջ խոհեմութեամբ շարժելու։ Ի՞նչ օգուտ կ՚ընեն ծնողք, երբ իրենց զաւկին շատ հարստութիւններ կը թողուն, բայց անոնց խոհեմութիւն եւ աղէկ վարուելու ճամբան չսորվեցընելով՝ այն հարստութիւններն ալ իրենց զաւակներուն մեծ հոգեւոր վնասի պատճառ կու տան։

Լիկուրգոս Լակեդեմոնացւոց օրէնսդիրն օրէնք դնելէն յառաջ, ուզելով ցուցընել թէ որչափ օգուտ է տղոց պզտիկուց կրթութիւնը, երկու պզտիկ նոյն մօրէ եւ նոյն ատեն ծնած՝ շան լակոտ առաւ։ Ասոնց մէկն իր տան մէջ առանց կրթելու կերակրեց, իսկ մէկալին որսորդութիւն սորվեցուց։ Շատ ժամանակ անցնելէն ետքը՝ օր մը երկուքն ալ ժողովրդեան դիմացն հանեց. մէկ կողմը պատուական կերակուրներ դրաւ, մէկալ կողմը՝ ողջ նապաստակ մը թող տուաւ։ Որսորդ շունն ազատ նապաստակը տեսածին պէս՝ կերակուրը թող տուաւ, սկսաւ անոր ետեւէն իյնալ. իսկ անկիրթ մեծցած շունը կերակուրը կերաւ լմնցուց։ Այն ատեն դարձաւ Լիկուրգոս ժողովրդեան ըսաւ. Կը տեսնէ՞ք այս շները. երկուքն ալ մի եւ նոյն ատեն, մէկ մօրէ ծնան. բայց իրարմէ որչափ տարբեր են. տարբերութեան պատճառն ալ՝ տարբեր կրթութիւն ունենալնին

[1] Ոչ պարտին որդիք հարց գանձել, այլ հարք որդւոց։ Բ. Կորն. ԺԲ. 14։ Եթէ ոք իւրոց... խնամ ոչ տանիցի... չար եւս քան զանհաւատն է։ Ա. Տիմ. Ե. 8։

է։ Այս ըսելէն ետքը՝ խօսքը ծնողաց դարձընելով՝ ցուցուց թէ որչափ չարիքներու պատճառ կ՚ըլլան, եթէ զաւակնին աղէկ կրթելու հոգ չեն տանիր։

Հռոմայեցիք շատ մեծ զգուշութիւն կ՚ընէին իրենց տղաքն աղէկ կրթելու համար։ Ամենեւին ծիծմայր չէին բռներ, տարակուսելով որ չըլլայ թէ տղան աղախնոյն ձեռքը մեծնալով՝ իր ազնուականութիւնը կորսնցընէ։ Տղուն աչքին առջեւէն բոլոր այն բաները կը հեռացընէին, որոնք անոր չար օրինակ կրնային ըլլալ։ Ամենեւին մէկու մը թող չէին տար տղուն առջեւն անպարկեշտ խօսք խօսիլ։ Խաղալու ատեն ալ կը նայէին որ անկարգ բաներ չըլլան։ Ասոր համար յառաջ Հռոմայեցիներուն մէջ շատ առաքինի եւ անուանի մարդիկ ելան։

Կոռնելիա անունով խելացի տիկին մը իր զաւակները շատ աղէկ կը կրթէր, անոնց բարի վարք, քաղաքավարութիւն եւ ուսում սորվեցընելով։ Այս խելացի տիկինը շատ անգամ կ՚ըսէր որ Կնոջ մը փառաւոր զարդերն իր աղէկ կրթուած զաւակներն են։ Անգամ մը այս տիկնոջ տունն ուրիշ տիկին մ՚եկաւ, եւ իր սքանչելի փառաւոր զարդերը պարծենալով մը Կոռնելիային ցուցուց։ Իսկ իմաստուն Կոռնելիան ջանաց անոր խօսքն երկընցընել՝ մինչեւ որ իր տղաքը դպրոցէն դառնան։ Երբոր անոնք տուն եկան, առաւ զանոնք ալ հիւրին առջեւ հանեց եւ ըսաւ անոր. Ահա ասոնք են իմ զարդերս,

Որդիք յիշելով թէ իրենց կեանքը ծնողաց կը պարտին, անոնց մեծ շնորհակալութիւն եւ

պատիւ պիտի մատուցանեն[1]։ Բայց պատուելն եւ շնորհակալութիւն մատուցանելը՝ միայն խօսքով պիտի չըլլայ, այլ սրտանց եւ գործքով։ Ասով Աստուծոյ օրհնութեան արժանի կ'ըլլան[2]։ Պէտք է որ անոնց հնազանդ ըլլան[3], եւ իրենց հնազանդութիւնը ցուցընեն անոնց խրատը գործքով պահելով[4]։ Պէտք չէ որ իրենց ծնողքը տրտմեցընեն, այլ պէտք է որ ամէն բանի մէջ զանոնք ուրախացընեն[5]։ Պէտք չէ որ իրենց սիրտը կոտրեն, կամ զիրենք բարկացընեն[6], վշտացընեն կամ անարգեն[7], ծաղր ընեն[8], անէծք կարդան[9] կամ ձեռք վերցընեն անոնց[10]. կամ երբ անոնց գլուխը չարիք[11]

1 Պատուեա զհայր քո եւ զմայր քո, որպէս պատուիրեաց քեզ Տէր Աստուած քո, զի բարի լինիցի քեզ եւ երկայնակեաց լինիցիս ի վերայ երկրի։ Երկր. Օր. Ե. 16։ Պատուեա զհայր քո եւ զմայր քո, զի քեզ բարի լինիցի եւ զի երկայնակեաց լիցիս ի վերայ երկրի։ Ել. Ի. 12։
2 Արդեամբք եւ բանիւք պատուեա զհայր քո, զի եկեսցէ ի վերայ քո օրհնութիւն ի նմանէ։ Սիրաք. Գ. 9։
3 Որդիք, հնազանդ լերուք ծնողաց ձերոց ի Տէր, զի այն է արժանն։ Եփես. Զ. 1։
4 Լուարուք, մանկունք, զխրատ հօր եւ անսացէք։ Առակ. Դ. 1։ Լուր, որդեակ, խրատու հօր քո, եւ մի՛ մերժեր զօրէնս մօր քո։ Առակ. Ա. 8։
5 Որդի իմաստուն ուրախ առնէ զհայր. որդի անմիտ տրտմութիւն է մօր։ Առակ. Ժ. 1։
6 Անիծեալ ի Տեառնէ, որ ցասուցանէ զմայր իւր։ Սիր. Գ. 18։
7 Որդի՝ որ անարգէ զհայր եւ ի բաց մերժէ զմայր իւր, ամօթ կրեսցէ եւ նախատ լիցի։ Առակ. ԺԹ. 26։
8 Ակն՝ որ ծաղր առնէ զհայր եւ անարգէ զծերութիւն մօր՝ խլեսցեն զնա ագռաւք ձորոց եւ կերիցեն զնա ձագք արծուեաց։ Առակ. Լ. 17։
9 Մարդ որ մարդ՝ որ հայհոյեսցէ զհայր իւր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի Ղեւտ. Ի. 9։
10 Որ հարկանէ զհայր իւր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի։ Ել. ԻԱ. 15։
11 Մի՛ փառաւորիր յանարգանս հօր քոյ, զի չեն քեզ փառք հօր անարգանք ի քէն։ Սիր. Գ. 12։

մը գալու ըլլայ՝ ուրախանան։ Պէտք է որ անոնց հիւանդութեան կամ ծերութեան ատեն յօժարութեամբ ծառայեն եւ անոնց վրայ գութ ունենան[1]։ Պէտք է որ ջանան իրենց ծնողաց օրհնութեան արժանի ըլլալ եւ անոնց անէծքը չընդունիլ[2]։

Երեւելի սուրբ վարդապետ մը կը պատմէ որ տղայ մը պզտիկուց սկսաւ իր հօրը մօրը խօսքը մտիկ չընել, եւ օր քան զօր այնչափ գէշցաւ, որ տասնութը տարուան եղած ատեն՝ իբրեւ հրապարակական գող եւ աւազակ բռնեցին զինքը իր մեծ յանցանքներուն համար եւ բերին կախեցին։ Կախուած ատեն այնչափ երիտասարդ էր, որ դեռ ամենեւին մօրուքը չէր բուսած, բայց կախուելէն ետքն անմիջապէս սկսաւ յայտնապէս մօրուքն երկննալ, այնպէս որ բոլոր հոն ժողվուած բազմութիւնը կը տեսնէր մօրուքին երկննալը։ Ասկից զատ՝ բոլոր դէմքն ալ փոխուեցաւ, մազերը ձերմըկցան եւ իննըսուն տարուան ծեր մարդ մը դարձաւ։ Այս հրաշալի դէպքը բոլոր քաղաքին մէջ լուեցաւ, եւ ամէն մարդ կը վազէր հոն կու գար տեսնելու համար։ Նաեւ քաղաքին եպիսկոպոսն եւ բոլոր եկեղեցւոյ ուխտն ալ եկան, ամէնքը կը զարմանային, բայց չէին գիտեր թէ այն նորատեսիլ բանն ինչ կը նշանակէ։ Եպիսկոպոսն Աստուծոյ ազդմամբն ստոյգն իմանալով՝ բարձր տեղ մ'ելաւ եւ նշան տուաւ որ ամէնքը լուռ ըլլան։ Երբոր

1 Որդեակ, զօրաւիգն լեր ծերութեան հօր քում, եւ մի՛ տրտմեցուցաներ զնա ի կեանս նորա։ Սիր. Գ. 14։
2 Օրհնութիւն հօր հաստատէ զտունս որդւոց, եւ անէծք մօր խլէն զհիմունս։ Սիր. Գ. 11։

հանդարտեցան, լուռ կեցան, Գիտէք, ըսաւ, թէ այս տղան քանի տարեկան է, ինչ յանցանք ունի, ինչպէս ապրեցաւ եւ մեռաւ. Հիմայ ալ կը տեսնէք որ ալեւոր ճերմակ մազերով ծեր մըն է: Արդ՝ գիտցէք որ այս տղան՝ եթէ իր հօրը մօրը հնազանդ եղած ըլլար, մինչեւ այս ծերութիւնը պիտի ապրէր եւ երկայն կեանք ունենար, բայց անոնց անհնազանդ ըլլալուն համար՝ Աստուած ալ իր կեանքը կարճեցուց:

Հռոմ տղայ մը իր մօրը դէմ շատ բաներ ընելէն ետքը՝ քանի մ'անգամ ալ անոր ձեռք վերցուց: Բայց Աստուած՝ որ ամէն տղոց հրամայեց որ իրենց ծնողքը պատուեն եւ այս հրամանը պահողներուն երկայն կեանք խոստացաւ, չուզեց որ այս իր ծնողէն ապերախտ եւ զանիկայ անարգող տղան երկայն ապրի: Շատ չանցաւ այս անկարգ տղան ծանր հիւանդութեան մէջ ինկաւ, եւ այն ատեն իր մօրը դէմ ըրած անիրաւութիւնը խոստովանեցաւ: Խոստովանահայրը խրատ տուաւ անոր որ մօրը հետ հաշտուի եւ անկից թողութիւն խնդրէ. բայց խեղճին մայրը հեռու տեղ ըլլալուն համար՝ մինչեւ որ լուրն անոր հասաւ, հիւանդը մեռաւ եւ գերեզմաննոցը թաղուեցաւ: Երկրորդ օրը տեսան որ ձեռքն հողէն դուրս մնացած է, կարծեցին թէ աղէկ թաղուած չէ, անոր համար դարձեալ աղէկ մը հողին տակը դրին թաղեցին: Երրորդ օրը տեսան որ ձեռքը դարձեալ դուրս ելած է: Այն ատեն ա՛լ իմացան որ այդ բանն Աստուած կ'ընէ, որպէս զի ցուցընէ թէ որչափ ծանր մեղք կը գործեն իրենց ծնողաց դէմ բան մ'ընողները:

Գ. Ընկերութեան երրորդ տեսակը Տէրութեան եւ Ծառայութեան է: Այս կ'ըլլայ տիրոջ եւ հպատակին մէջ, կամ տանտիրոջ եւ ծառային մէջ:

Այս տեսակ ընկերութիւնը Նոյ Նահապետին ատենէն սկսաւ: Երբ Նոյ Քամը՝ որ իր զաւակն էր, անոր յանցանքին համար անիծեց, ըսաւ “Անիծեալ Քանան մանուկ, եւ եղիցի ծառայ եղբարց իւրոց[1]„: Աբրահամ նահապետն ալ Եգիպտոս շատ ծառաներ ունէր: Սուրբ գրքին մէջ շատ տեղ գրուած է ծառայից եւ տերանց պարտքը[2]: Ուստի յայտնի է որ տէրութիւնն ու ծառայութիւնն Աստուծոյ ատելի բան չէ:

Տէրերը կը պարտաւորուին ծառաներն իրենց ուժէն աւելի չաշխատցընել. այլ այնչափ՝ որչափ հասարակօրէն կ'աշխատին կամ աշխատելու խօսք տուած են[3]: Պէտք է որ տէրերն իրենց ծառաները գէշ բաներէն հեռու պահեն եւ բարի գործելու ճամբան անոնց ցուցընեն: Պէտք է որ անոնց հետ քաղցրութեամբ վարուին[4], ժամանակին անոնց սակը

1 Ծնն. Թ. 25:

2 Իւրաքանչիւր ոք յոր կոչումն կոչեցաւ՝ ի նմին կացցէ: Ծառայ կոչեցար, մի փոյթ լիցի քեզ. այլ թէ կարիցես եւս ազատ լինել՝ քեզ այնպէս լաւ իցէ, Զի որ ի Տէր կոչեցեալ իցէ ծառայն՝ ազատ Տեառն է. նոյնպէս եւ որ ազատն կոչեցեալ է՝ ծառայ Քրիստոսի է: Ա. Կոր. Է. 20, 21, 22:

3 Տեա՛րք, զիրաւունս եւ զհաւասարութիւն ծառայից ձերոց շնորհեցէք. գիտասջիք զի եւ ձեր տէր գոյ յերկինս: Կող. Դ. 1:

4 Գիտասջիք թէ իւրաքանչիւր ոք՝ որ զինչ առնէ զբարին՝ զնոյն ընդունի ի Տեառնէ՝ եթէ ծառայ եւ եթէ ազատ: Եւ դուք, տեա՛րք, զնոյն առնիջիք առ նոսա. ներելով առնել զպատուհասն. գիտասջիք թէ եւ նոցա եւ ձեր տէր գոյ յերկինս. եւ ակնառութիւն ոչ գոյ առաջի նորա: Եփես. Զ. 8, 9:

կամ ամսականը տան, եւ անոնց ապրուստն ըստ պատշաճի հոգան[1]:

Ծառայք ալ կը պարտաւորուին իրենց տէրերը սիրել եւ պատուել[2], եւ անոնց ամէն արդար հրամանին հնազանդիլ[3]: Այս ալ պէտք չընեն միայն արտաքուստ, այլ անկեղծութեամբ եւ սրտանց: Իրենց խոստացած ծառայութիւնն հաւատարմութեամբ եւ ժամանակին՝ կրցածնին չափ պէտք կատարեն. որպէս զի ըրած ծառայութիւննին իրենց տիրոջն օգտակար ըլլայ[4]: Թէ աղէկ եւ թէ գէշ տէրերուն սիրով պէտք հնազանդին[5]: Իրենք զիրենք տէրերնուն հաճելի պէտք ընեն. կրցածնին չափ անոնց օգուտն յառաջ պէտք տանին եւ վնասը պէտք խափանեն[6]: Իրենց ամսականովը պէտք շատանան եւ ամենեւին գաղտուկ բան պէտք չառ-

1 Մի ագցին վարձք վարձկանին առ քեզ մինչեւ ցառաւօտ: Ղեւտ. ԺԹ. 13: Մի՛ զլասցես զվարձս տնանկին եւ զկարօտելոյ յեղբարց քոց կամ յեկաց քաղաքաց քոց: Նոյն օրին հատուսցես զվարձս նորա. եւ մի՛ մտանիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ. զի տնանկ է եւ այն է յոյս նորա եւ մի՛ բողոք հարկանիցէ զքէն առ Տէր. եւ մի՛ լինիցի այն քեզ ի մեղս: Երկ. Օր. ԻԴ. 14, 15:

2 Որ միանգամ ընդ լծով ծառայութեան իցեն, զիւրաքանչիւր տեարս պատուոյ արժանի համարեսցին. զի մի՛ անուանն Աստուծոյ եւ վարդապետութիւնն հայհոյեսցի: Ա. Տիմ. Զ. 1:

3 Ծառա՛յք, հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց, ահիւ եւ դողութեամբ եւ միամտութեամբ սրտից ձերոց՝ որպէս եւ Քրիստոսի: Եփես. Զ. 5:

4 Մի՛ առ ականէ ծառայել՝ իբրեւ մարդահաճոյք. այլ իբրեւ ծառայք Քրիստոսի առնել՝ զկամս Աստուծոյ: Սրտի մտօք ծառայել՝ իբրեւ Տեառն, եւ մի՛ իբրեւ մարդկան: Եփես. Զ. 6, 7:

5 Ծառա՛յք հնազանդ լինել յամենայնի երկիւղիւ՝ տերանց. ոչ միայն բարերարացն եւ հեզոցն, այլ եւ կամակորացն: Ա. Պետր. Բ. 18:

6 Ծառայից՝ (յորդոր լեր) իւրեանց տերանցն հնազանդ լինել եւ հաճոյս յամենայնի, մի՛ հակառակօղս, մի՛ հատուս (նենգելով), այլ զամենայն հաւատս ցուցանել բարութեամբ: Տիտ. Բ. 9, 10:

նուն իրենց տիրոջմէ, ըսելով թէ վճարած սակնին մեր կրած աշխատանքներուն համեմատութեամբ՝ քիչ է:

Շատ զարմանալի է Փանովփիոս անունով մարդու՝ մը ծառային հաւատարմութիւնն ու տիրասիրութիւնը: Այս ծառան երբ իմացաւ որ զինուորները կը վազեն կու գան իր տէրը մեռցընելու համար, շուտ մը գնաց խնդիրն անոր իմացուց եւ զինքը գաղտուկ տեղ մը պահեց: Եւ տիրոջը կեանքն աւելի ապահով ընելու համար՝ գնաց անոր անկողնին մէջ պառկեցաւ: Զինուորներն եկան տունը կոխեցին, եւ ծառան՝ իր տիրոջ անկողնին մէջ գտնելով եւ կարծելով թէ նոյն ինքն տէրն է, հոնտեղը զարկին մեռցուցին ծառան: Ի՜նչ սքանչելի եւ զարմանալի հաւատարմութեան եւ տիրասիրութեան օրինակ:

Դ. Ընկերութեան չորրորդ տեսակն՝ ազգային կամ քաղաքական ընկերութիւնն է: Երբոր շատ տեղացիք կամ ցեղք մէկ տէրութեան մէջ, մէկ օրէնքի հնազանդելով՝ մէկտեղ կ'ապրին, անոնց միաբանութիւնը կ'ըսուի քաղաքական կամ ազգային ընկերութիւն եւ կամ ժողովուրդ:

Այս ընկերութիւնը զանազան եղանակաւ եղած եւ հաստատուած է: Երբեմն մէկ զօրաւոր ցեղի գլուխ մը իրմէ տկար ցեղերուն յաղթած, զանոնք իր իշխանութեան տակ առած է: Երբեմն ալ շատ մարդիկ կամ ցեղեր՝ մարդու մը մեծ կարելութիւնները տեսնելով զանիկայ իրենց գլուխ դրած, իրենք զիրենք անոր իշխանութեան տակ ձգած են, որ ինք առաջնորդ ըլլալով՝ հասարակաց բարին յառաջ տանի կամ զիրենք թշնամի-

ներքն պաշտպանէ։ Այս իշխանութիւնը կու տան իրեն կամ մինչեւ որոշուած ատեն մը, կամ մինչեւ ի մահ, կամ նաեւ իրեն որդիներուն ալ թողտալու համար, երբեմն թէութեամբ մը, երբեմն ալ առանց թէութեան։

Տեղ ալ կայ՝ որ շատ երեւելի մարդիկ մէկտեղ կու գան, հասարակաց բարիքին համար խորհուրդ կ'ընեն, եւ ասոնք ամէնքն ի միասին ժողովըրդեան վրայ այնչափ իշխանութիւն ունին, որչափ որ թագաւոր մը կամ մեծ իշխան մ'ունի։ Աս ընկերութիւնը կ'ըսուի Հասարակապետութիւն կամ Հասարակապետական։

Մեր Հայոց ազգին սկիզբն այս կերպով եղած է։ Ջրհեղեղէն ետքը երբ հսկաները խորհուրդ ըրին Բաբելոնի աշտարակը շինելու, անոնց մէջ գլխաւորներուն մէկը՝ Հայկ անունով մէկն էր։ Երբ Աստուած հոն գտնուող մարդկան լեզուն խառնեց շփոթեց, որ կարող չըլլան այն աշտարակին շինութիւնն յառաջ տանիլ, հսկաներուն մեծերը նոր բան մտածեցին, ուզեցին զիրար մեռցընելով՝ ամէնուն գլուխ ըլլալ։ Բէլ հսկան ամենէն կորիճ գտնուեցաւ եւ մէկալները իր տակն առաւ։ Մնաց միայն Հայկ՝ որ անոր գլուխ չծռեց. այլ երբեք հարիւր հոգւով ելաւ այն երկիրը գնաց՝ որ ետքը Հայաստան ըսուեցաւ։ Հոն եղողներն՝ իր տակն առաւ եւ զատ տէրութիւն մը կանգնեց։ Բէլ իրեն շատ մարդիկ խաւրեց որ ետ դառնայ, գայ իրեն հնազանդի. բայց Հայկ մտիկ չըրաւ։ Այս բանիս վրայ Բէլ շատ սրդողելով՝ հետն հազարաւոր զօրք առաւ, գնաց Հայկին դէմ, որ զանիկայ

զարնէ մեռցընէ եւ միայն ինք բոլոր աշխարհքիս տէր ըլլայ։ Հայկ իր ունեցած զօրքովն անոր դիմացն ելաւ, նախադաս համարելով մեռնիլ, քան թէ անանկ ամբարտաւան ու հպարտ մարդու գլուխ ծռել։ Բէլ իր զօրքին շատութեան նայելով՝ կը կարծէր որ շուտով Հայկին պիտի յաղթէ. բայց բանը շատ տարբեր գնաց։ Վասն զի Հայկ շատ ատեն ծեծին դիմացաւ եւ Բէլին զօրքէն շատերը զարնուեցան մեռան։ Բէլ վախցաւ եւ ետ դարձաւ սկսաւ փախչիլ, որ նորէն զօրք բերէ եւ այնպէս զարնուի։ Հայկ իմացաւ անոր միտքը, ետեւէն վազեց մօտեցաւ անոր, եւ իր նետն անոր երկաթէ զրահով գոցուած կռնակին այնպէս ուժով զարկաւ, որ նետը զրահը ծակեց եւ Բէլին կուրծքէն դուրս ելաւ։ Հոն ինկաւ սատկեցաւ Բէլ, եւ իր մարդիկը ցրուեցան փախան։ Անկից ետքը ալ սկսաւ Հայկ իր տէրութիւնը մեծցընել եւ շէնցընել։ Իր զաւակները, թոռներն եւ հոնտեղացիք՝ որ անոնց հետ խառնուեցան եւ միաբանեցան, այնչափ շատցան՝ որ ազգ մը կազմեցին։ Ահա այս ազգն է որ կ'ըսուի Հայ, այսինքն՝ Հայկին ազգը, եւ այնտեղը՝ որ նախ առաջին անգամ Հայկ իր ազգը շատցուց, կ'ըսուի Հայաստան կամ Հայք կամ Հայոց աշխարհ։ Մեր հայերէն լեզուն ալ այս Հայկին եւ անոր մարդկան խօսած լեզուն է։ Կարծիք կայ որ Ադամայ խօսած լեզուն մեր Հայոց լեզուն ըլլայ։ Բայց ասիկայ քննելու համար ուրիշ գրքեր կարդալ պէտք է։

Ամէն արդար հրամանատարներուն կամ հրամայողներուն վախճանը՝ հասարակաց խաղաղութիւնը, հանգըստութիւնն ու երջանկութիւնն է։

Հպատակները, այսինքն՝ որոնք որ իշխանութեան կամ հնազանդութեան տակ են, պէտք է որ իրենց մեծերուն ամէն բանի մէջ հաւատարիմ ըլլան, եւ հաստատ հաւատան որ հրամայողներն աղէկ գիտեն թէ ինչ բան տէրութեան, հպատակներուն եւ բոլոր քաղաքական ընկերութեան օգտակար է, եւ ուրիշ բան չեն հրամայեր եւ չեն ուզեր, բայց եթէ՝ ամէնուն կամ հասարակութեան աւելի օգտակար եւ աղէկ կարծուած բանը:

Հպատակն օրէնքին անհնազանդ ըլլալն՝ ամէն բանէն աւելի վնասակար պիտի համարի ընկերութեան. որովհետեւ այսպիսի անհնազանդութիւնը թող չի տար որ յառաջ երթայ կամ յաջողի այն բարիքը՝ զոր հրամայողը կամ օրէնսդիրը միտքը դրած էր:

Աշխարհքիս վրայ իշխանութիւն մը չկայ՝ որ Աստուծոյ թոյլտուութեամբը չըլլայ, ինչպէս Պօղոս առաքեալն ալ կ'ըսէ. "Ոչ ուստեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ. եւ որ ենն՝ յԱստուծոյ կարգեալ են[1]":

Իշխանները կարող են իրենց հպատակներուն օրէնք դնել, որ խաղաղութիւնն աղէկ յառաջ երթայ[2], եւ այն օրէնքին անհնազանդ եղողներն ալ կրնան պատժել[3]: Իշխանները պարտական են արդարութիւնն եւ իրաւունքը սիրել[4]: Պարտական են զգոյշ կենալ որ անմեղներն անիրաւներուն ձեռքէն զրկանք չկրեն:

1 Հռոմ. ԺԳ. 1:
2 (Դատաւորն) Աստուծոյ պաշտօնեայ է՝ քեզ ի բարիս: Հռոմ. ԺԳ. 4:
3 Եթէ չարագործ իցես, երկի՛ր՝ զի ոչ եթէ վայրապար ածեալ է սուսեր ընդ մէջ: Աստուծոյ սպասաւոր է վրէժխնդիր, ի բարկութիւն այնմ՝ որ զչարն գործիցէ: Հռոմ. ԺԳ. 4:
4 Աստուած, զիրաւունս քո արքայի տուր:... Դատել զժողովուրդս քո արդարութեամբ:... Փրկեսցէ զաղքատն, ի հզօրէ, զաղքատ եւ զտնանկ՝ որոյ ոչ է իւր օգնական: Խնայեսցէ նա յաղքատն եւ ի տնանկ, եւ զանձինս տնանկաց կեցուսցէ, ի վաշխից չարաց փրկեսցէ զանձինս նոցա: Սաղ. ՀԱ. 2, 12, 13, 14:

Հպատակներն ալ իրենց իշխաններէն գտած մեծ բարերարութիւններն ու պաշտպանութիւնը յիշելով, պարտական են զանոնք պատուել[1], անոնց համար աղօթք ընել[2], եւ անոնց հնազանդիլ, թէեւ երբեմն քիչ մը նեղութիւն ալ քաշելու ըլլան: Իրենց վրայ դրուած տուրքն ու ծառայութիւնն, առանց որոյ իշխանները չեն կրնար հասարակաց խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը պահել, յօժարութեամբ եւ սիրով պիտի հատուցանեն, եւ այն ոչ թէ վախի կամ պատժէն ազատելու համար, այլ խղճմտանքի համար եւ Աստուծոյ առջեւ[3]:

Հպատակները ոչ թէ միայն մեծ իշխաններուն կամ թագաւորներուն պիտի հնազանդին,

1 Զամենեսեան պատուեցէք, զեղբայրսիրութիւն սիրեցէք, յԱստուծոյ երկերուք, զթագաւորս պատուեցէք: Ա. Պետր. Բ. 17:
2 Աղաչեմ նախ քան զամենայն՝ առնել աղօթս, խնդրուածս, պաղատանս, գոհութիւնս վասն ամենայն մարդկան, մանաւանդ վասն թագաւորաց եւ ամենայն իշխանաց. զի խաղաղութեամբ եւ հանդարտութեամբ վարեսցուք զկեանս մեր. ամենայն աստուածպաշտութեամբ եւ սրբութեամբ: Ա. Տիմ. Բ. 1, 2:
3 Հարկ է հնազանդ լինել՝ ոչ միայն վասն բարկութեանն, այլ եւ վասն խղճի մտացն:... Արդ՝ հատուցէք ամենեցուն զպարտս, որում զհարկ՝ զհարկն, որում զմաքս՝ զմաքսն: Հռոմ. ԺԳ. 5, 7:

այլ նաեւ անոնցմէ ղրուած պաշտօնատէրներուն ալ[1]:

Իշխանի կամ Թագաւորի մը հպատակներէն ոմանք ազնուական են, ոմանք ալ ռամկական կամ ստրուկներ:

Սոսկական հպատակներուն մէջ կան ոմանք՝ որ ծառայական գործքերէն ազատ են. բայց կան նաեւ այնպիսիներ՝ որ իրենց տէրոջը կամ իշխանին պարտական են մասնաւոր ծառայութիւններ ընել, մասնաւոր հարկ վճարել, եւ ուրիշ առանձին գործքերով իրենց հպատակութեան պարտքը կատարել: Ոմանք ալ կան՝ որ թէ իրենք եւ թէ իրենց զաւակներն առանց իրենց իշխանին հրամանին՝ չեն կրնար ելլել իրենց կեցած կամ բնակած տեղէն:

Քանի մը անհաւատներու երկիրներ կը գտնուէին գերիներ ալ, որոնց կենաց, մահուան եւ ամէն ունեցածներուն վրայ տէր է իրենց իշխանը: Ասոնք պատերազմի մէջ կամ խռովութեան ատեն թշնամիներու կողմէն բռնուած մարդիկ են, եւ իրենց ապրիլն իրենց պարգեւ մը, շնորհք մըն է, որովհետեւ պատերազմի մէջ կրնային իյնալ մեռնիլ: Այս կարգի գերիներ հին ատենները շատ կը գտնուէին:

Ազնուական հպատակ կ'ըսուին անոնք՝ որ իրենց հարստութեամբը, խելքովը, խոհեմու-

[1] Հնազանդ լերուք ամենայն մարդկեղէն ստեղծուածոյ վասն Տեառն, եթէ թագաւորի՝ իբրեւ առաւել ումեք, եթէ դատաւորաց՝ իբրեւ ի Նմանէ առաքելոց ի վրէժխնդրութիւն չարագործացն եւ ի գովութիւն բարեգործացն: Ա. Պետր. Բ. 13, 14:

թեամբն եւ մեծամեծ գործքերով կամ արդիւնքովն ուրիշներն անցած գերազանցած են: Այսպիսի մարդիկ Եւրոպացւոց մէջ ոչ թէ միայն պատուոյ անունով մը, ինչպէս՝ Կոմս, Պարոն, Ազնուական, ըսուելով՝ կը զատուին, այլ նաեւ տեսակ տեսակ թագաւորական պաշտօններու մէջ մտնելով եւ երեւելի ըլլալով: Հին ատեններն երբ դեռ Հայոց թագաւորութիւնը կործանած չէր, մեր ազգին մէջն ալ այսպիսի թագաւորական պաշտօններ կային, եւ անոնց մէջ մտնողները զանազան պատուանուններ ունէին:

Ե. Բաւական չէ միայն քիչ մ'ատեն կամ այս անցաւոր աշխարհքիս վրայ երջանիկ ըլլալը, այլ պէտք է որ մարդ՝ որուն հոգին անմահ է, յաւիտեանս յաւիտենից երջանիկ ըլլալու աշխատի: Իշխաններն՝ որոնց իշխանութիւնն Աստուծմէ է, եւ պարտք ալ ունին իրենց հպատակներն Աստուծոյ ուզածին պէս կառավարել, պէտք են հոգ տանիլ՝ որ անոնք սուրբ հաւատոյ եւ կրօնի վերաբերեալ գիտութիւնները սորվին, վասն զի առանց ասոնց՝ յաւիտենական երջանկութիւնը չստացուիր:

Արդ՝ այս հաւատոյ մասունքը կամ կրօնի վերաբերեալ գիտութիւնները՝ եկեղեցական անձինք կամ սուրբ եկեղեցւոյ պաշտօնեաները մեզի կը սորվեցնեն: Այսպիսի անձինքներուն մէջն ալ կը գտնուին հրամայողներ կամ մեծեր, եւ ստորակարգեալներ կամ հնազանդներ:

Ուղղափառ քրիստոնէից եկեղեցական մեծերը կամ իշխանները զատ զատ պատուանուններ ունին: Լատինացւոց մէջ երեւելիներն ասոնք են.

Տանապետ, Աւագերէց, Գահերէց, Եպիսկոպոս, Արքեպիսկոպոս, Մետրապոլիտ եւ Պատրիարք։ Մեծերուն կարգը կը մտնեն ժողովրդապետներն ալ[1]։ Մեր Հայոց եկեղեցական անձանց մէջ առաջինը՝ Կաթողիկոսն է, ետքը՝ Պատրիարք, Արքեպիսկոպոս, Եպիսկոպոս, Առաջնորդ, Վարդապետ, Աթոռակալ, Աւագերէց, Ծխատէր կամ Ժողովրդապետ։ Ասոնցմէ զատ՝ պարզ քահանաները, սարկաւագները, կիսասարկաւագներն եւ դպիրները ստորակարգեալ եկեղեցական անձինք են։ Ամէն ուղղափառ քրիստոնէից գլուխը սրբազան Պապը կամ Քահանայապետն է, որ Հռոմ կը նստի, եւ Քրիստոսի տեառն մերոյ փոխանորդը սրբոյն Պետրոսի առաքելապետի Յաջորդն եւ սուրբ եկեղեցւոյ անսխալ Առաջնորդն է։

Ամէն եկեղեցական պարտական է հաւատացեալներուն հոգւոյ օգուտն հոգալ։ Մեծ համար պիտի տայ Աստուծոյ այն եկեղեցականն՝ որ չաշխատիր սատանային՝ ժողովրդեան մէջ ցանած որոմը (այսինքն՝ մոլար վարդապետութիւնները) կամաց կամաց արմատաքի խլել։ Քահանային պարտքը՝ ոչ թէ միայն ժողովրդեան սուրբ խորհուրդները մատակարարել է, այլ նաեւ Աստուծոյ ծառայութեան եւ իրենց հոգւոյն փրկութեան հարկաւոր եղած բաները սորվեցընելն է[2]։ Պարտական է գիշեր ցորեկ արթուն ըլլալ եւ հոգ տանիլ

1 Ժողովրդապետ կ'ըսուի այն քահանան, որ եկեղեցւոյ մը մէջ իբրեւ առաջնորդ՝ ժողովրդեան հոգեւոր օգուտը կը հոգայ. իր իշխանութեան եւ հրամանին տակ կ'ըլլան նոյն եկեղեցւոյ ուրիշ քահանաները։

2 Նա (Աստուած) ետ զոմանս առաքեալս, զոմանս մարգարէս, զոմանս աւետարանիչս, զոմանս հովիւս եւ վարդապետս, ի հաստատութիւն սրբոց. ի գործ պաշտաման, ի շինուած

իր ժողովրդեան, անոր միշտ սուրբ խրատներ եւ յորդորներ տալ, եւ փրկութեան ճամբուն մէջ առաջնորդ ըլլալ[1]։ Պարտական է համարձակ եւ առանց ակնառութեան՝ չարագործներուն ըրած անկարգութիւնները յանդիմանել. ինչպէս Պօղոս առաքեալ՝ Փելիքս դատաւորին[2] եւ սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ՝ Հերովդէս թագաւորին ըրաւ[3]։ Պարտական է սրտին մէջ Աստուծոյ փառացը համար նախանձ եւ եռանդ ունենալ, եւ միայն անոր համար աշխատիլ[4]։ Բայց իր այս ամէն գործքերուն մէջ ալ պէտք է որ քաղցր ու հեզ ըլլայ, եւ հայրական սէր մը ցուցընէ ամէնուն ալ, որով խոստովանողները դիւրաւ կը շահի եւ բարիներուն ալ աւելի սիրելի կ'ըլլայ[5]։

Ժողովուրդն ալ պարտական է իր հոգեւոր

մարմնոյն Քրիստոսի։... Զի մի յայսմհետէ իցեմք տղայք խռովեալք եւ տատանեալք յամենայն հողմոց վարդապետութեան։ Եփես. Դ. 11, 12, 14։

1 Նոքա տքնին վասն ոգւոց ձերոց՝ որպէս թէ համարս տալոց իցեն ընդ ձեր։ Եբրայ. ԺԳ. 17։

2 Գործ. Գլ. ԻԴ։

3 Մարկ. Զ. 18։

4 Պետրոս առաքեալ այսպէս կը գրէ քահանաներուն. Արածեցէք՝ որ ի ձեզ հօտդ է Աստուծոյ. վերակացու լինել՝ մի իբրեւ ակամայ, այլ կամաւ ըստ Աստուծոյ. մի զօշաքաղութեամբ, այլ յօժարութեամբ. մի իբրեւ տիրելով վիճակացն, այլ լինել օրինակ հօտին։ Ա. Պետր. Ե. 2, 3։

5 Պօղոս առաքեալ իրեն համար այսպէս կը գրէ Կորնթացիներուն. Ես իսկ Պաւղոս աղաչեմ զձեզ հեզութեամբ եւ հանդարտութեամբն Քրիստոսի, որ յանդիման ձեզ՝ իբրեւ տառապեալ մի եմ ի միջի ձերում. բայց ի հեռուստ համարձակիմ առ ձեզ։... Զէն զինուորութեան մերոյ ոչ է մարմնաւոր, այլ զօրաւոր յԱստուծոյ. առ ի քակելոյ զամուրս. զխորհուրդս քակեմք եւ զամենայն բարձրութիւն հպարտացեալ ի վերայ գիտութեանն Աստուծոյ. եւ գերեմք զամենայն միտս ի հնազանդութիւն Քրիստոսի։ Բ. Կորն. Ժ. 1, 4, 5։

հայրերը, քահանաները պատուել[1], անոնց ըսածներուն աղէկ ականջ դնել եւ հնազանդիլ[2]: Երբ հոգեւոր խրատներ կու տան, պէտք է ժողովուրդն զանոնք կատարելու ջանալ, եւ չըլլայ որ անոնց յորդորանքները արհամարհէ. վասն զի քահանաներուն խօսքը արհամարհելով՝ զՔրիստոս արհամարհած կ՚ըլլայ[3]: Պէտք է անոնց՝ իրեն ըրած հոգեւոր բարիքը ճանչնալ, անոնց հետ յօժարութեամբ, սիրով եւ խաղաղութեամբ ապրիլ[4]. եւ եթէ երբեմն վրանին փոքր պակսութիւն կամ սխալմունք մը տեսնելու ալ ըլլայ, յիշելով մարդկային տկարութիւնը՝ զանոնք չարհամարհէ եւ անով՝ անոնց տուած խրատները կատարելէն ետ չքաշուի[5]: Ասոնցմէ զատ՝ պարտական է ժողովուրդն իր հոգեւոր հայրը կամ եկեղեցականներուն հարկաւոր եղած բաները սիրով հոգալ[6]:

1 Որ բարւոք վերակացու լինին երիցունք՝ կրկին պատուոյ արժանի եղիցին. մանաւանդ որ աշխատիցին բանիւ եւ վարդապետութեամբ: Ա. Տիմ. Ե. 17:

2 Ունկնդիր լերուք առաջնորդաց ձերոց եւ հպատակ կացէք նոցա. զի նոքա տքնին վասն ոգւոց ձերոց՝ որպէս թէ համարս տալոց իցեն ընդ ձեր. զի խնդութեամբ արասցեն զայն եւ մի՛ յոգւոց հանելով, զի այն ոչ յօգուտ ձեր է: Եբր. ԺԳ. 17:

3 Որ ձեզ լսէ՝ ինձ լսէ, եւ որ զձեզ անարգէ՝ զիս անարգէ. ըսաւ Քրիստոս տէրն մեր: Ղուկ. Ժ. 16:

4 Աղաչեմ զձեզ, եղբարք. ճանաչել զվաստակաւորս եւ զվերակացուս ձեր ի Տէր եւ զխրատիչս ձեր: Եւ համարեցարուք զնոսա արժանիս առաւել սիրոյ՝ վասն գործոյ նոցա. խաղաղութիւն արարէք ընդ միմեանս: Ա. Թեսաղ. Ե. 12, 13:

5 Յաթոռն Մովսիսի նստան դպիրքն եւ փարիսեցիք: Զամենայն ինչ՝ զոր ասիցեն ձեզ՝ արարէք եւ պահեցէք. բայց ըստ գործոցն նոցա մի՛ առնէք, զի ասեն եւ ոչ առնեն: Մատթ. ԻԳ. 2, 3:

6 Արժանի է մշակն վարձու իւրոյ: Ղուկ. Ժ. 7: Հաղորդութիւն արասցէ աշակերտն վարդապետին՝ յամենայն բարութիւնս: Գաղատ. Զ. 6:

Հին ատեններն ամէն հաւատացեալք այնպէս սէր եւ եռանդ ունէին իրենց հոգեւոր առաջնորդներուն եւ եկեղեցականներուն վրայ, որ ուր տեղ, որ քահանայ կամ կրօնաւոր մը կը հասնէր, ժողովուրդն զանիկայ իբրեւ Աստուծոյ ծառայ մը կ՚ընդունէր, եւ ամէն տեսակ պատիւն ու սէրը կը ցուցընէր, որ իրեն աղօթքն ու օրհնութիւնն առնու: Ճամբան երթալու ատեն ալ՝ ով որ քահանայի կամ կրօնաւորի դիմացը կ՚ելլէր, մեծ ուրախութիւն կ՚ունենար՝ երբ մէկ խօսքով կամ նշանով անոր օրհնութիւնն ընդունէր: Եթէ քահանայ մը իրենց տունը գալու ըլլար, անոր չորս կողմը կը ժողվուէին, ոչ միայն տան մէջ գտնուողները, այլ դրացիներն ալ, որ Աստուծոյ խօսքն եւ բարի խրատներ լսեն անոր բերնէն: Եւ անկից լսածնին՝ սիրով եւ յօժարութեամբ ընդունելէն ետքը՝ կ՚աշխատէին միանգամայն որ գործքով կատարեն:

Հիմակուան ատենս ասոր հակառակ՝ կը տեսնենք որ քահանաներն իրենց արժանաւոր պատիւը չեն ընդունիր ժողովրդենէն: Եթէ մէկուն տունը քահանայ մը երթայ, ոչ ոք կու գայ իր քովը՝ հոգեւոր խրատներ կամ աստուածային խօսքեր լսելու համար, այլ նոր նոր բաներ եւ աշխարհական պատմութիւններ լսելու համար: Եթէ քահանան հոգեւոր խօսք մը խօսելու սկսի, կը տեսնէ որ լսողները՝ կամ շուտ մը ձանձրութիւն կը ցուցընեն, կամ կամաց կամաց մէկ կողմը կը քաշուին, կամ թէեւ երբեմն ոմանք ալ մարդկային քաղաքավարութեան համար սիրով մտիկ ընելու ըլլան, ետքը ամենեւին չեն աշխատիր գործքով

այն խօսքերուն օգուտը կամ պտուղը ցուցընելու։ Այս անկարգ բաներէն տղաք աւելի պիտի զգուշանան։

Զ. Եկեղեցական անձանց կամ եկեղեցւոյ պաշտօնէից մէջ կան տեսակ մը անձինք ալ՝ որ Կրօնաւոր կամ Միայնակեաց կամ Վանական կ'ըսուին։ Այս կարգի անձինքներ Հայոց, Լատինացւոց եւ Յունաց մէջ ալ կը գտնուին։

Ընդհանրապէս երեք տեսակ կրօնաւոր կամ կրօն կայ։ Առաջինը կ'ըսուի Պարզ Տեսական, որուն անդամներուն գործքն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ՝ մարդոցմէ զատուած՝ հեռու կենալ, գրեթէ բոլոր օրն աղօթքով եւ հոգեւոր մտածականներով անցընելով. ուսման ետեւէ ըլլալու, արտաքին գործքերու կամ ուրիշներուն փրկութեան համար աշխատելու պարտականութիւն չունենալ։ Այսպէս էին հին ժամանակուան Միայնակեացները կամ Ճգնաւորներն, որ սուրբ Անտոն աբբային օրինակ առնլով, եւ իսկզբան անոր առաջնորդութեամբն աշխարհքէն հեռանալով՝ անապատներու մէջ կը բնակէին, կը ճգնէին։ Հիմայ նոր ատենուան կրօնաւորաց մէջէն այս կարգին կը վերաբերին Կարթուսեանք եւ այլն։

Երկրորդ տեսակ կրօնը կ'ըսուի Պարզ Գործնական, որուն անձինքները՝ թէպէտ որոշուած ատենները քիչ մը աղօթք եւ մտածական կ'ընեն, եւ ոմանք ալ ուսում կը սորվին, բայց իրենց գլխաւոր եւ էական գործքն ու վախճանն աշխատիլ է։ Այս կարգին կը վերաբերին Ողորմածաց կրօնին անձինքն, որոնց վախճանը հիւանդներ պահել եւ անոնց հոգ տանիլ է. ուստի կ'ըսուին նաեւ Հիւանդապահ եղբայր։

Իսկ երրորդ տեսակը կ'ըսուի Խառն կրօն, այսինքն՝ Տեսական միանգամայն եւ Գործնական։ Ասոր անդամները՝ ոչ թէ միայն աղօթքի, ժամասացութեան, հոգեւոր կրթութիւններու ետեւէ կ'ըլլան, այլ նաեւ տեսակ տեսակ ուսումներ, աստուածային եւ մարդկային գիտութիւններ, նաեւ ազատ արուեստներ[1] ալ կը սորվին։ Այս գիտութիւնները սորվելով՝ ուրիշներուն քարոզութիւն կ'ընեն, տգէտներուն կը սորվեցընեն, տղոց կարդալ կու տան եւ ուրիշ ասոնց նման օգտակար գործքեր կ'ընեն ժողովրդեան։ Այս կարգին կը վերաբերին Դոմինիկեանք, Փրանկիսկեանք, Յիսուսեանք, Լազարիստներն եւ մեր ազգէն՝ Մխիթարեան եւ Անտոնեան միաբանութիւններն, որոնց սկզբնաւորութեան համառօտ պատմութիւնը հոստեղս կը գրենք։ Բայց նախ ծանուցանենք թէ մեր ազգին մէջ երբ սկսաւ կրօնաւորութիւնը կամ կրօնաւորական կարգը մտնել։

Մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ հայրն, երբ Հայաստանէն Կեսարիա գնաց եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, հոն շատ սուրբ կրօնաւորներուն եւ ճգնաւորներուն բարեկրօն քաղաքավարութիւնը տեսնելով՝ ուզեց նման կարգեր Հայաստանի մէջ ալ հաստատել։ Ուստի Կեսարիայէն դառնալու ժամանակ՝ այն կրօնաւորներէն քանի մը հոգի հետն

[1] Ազատ արուեստներուն վրայ տես Գ. Լ. Գ.։

առաւ Հայաստան բերաւ։ Հոն բազմաթիւ վանքեր շինել տուաւ եւ այն կրօնաւորները բնակեցուց. ետքը շատ անձինք ալ եկան եւ անոնց առաջնորդութեամբը կրօնաւորութիւնն յառաջ տարին։

Շատ տարիներ անցնելէն ետքն ելաւ սուրբ Ներսէս Մեծն, եւ յառաջ տարաւ կրօնաւորական կարգերն ու անձինքը։ Գրեթէ երկու հազար քառասուն մեծ ու պզտիկ վանքեր եւ ճգնարաններ շինել տուաւ, անոնց մէջ շատ անձինք ժողվեց, վրանին ալ զանազան սուրբ անձինքներ վանահայր ու մեծաւոր դրաւ, եւ շատ պայծառացուց կրօնաւորութիւնը բարի կանոններով։

Սուրբ Սահակայ ատեն ալ կրօնաւորական բարեկարգութիւններն եւ կրօնաւորներն աճեցան։ Ինք վաթսուն աշակերտ ունէր, ամէնքն ալ իրենց կեանքը ճգնաւորական խստութիւններով կ՚անցընէին, ամէնքը բոպիկ կը քալէին, միշտ աղօթքի եւ հոգեւոր կրթութիւններու ետեւէ էին։ Այս երանելի հայրապետը մեռնելէն ետքը իր կրօնաւոր աշակերտներն աստին անդին ցրուեցան եւ շատ տեղեր վանքեր շինեցին, կրօնաւորները բազմացուցին, ինչպէս մեր երեւելի պատմիչը Մովսէս Խորենացին կը պատմէ[1]։ Այսպէս եղաւ հին ատենները մեր ազգին մէջ կրօնաւորութեան կամ միայնակեցութեան սկիզբն եւ բարգաւաճումը։

Նոր ժամանակներս երկու հարիւր տարի կայ, որ մեր բարեյիշատակ եւ բազմարդիւն Մխիթար

[1] Եւ ցրուեալ աշակերտաց նորա (սրբոյն Սահակայ) կրօնաւորաց ապուդեից (խաչիրէ զգեստ հագնող) ի գաւառս իւրաքանչիւր՝ վանորայս շինեցին։ Գիրք Գ. Գլ. ԿԷ։

Աբբահայրը Եւրոպացւոց կրօնաւորներուն զանազան կարգերը տեսնելով, որոնք ոչ թէ միայն իրենց ազգին, այլ նաեւ մեր եւ ուրիշ արեւելեան քրիստոնեայ ազգերուն մեծամեծ օգուտներ կ՚ընէին, սիրտը հրով վառեցաւ, որ ինքն ալ Հայոց ազգին մէջ անոնց պէս կրօն մը հաստատէ։ Ուզեց որ այս կրօնին անձինքը ոչ թէ միայն աղօթքի կամ ճգնութեան ետեւէ ըլլալով՝ իրենք զիրենք հոգան, այլ զանազան ուսումներ եւ գիտութիւններ սորվելով՝ տղաք կրթեն, գրքեր շարադրեն, քարոզութիւն ընեն եւ ազգն օր ըստ օրէ լուսաւորեն։ Ասոր համար Սեբաստիա քաղաքէն ելաւ Կոստանդնուպոլիս եկաւ եւ կ՚ուզէր հոն վանք մը հաստատել։ Բայց երբ տեսաւ որ հոն ծրագիրը չի յաջողիր, քանի մը նոր ժողված աշակերտներովը՝ Մեթոն գնաց (1703ին)։ Հոն շատ աշխատանքի եւ աղքատութեան դիմանալով՝ վերջապէս մեծ դժուարութեամբ վանք մը շինեց։ Հազիւ թէ իր շէնքը լմնցած էր, այլազգիներն եկան Մեթոնը առին. ինքն ալ ստիպուեցաւ իր աշակերտներովը Վենետիկ փախչիլ (1715ին)։ Վենետիկի ծերակուտէն կամ իշխաններու ժողովքէն Ս. Ղազարու կղզին առաւ, եւ հոն նորէն վանք մը շինեց։ Այս վանքը երկայն ատեն իր խելացի ու խոհեմ կառավարութեամբն եւ ողջամիտ վարդապետութիւններովն յառաջ տանելէն ետքը՝ նոյն տեղ սրբութեամբ վախճանեցաւ եւ թաղուեցաւ 1749ին, 74 տարեկան։

Քիչ մը ատեն անցնելէն ետքը (1773ին) այս Վենետիկի վանքէն քանի մը երեւելի վարդապետ-

ներ Թրիեստ եկան, եւ հոն Աստուծոյ նախախնամութեամբը վանք մը հաստատեցին, որ օր քան զօր Մարիամ Թերեզիա Գերմանացւոց բարեպաշտ կայսրուհւոյն եւ ետքը Յովսէփ Բ. կայսեր արտօնութիւններովն աճեցաւ եւ պայծառացաւ:

Բայց երբոր Գաղղիացիք 1810ին Թրիեստ եկան, հոն շատ վնաս ընելէն ետքը՝ Մխիթարեանց վանքն եւ վանքին ամէն ունեցածն ալ առին կողոպտեցին, անձինքներուն ալ մէկն աստին, մէկալն անդին ցրուեցին: Բայց Աստուծոյ գթութեամբն եւ Աւստրիայի Փրանկիսկոս Ա. կայսեր խնամակալութեամբ վանքին ամէն անձինքը բարեյիշատակ Բաբիկեան Աստուածատուր արքեպիսկոպոսին հետ՝ որ նոյն միջոցին իրենց Աբբան էր, Վիեննա եկան: Կայսրն իրենց վանք մը տուաւ, զոր ետքն իրենց ստակովը տէրութենէն գնեցին եւ 1837ին նորէն շինեցին Արիստակէս Ազարեանի վարչութեան ժամանակ:

Մեր Մխիթար Աբբահօր Կոստանդնուպոլսէն Մեթոն անցնելէն եւ հոն Մխիթարեան Միաբանութեան հիմը դնելէն քիչ մը վերջը, այսինքն 1705ին Յովսէփեան Տէր Յակոբ պատուական քահանային առաջնորդութեամբը քանի մը եռանդուն մարդիկ, հալածանքի պատճառաւ Բերիայէն Լիբանան անցնելով՝ հոն Անտոնեան Միաբանութեան հիմը դրին, եւ կամաց կամաց յառաջ երթալով, վանք եւ եկեղեցի շինելով՝ կարգաւորեալ կրօնաւորական կարգ եղան:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Իշխաններն ինչ բանով յառաջ կը տանին քաղաքական ընկերութեան խաղաղութիւնն ու երջանկութիւնը:

Ա. ԻՇԽԱՆՆԵՐԸ շատ կերպով կրնան իրենց հպատակաց երջանկութիւնն յառաջ տանիլ:

Բ. Նախ եւ առաջ անոնց Օրէնք կու տան: Օրէնքը գերագոյն եւ բարձրագոյն իշխանութեամբ գրուած գիրք մըն է, որով իշխանն ամէնուն կը յայտնէ թէ մէկ քաղաքի ընկերութեան մարդիկն ինչ պիտի ընեն եւ ինչ բանէն պիտի զգուշանան կամ ետ կենան: Օրէնքը կը սորվեցընէ թէ ինչ բան աղէկ եւ շիտակ է եւ ինչ բան գէշ եւ անիրաւ: Օրէնքը կը յայտնէ թէ հպատակ մը իր իշխաններուն եւ քաղաքացիներուն հետ ինչպէս պիտի վարուի: Օրէնքն ամէն մարդուն ունեցածն ապահով կ՚ընէ, եւ թող չի տար որ քաղաքացիք իրարու վնաս ու զրկանք ընեն: Ամէն մէկ քաղաքացւոյ կեանքը, պատիւն ու տունը տեղն՝ օրէնքին զօրութեամբը կը պաշտպանուի: Եթէ մէկը՝ ուրիշի մը չարիք կամ զրկանք ընելու ըլլայ, ըստ օրինաց դատաստանի մէջ կը պատժուի, զրկանք կրողն ալ հատուցում կ՚առնու:

Գ. Երբոր թագաւորութիւն կամ տէրութիւն մը շատ մեծ է եւ մէջի անձինքներն ալ շատ են, անկարելի է որ թագաւոր մը կամ իշխան մը կարող ըլլայ օրէնքը կատարելապէս պահել տալ, անձամբ ամէն դատերը տեսնել եւ չարագործները բռնել պատժել: Անոր համար պէտք է որ ուրիշ

անձինքներ ալ ընտրուին եւ զանազան տեղեր դատաւորներ դրուին, որպէս զի ամէն բան ըստ օրինի յառաջ երթայ եւ օրէնքը կատարեալ պահուի։

Գ. Այսպէս՝ ամէն տեղ դատաւորներ դրուելուն մէկ պատճառն ալ այն է, որ հպատակներն ուրիշէն զրկանք մը կրած կամ ուրիշի հետ կռուի մը մէջ գտնուած ատեննին՝ իրենք իրենցմէ ուզածնին պէս իրենց բանն յառաջ չտանին կամ ոխ չառնուն, այլ դատաւորի առջեւն երթան, որ իրենց դատն՝ ինչպէս որ կարգն եւ օրէնքը կը պահանջէ՝ դատէ եւ որոշէ։ Պէտք է որ դատաւորին վճռոյն կամ որոշածին հնազանդին եւ անոր հրամայածին համաձայն գործեն։

Դ. Ինչպէս որ առանձնական մարդիկ կամ երկու հոգի կրնան մէջերնին կռիւ կամ հակառակութիւն ունենալ, նոյնպէս կրնան երկու ազգ կամ անոնց իշխանները զանազան պատճառներու համար իրարու հետ կռիւ եւ հակառակութիւն ունենալ։ Այսպիսի կռիւները դատաւորներու ձեռքով չեն վերջացուիր. վասն զի չկայ դատաւոր մը՝ որ օտար ազգի վրայ դատաստան ընելու իշխանութիւն ունենայ։ Ուստի այս կռիւներն օրէ օր յառաջ երթալով՝ անոնցմէ պատերազմ կը բացուի։ Երբ երկու ազգ այսպէս իրարու հետ կռիւ կ'ունենան, այն ատեն իրարու թշնամի կ'ըլլան եւ կը սկսին իրարու երկիրներուն վրայ յարձակիլ, իրարու տեղերը յափշտակել, քաղաքները ասպատակել, ամէն ձեռքերնին անցածը, թէ՛ հարստութիւն, թէ՛ կենդանի, կ'առնուն կը տանին. ասոնցմէ զատ՝ շատ

կոտորածներ եւ սպանութիւններ ալ կ'ընեն իրարու։

Ե. Արդ՝ որովհետեւ այսպիսի մեծ չարիքն ամէն մէկ քաղաքացւոյ ալ վնաս կը պատճառէ, անոր համար պէտք է որ ամէն քաղաքացի ալ զայն պակսեցնելու համար բոլոր զօրութեամբ աշխատի, իր տիրոջը կամ իշխանին տէրութիւնն ու քաղաքը պաշտպանէ, եւ եթէ իշխանն այն վնասներուն առջեւն առնելու համար պատրաստութիւն տեսնէ, ինքն ալ իր կողմանէ անոր օգնէ։

Զ. Հին ատենները այսպիսի դիպուածներու կամ վտանգներու մէջ ամէն մարդ զէնք կ'առնուր, որ քաղաքին պաշտպանութեան համար պատերազմ ընէ։

Է. Հիմայ ալ կան ազգեր՝ որոնց ամէն մէկ անձը զինուոր է եւ պատերազմի ատեն թշնամւոյն դէմ կ'ելլէ։ Կան ուրիշ ազգեր ալ՝ որոնց մէջի ազնուական անձինքները պարտական են պատերազմի երթալ, ուրիշներուն առաջնորդ ըլլալ եւ իրենց ծախքովը ժամանակ մը բանակին հարկաւոր եղած բաներն հոգալ։

Ը. Նախկին ժամանակներն՝ երբ երկայն ատեն պատերազմ ընելէն ետքը՝ թշնամին ետ չէր քաշուեր եւ կռիւն օրէ օր կ'երկըննար, երկիրը շատ մեծ վնաս կը կրէր։ Արտերը չէին հերկուեր եւ ցանուեր, առուտուրն եւ ուրիշ ասոնց նման քաղաքական գործքերը կը դադրէին. եւ այսպէսով այնչափ մեծ վնասներ կ'ըլլային, որ հարիւրաւոր տարիներ անցնելէն ետքը՝ հազիւ կարելի կ'ըլլար անոնց տեղը լեցնել։

Ժ. Երբ տարիներ անցնելէն ետքը՝ տէրութիւններն ու Թագաւորութիւնները կը մեծնային եւ կը զօրանային, ընկերութիւնները կամ ընկերութիւններուն վիճակներն ալ կը մեծնային, կը շատնային եւ կը զօրանային։ Այս զանազան ընկերութիւնները միշտ դիւրին եւ հանգիստ ապրելու համար իրարու կ՚օգնէին, եւ որչափ որ ամէն մարդ այս դիւրութեանց ու հանգստութեանց կը վարժէր, այնչափ դժուար կ՚ըլլար բանակ մը կազմել եւ պատերազմի ատեն թշնամւոյն դիմացը հանել։

ԺԱ. Այս ամէն բաները պատճառ եղան որ վերջապէս Թագաւորներն եւ իշխանները մտածեցին այնպիսի վիճակ մը կամ կարգ մը հաստատել, որով մարդիկ քիչ մը իրենց առանձնական շահին ու զուարճութեան մտածութիւնը մէկ կողմը թողլով, կարող ըլլան պատուով եւ վարձքով միշտ զէնք ի ձեռին հայրենիքնին պաշտպանել։

ԺԲ. Այս այսպէս ընելէն ետքն՝ իշխաններն որոշեցին որ քաղաքին անձինքներուն մէջէն սորիններն, աւելի կտրիճներն, ուժովներն եւ առողջներն ընտրեն եւ զինուորութեան կարգի մէջ դնեն, որ ուրիշ քաղաքացիներուն հանգստութիւնն ու քաղաքներուն բարեզարգութիւնն յառաջ տանելու համար՝ թշնամիներուն դէմ կենան, եւ խաղաղութեան ատեն ալ իրենք զիրենք կրթեն վարժեցնեն այն բաներուն մէջ՝ զոր պատերազմի ատեն պիտի գործադրեն։ Ահա այսպէս գտնուած եւ կազմակերպուած են հիմակուան Զինուորներն եւ Զինուորութիւնը։

ԺԳ. Բայց այսպիսի օգտակար եւ սքանչելի բարեկարգութիւն մը՝ որուն պտուղն ամէն քաղաքացի կը վայելէ, առանց ծախքի չ՚ըլլար. վասն զի պէտք է որ հասարակաց բարւոյն համար զինուոր գրուողները թոշակ, հագուստ, զէնք եւ բնակարան ունենան։ Արդարութիւնը կը պահանջէ որ այն քաղաքացիներն՝ որոնք պատերազմի մէջ չեն մտներ, եւ զինուորներուն պաշտպանութեան պտուղն ու դիւրութիւնը կը վայելեն, կերպով մը այն ծախքերն հոգան եւ իրենց պաշտպաններուն օգնութիւն ընեն։ Իշխաններուն գործքն այս բանիս մէջ այն է, որ զինուորներուն աղէկ կրթուելուն վրայ հսկեն եւ ջանան որ չըլլայ թէ անոնց մէջէն մէկն իր ունեցած զինուորական իշխանութիւնը չարաչար գործածէ քաղաքացիներուն դէմ։

ԺԴ. Թագաւորները կամ իշխանները ոչ թէ միայն թշնամիներուն կամ զրկանք ընողներուն դէմ պիտի պաշտպանեն իրենց հպատակները, եւ ոչ թէ միայն անոնց դատաստանը պիտի տեսնեն, այլ ուրիշ շատ բանի մէջ ալ անոնց օգնութիւն պիտի մատուցանեն եւ անոնց հանգստութեան ու դիւրութեան պիտի նային։

ԺԵ. Ինչ որ ինքնագլուխ կամ առանձին քաղաքացի մը չի կրնար ընել, իշխանն իր իշխանութեամբը շատ մարդ ի միասին գործածելով եւ ուրիշ զանազան միջոցներով կրնայ ընել։ Ինչպէս, կրնայ ջրի ճամբաներ շինել, նորոգել, ամրացընել, որ աւրուելով եւ անպիտան ըլլալով՝ քաղաքացիք ջրի կարօտութիւն չունենան։ Կրնայ մեծամեծ ցորենի շտեմարաններ շինել տալ՝ սովի ատենուան համար. նաւահանգիստներ շինել տալ՝ նաւերու հա-

մար. եթէ փողոցներն աւրուելու ըլլան՝ նորոգել տալ։ Դարձեալ կրնայ գլուխ ըլլալ եւ դպրոցներ հաստատել, որ զանազան գիտութիւնները ծաղկին եւ պէսպէս արուեստները զարգանան։

Ժ.Զ. Բայց այս բաներն ընելու համար՝ շատ ծախք հարկաւոր է. ուստի եւ այս դէպքիս մէջ ալ ամէն քաղաքացի պիտի օգնէ իր իշխանին եւ անոր դրած **Հարկը** սիրով տայ։ Ով որ քաղաքական ընկերութենէն եւ հասարակութեան աշխատանքէն օգուտ կը տեսնէ, պէտք է որ անոր ծախքին ալ նպաստէ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Քաղաքական ընկերութեան անդամները կամ անձինքն ինչպէս զանազան գիտութիւններով իրարու կ՚օգնեն եւ իրարու երջանկութիւնը յառաջ կը տանին:

Ա. Տէրութեան մը մէջ կրնայ մեծ ու պզտիկ ընկերութիւններ գտնուիլ, ինչպէս՝ քաղաքներ եւ գեղեր։ Կը գտնուին շատ երեւելի եւ հարուստ մարդիկ՝ որ իրենց շատ գործքերուն մէջ քաջ գիտուններու եւ քաջ արուեստաւորներու օգնութեան կարօտ են։

Բ. Աշխարհքիս մէջ մարդ չկայ, որ այսպիսի գիտութիւններ սորվելու չբաղձայ, որպէս զի անոնցմով ուրիշին ծառայելով՝ իր ապրուստը հոգայ։ Եւ եթէ մարդիկ գիտութիւններ սորվելով՝ ուրիշի մը քով կը մտնեն, կը պարտաւորուին հաւատարմութեամբ ծառայել իրենց տիրոջն եւ իրենց պաշտօնն աղէկ կատարել, ինչպէս որ տէրը կ՚ուզէ։

Գ. Մարդուն կարօտութիւնն այնչափ մեծ է, որ որչափ մէկը քիչ բանի կարօտ ըլլայ, չի կրնար ամէն բան ինքն իրմէ հոգալ։ Աշխարհքիս մէջ ամէն մարդ ուրիշին կարօտ է, եւ ամէն մարդ ինչ արուեստով որ կը զբաղի՝ անով կերպով մը ուրիշներուն կը ծառայէ, եւ ինքն ալ զայն բանեցընելու համար ուրիշներուն կարօտութիւն ունի։

Դ. Հարկաւոր է գիտնալը թէ ինչ կերպով մարդիկ իրարու կ՚օգնեն կամ կը ծառայեն։ Ոմանք զանազան գիտութիւններ կը սորվին եւ անով՝ կամ ուրիշներուն վարպետ ըլլալով, կամ կարօտութիւն ունեցողի մը քով ուրիշ տեսակ օգտակար ծառայութիւն մ՚ընելով, անոնց կ՚օգնեն, եւ իրենք ալ անոնցմէ վարձք կ՚առնուն։

Ե. Ոմանք ալ երկիրը կը մշակեն կամ **Երկրագործութիւն** կ՚ընեն, եւ տեսակ տեսակ արուեստներու նիւթ կը պատրաստեն։ Ուրիշներն այս նիւթը կ՚առնուն եւ մարդկան հարկաւորութեան, կամ հանգստութեան եւ կամ զբօսանքին համար զանազան կերպով՝ **Արուեստի** մէջ կը գործածեն, ուրիշ բաներ կը շինեն։ Առաջինները, այսինքն՝ նիւթ պատրաստողները՝ **Գեղջուկ** կամ **Երկրագործ** կ՚ըսուին, իսկ ետքինները, այսինքն՝ այն նիւթը բանեցընողները՝ **Արուեստաւոր** կ՚անուանուին։ Անոնցմէ զատ՝ ուրիշ շատ տեսակ պաշտօն կամ գործ ունեցող մարդիկ ալ կան, որոնք արուեստաւորներուն շինած բաները կ՚առնուն կը ծախեն. ասոնք ալ կ՚ըսուին **Վաճառական**։ Ասոնք իրենց վաճառքն երբեմն նոյն քաղաքին մէջ, այսինքն՝ ուր որ գնեցին

կը ծախեն. երբեմն ալ ուրիշ տեղ կը տանին կամ կը ղրկեն եւ հոն կը ծախեն եւ կամ ծախել կու տան. ետքը իրենց քաղաքը դարձած ատեն՝ կամ վաստըկած ստակնին կը բերեն եւ կամ ան ստակով իրենց քաղաքին մէջ չգտնուող վաճառքը կը գնեն եւ կը բերեն ծախելու համար:

Ա. Գիտութիւններու վրայ:

Ա. Կրնանք ընդհանրապէս ըսել որ չորս տեսակ կարեւոր գիտութիւն կայ: Գիտութիւն մը կայ, որ միայն մեր հոգւոյն կը վերաբերի եւ անոր կարողութիւններն, այսինքն՝ միտքն ու կամքը կը լուսաւորէ: Մանաւանդ երեւելի գիտութիւն մը կայ, որ մեզի կը սորվեցընէ այն բաներն, զորոնք Աստուած մարդս երջանիկ ընելու համար ըրած կամ հրամայած եւ կամ սահմանած է: Այս գիտութիւնն Աստուածաբանութիւն կ'ըսուի:

Բ. Ուրիշ գիտութիւն մը կայ, որ մարդուս մարմինն, անդամներն եւ ներքին մասունքը կը քննէ, որպէս զի անոնց հիւանդութիւնն ու առողջութիւնը ճանչնայ, ախտն առողջացընէ եւ անոր յարմար դեղեր պատրաստէ: Այս գիտութիւնն ալ՝ Բժշկականութիւն կը կոչուի:

Գ. Երրորդ գիտութիւն մըն ալ կայ, որ կը սորվեցընէ թէ ամէն բանին իրաւունքն ինչ է, եւ թէ իրաւունքով կամ անիրաւութեամբ բան մը ժառանգելը կամ ունենալն ինչ է եւ ինչպէս կ'ըլլայ: Այս ալ՝ Օրէնսգիտութիւն կամ Իրաւագիտութիւն կ'անուանուի:

Դ. Չորրորդ տեսակ գիտութեան մէջ են այն ուսումները կամ ծանօթութիւնները, զորոնք գիտութեան բաղձանք ունեցողը կամ իմաստութիւն սիրողը վերոյիշեալ էական գիտութիւնները սորվելէն յառաջ՝ պիտի սկսի սորվիլ, իբրեւ թէ այն երեւելի գիտութիւններն աղէկ եւ դիւրաւ սորվելու պատրաստութիւն տեսնելու համար ըլլան:

Ե. Այս պատրաստողական կամ թէ ըսենք՝ նախակրթական գիտութիւններուն մէջէն առաջինը Քերականութիւն է, որովհետեւ ասիկայ կը սորվեցընէ մարդուն գրական լեզուն, որով մարդ ամէն տեսակ գրութիւն կրնայ հասկընալ եւ անով երեւելի գիտութիւնները սորվիլ, որոնք գրեթէ միշտ գրական լեզուաւ կը գրուին: Ասկից ետքը կու գան զանազան տեսակ Պատմութիւններ, բնական բաներու, Աստուածաշնչին մէջ գրուած դիպուածներու, եւ զանազան ազգերու: Ետքը կու գայ Ճարտասանութիւն, որ մարդուն ոչ թէ միայն գրական լեզուն եւ առանց սխալի գրել կը սորվեցընէ, այլ նաեւ գեղեցիկ եւ ընդարձակ յօդուածներ շարադրել, ճառեր, ատենաբանութիւններ ու քարոզներ շինել եւ հրապարակաւ խօսիլ կը սորվեցընէ: Ճարտասանութեան կը վերաբերի Բանաստեղծութիւնն ալ, որ շատ զուարճալի գիտութիւն մըն է, որով բանաստեղծը բնական կամ ուրիշ բաներու վրայ պէսպէս գիւտեր հնարելով եւ այն գիւտերն անոյշ խօսակցութիւններով եւ գեղեցիկ բառերով զարդարելով՝ կարդացողը կը զուարճացընէ: Բանաստեղծական գրութիւնները գրեթէ միշտ ոտանաւոր կը գրուին: Անոնցմէ ետքը կու գան Փիլիսոփայու-

կան Գիտութիւններ: Այս փիլիսոփայական գիտութիւններուն գրեթէ զանազան մասերն են՝ Երկրաչափութիւն, որ կը սորվեցնէ թէ ինչպէս պէտք է երկրիս մասերը չափել, կամ մը երկրի երկայնութիւնն ու լայնութիւնն իմանալ: Աստղաբաշխութիւն կամ Աստղագիտութիւն, որ երկնից աստղներուն վրայ կը խօսի, այսինքն թէ ինչ դիրք, ինչ զօրութիւն կամ ազդեցութիւն ունին, ինչպէս կը շարժին, եւ այլն: — Ասոնց կարգէն է նաեւ Թուաբանութիւնը, որուն վրայ յառաջ խօսեցանք եւ յինքեան յայտնի ալ է թէ ինչպիսի գիտութիւն է, եւ Երաժշտութիւն ըստ որում կը սորվեցնէ ձայներուն աստիճանները, հնչմանց կարգն ու տարբերութիւնը, եւ այլն:

Զ. Ասոնք ընդհանուր անուամբ կ'ըսուին Ազատ արուեստ, եւ են վեց, այսինքն՝ Քերականութիւն, Ճարտասանութիւն, Թուաբանութիւն, Երաժշտութիւն, Երկրաչափութիւն եւ Աստղաբաշխութիւն:

Է. Ասկից ութհարիւր տարի յառաջ Բարիզ Գաղղիայի մայրաքաղաքն առաջինն եղաւ, ուր վերոյիշեալ չորս երեւելի գիտութիւնները սորվեցնել սկսան: Եւ որովհետեւ սորվելու գիտութիւնները տեսակ տեսակ էին, անոր համար զանազան վարպետներ դրուեցան, եւ շատ մարդիկ ալ ժողվուեցան հոն պէսպէս գիտութիւններու համար: Այս պատճառաւ այսինքն՝ առհասարակ ամէն գիտութիւններ հոն գտնուելուն համար՝ տեղւոյն անունը Համալսարան ըսուեցաւ, իբրեւ ամէն գիտութիւն լսելու կամ սորվելու տեղ:

Ը. Տարիներ անցնելով՝ ամէն երեւելի քաղաքներուն մէջ ոչ միայն այսպիսի մեծ համալսարաններ հաստատուեցան երեւելի գիտութիւնները սորվելու համար, այլ ամէն տեղ պզտիկ դպրոցներ ալ բացուեցան, ուր տղաք կը ժողվուէին վերը յիշուած նախակրթական գիտութիւնները կամ ազատ արուեստները սորվելու համար:

Բ. Արուեստներու վրայ:

Ա. Արուեստներուն մէջէն ոմանք ազնիւ կամ գեղեցիկ արուեստ կ'ըսուին, ոմանք ալ՝ ստորին կամ մեքենական արուեստ: Այս յօդուածին մէջ գեղեցիկ արուեստներուն վրայ պիտի խօսինք, իսկ յաջորդ յօդուածին մէջ՝ մեքենական արուեստներուն վրայ:

Բ. Գեղեցիկ արուեստ է Պատկերահանութիւնը կամ Նկարչութիւնը, որով մարդ շիտակ թղթի կամ լաթի եւ կամ մոմլաթի (մուշամպայի) վրայ տեսակ տեսակ գոյներով ամէն բան կրնայ հանել կամ նկարել:

Գ. Այս գործքը, այսինքն՝ գեղեցիկ պատկերներ հանելը՝ կ'ընէ նաեւ պղնձի կամ պողպատի կամ քարի կամ փայտի վրայ պատկեր փորագրելու արուեստը, որով մարդ երկաթէ գրչով նոյն նիւթերուն վրայ գծեր ու կէտեր շինելով՝ չքեղ եւ բարակ պատկերներ կը փորագրէ: Այս փորագրուած պղինձը կամ պողպատը կամ քարը կամ փայտը պատկեր տպողը կ'առնու, վրան թանաք կը քսէ եւ թղթի վրայ կը տպէ, եւ այսպէսով պատկեր կ'ըլլայ: Պատկեր փորագրելը՝ պատկեր հանելէն կամ

նկարելէն աս տարբերութիւնն ունի որ նկարուած պատկերը մէկ հատ կ՚ըլլայ․ իսկ այն փորագրուած պատկերէն կրնայ մարդ դիւրութեամբ եւ շուտով ուզածին չափ հազարաւոր պատկերներ տպել տալ։

Դ․ Դարձեալ գեղեցիկ արուեստ է **Ճարտարապետութիւնը**, որ կը սորվեցընէ՝ մարդկան բնակութեան համար գեղեցիկ չափակցութեամբ եւ ճարտարապետական ոճով՝ հաստատուն, հանգիստ եւ հոյակապ տներ եւ շէնքեր շինելու եղանակը։

Ե․ Այս ամէն արուեստներէն յառաջ պէտք է սորվիլ **Ստուերագրութիւն** կամ **Գծագրութիւն**։ Ասով մարդ՝ հանելու կամ փորագրելու պատկերին եւ շինելու տան ձեւերը, չափերը, կարգը զանազան գծերով վեր ի վերոյ կը ձեւէ։

Զ․ Երաժշտութիւնն ալ այս կարգին կը վերաբերի, ըստ որում կը սորվեցընէ թէ ինչպէս զանազան գործիքներու վրայ պէտք է սիրուն եւ ներդաշնակ եղանակներով երգեր եւ խաղեր զարնել նուագել։

Է․ Ճարտարապետութենէ զատ՝ որ հարկաւորութեան համար գտնուած է, մնացեալ ամէն գեղեցիկ արուեստները մեր զուարճութեան համար հնարուած են։

Գ. Մեքենական արուեստներու վրայ։

Ա․ Մեքենական արուեստները գրեթէ անթիւ անհամար են եւ օրէ օր ալ կը շատնան։ Ասոր պատճառը ոչ թէ միայն ան է որ մարդիկ միշտ նոր գիւտեր հնարելու ետեւէ են, այլ աւելի այն՝ որ դիւրին, հանգիստ եւ փառաւոր ապրելու բաղ-

ձանքը՝ մարդս շատ բանի կարօտ կ՚ընէ։ Եւ որովհետեւ հիմակուան ժամանակս մարդիկ այսպիսի բաղձանքներ շատ ունին, անոր համար կարօտութիւններն ալ սաստկացած ըլլալով՝ կը ստիպէ զանոնք որ նոր գիւտեր եւ արուեստներ գտնեն, որպէս զի կարող ըլլան իրենց բաղձանքն ու կարօտութիւնը յագեցընել։ Հոս տեղս քանի մը հատին վրայ խօսինք։

Բ․ Այս արուեստներուն մէջէն ոմանք կը ծառայեն մեր ապրուստին կամ ուտելիքին խմելիքին համար։ Ասոնք կը գործածեն կամ յառաջ կը տանին գեղացիներն, որոնք ամէն տեսակ ընդեղէններն ու արմտիքն, այսինքն՝ ցորեն, գարի, ոսպ, բակլայ եւ ուրիշ ասոնց նման հազար տեսակ գետնէ բուսնելու բերքերը կը հոգան կը հասցընեն։ Ասկից զատ՝ զանազան տեսակ կենդանիներ կը մեծցընեն, կը պահեն։

Գ․ Տուն կամ շէնք մը շինելու համար զանազան արուեստաւորներու կարօտութիւն ունինք։ Հարկաւոր է կղմինտր շինող, քար կտրող, կիր կամ բուռ պատրաստող, որմնադիր կամ որմնաշէն, հիւսն, դարբին, տախտակ պատրաստող կամ տաղձագործ եւ ապակեգործ։

Դ․ Տան մէջ պէտք եղած բաները կամ տան կարասիքը շինելու համար ալ, ուրիշ արուեստաւորներ հարկաւոր են․ ինչպէս տակառագործ, բրուտ, դարբին, պղնձագործ, կլայող (գալայճի) եւ այլն։

Ե․ Ասոնցմէ զատ՝ ուրիշ հարկաւոր բաները պատրաստող արուեստաւորներն են, ժամացոյց, չուան, կառք, համետ շինողներ։

Զ. Զարդարանքի կամ զբօսանքի համար հարկաւոր եղած արուեստներն ասոնք են, ակնագործութիւն (ճէվահիրճիլիք), ոսկեմանութիւն, ոսկիէ թել շինել, ոսկեզօծել, հայելի շինել եւ ասոնց նման ուրիշ շատ արուեստներ։

Է. Այս արուեստներուն մէջէն երաժշտութիւնը ջրհեղեղէն յառաջ գտաւ կամ հնարեց Յոբալ[1] Ղամէքին տղան, պղնձի եւ երկաթի գարբնութիւնը գտաւ Թոբէլ[2] նոյն Ղամէքին տղան։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Մարդկան զանազան գործքերուն, բերմանց կամ յօժարութեան եւ աշխատանքին վրայ, որոնցմով կը ջանան քաղաքային ընկերութեան հանգստութիւնը յառաջ տանիլ։

Ա. ԱՇԽԱՐՀՔԻՍ վրայ անթիւ արարածներ, գետնի բերքեր եւ ուրիշ բաներ կը գտնուին, որոնք հազար տեսակ գիւտերու եւ հնարքներու կը ծառայեն, եւ մարդկան օգտին, զուարճութեան ու հանգստութեան օգնելու յարմարութիւն ունին։ Հասարակօրէն մարդկան ախորժակն, յօժարութիւնն ու բերմունքն իրարմէ շատ տարբեր են։ Ոմանք կ'ուզեն երկրիս բերքերն առնուլ եւ անոնց վրայ զանազան արուեստներ բանեցընել. ոմանք ալ ասոնց աշխատութեան եւ գործքին պտուղը կ'առնուն եւ կը վայելեն։

[1] Յոբալ է հայր՝ որ եցոյց զերգս եւ զքնարս։ Ծնն. Դ. 1. 2։
[2] Թոբէլ էր ճարտարապետ դարբին պղնձոյ եւ երկաթոյ։ Ծնն. Դ. 22.

Բ. Հիմակուան ատենս այնպէս եղած է որ մարդիկ ամէն ստեղծուածները, մանաւանդ թէ անոնց ամէն մէկ մասը գործածելու եւ իրենց օգտին ծառայեցընելու ճամբան գտած են։ Ասով յառաջ կը տանին այն իշխանութիւնն ու տէրութիւնը, զոր Աստուած Ադամի ստեղծելու ատեն մարդկան տուաւ[1]. եւ ասով կը կատարեն Աստուծոյ առ Ադամ ըսած խօսքը թէ Երեսիդ քրտինքովն այսինքն՝ շատ աշխատանքով պիտի ուտես քու հացդ[2]։

Գ. Բայց հոստեղս պէտք է զարմանալ Աստուծոյ սքանչելի իմաստութեան, բարութեան ու հայրական խնամոց վրայ, եւ շնորհակալութեամբ երկրպագութիւն ընել անոր։ Վասն զի ինք միայն ստեղծեց ամէն արարածները, եւ իր առատաձեռն իշխանութեամբն զանոնք բոլոր աշխարհքիս վրայ տարածեց։ Այս ամէնը մարդկան համար ըրաւ։ Ասկից զատ ալ, որովհետեւ կը տեսնենք որ այն ստեղծուածներն աշխատանքով եւ ջանքով չափազանց օգտակար կրնան ըլլալ, անոր համար կրնանք ըսել թէ Աստուած այնչափ հազար տեսակ բան ստեղծած ատեն՝ ուզեց անոնցմով մարդկան զբաղելու եւ միշտ գործքի մէջ գտնուելու պատճառ տալ։

Դ. Որովհետեւ աշխարհքիս վրայ մարդիկ բազմացած են, կարելի չէ որ ամէն մարդ միակ

[1] Արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում եւ ըստ նմանութեան, եւ իշխեսցեն ձկանց ծովու, եւ թռչնոց երկնից, եւ անասնոց, եւ ամենայն երկրի, եւ ամենայն սողնոց՝ որ սողին ի վերայ երկրի։ Ծնն. Ա. 26։
[2] Ծնն. Գ. 19։

ըլլայ կամ երկրագործ եւ անով ինք իր հացը կերակուրը գտնէ։ Եթէ հիմայ ամէն մարդ մեր սիրելի նախահարց եւ պապերուն պէս՝ միայն հարկաւոր բաներով գոհ ըլլալու ըլլար, քանի՛ քանի՛ հազարաւոր մարդիկ անօթի կը մնային եւ ամենեւին զուարճութիւն մ'ալ չէին գտներ։ Ասոր համար հիմակուան ատենս թէպէտ հարուստներն ու մեծամեծներն իրենց հանգստութեան համար շատ մարդիկ իրենց կը ծառայեցընեն, բայց ամէն մարդ կը տեսնէ թէ անով որչափ մարդիկ կը կերակրին, եւ օրէ օր կը հարստացընեն յառաջ կը տանին, որովհետեւ անոնց աշխատութեան ու ծառայութեան վարձքը կու տան։ Եւ ասով մարդիկ մէկ կողմանէ իրարու կ'օգնեն եւ իրարու հանգստութեան եւ զբօսանքին պատճառ կ'ըլլան։

Ե. Ստուգիւ բնութեան ձիրքերն եւ անոնցմէ յառաջ եկած մարդկան զանազան տեսակ ապրելու եւ գործելու բերմունքն ու յօժարութիւնն Աստուծոյ գործքն է, որովհետեւ ինքը ստեղծեց մարդկան հոգին, որուն մէջ դրոշմուած են այս յօժարութիւնները։ Շատ արուեստներ եւ գիտութիւններ մասնաւոր պարագաներ ունին, զորոնք մարդ չի կրնար աշխատութեամբ սորվիլ կամ ձեռք բերել, այլ պէտք է որ բնութեան մէջ ունենայ։

Զ. Ահա այս բնութեան ձիրքերն ու բերմունքը պատճառ կ'ըլլան մարդուն՝ ինք զինքն այս կամ այն վիճակին ու գործքին տալու, եւ այս կամ այն արուեստն ու գիտութիւնը բանեցընելու։ Դարձեալ շատ անգամ ասոնք առիթ կ'ըլլան հրամայողներուն կամ տերանց որ իրենց հպատակներն

անոնց կարողութեան եւ բնական զօրութեան համեմատ աշխատցընեն, եւ անոնց վրայ չափէն աւելի գործ չդնեն. ապա թէ ոչ՝ իրենց հրամանը միշտ չի կատարուիր։

Է. Մինչեւ հիմայ ըսածնիս մեզի կը սորվեցընէ նախ՝ որ պէտք է մարդս այնպիսի վիճակ եւ կենաց պայման ընտրելու ջանայ, որ անոր մէջ կարենայ պատուով եւ յարմարութեամբ թէ իրեն եւ թէ ուրիշներուն հանգստութեան նպաստել։ — Երկրորդ՝ թէ մարդ պարտական է իր վարմունքն ու բնական յօժարութիւններն այնպէս յարմարցընել ուղղել, ինչպէս որ իր ընտրած վիճակին կը վայլէ[1]։ — Երրորդ՝ թէ պէտք չէ որ մարդս իր բնական բերմամբը կամ ուրիշ յարմարութեամբ անգամ մը ընտրած վիճակն անխորհուրդ փոխէ[2]։ Այս կէտիս վրայ շատ յիշելու բաներ կան, զորոնք կարգաւ կը գտնես այս գրքիս առաջին մասին մէջ (Գլ. Ա.)։

Ը. Ամէն վիճակ, աշխատութիւն, արուեստ եւ գիտութիւն մարդկային ընկերութեան օգուտ մը կ'ընէ. անոր համար պէտք է անոնց ամէն մէկուն վրայ աղէկ համարում ու յարգ ունենալ։ Գէշ եւ անկարգ յատկութիւն է օգտակար բան մը անարգ համարիլ։ Այն բանն՝ որ ստոյգ օգուտ ու շահ մ'ունի, պէտք է որ մեծ համարուի։ Ասոր համար պէտք չէ որ մարդս արհամարհէ աշխատանք մը

1 Պօղոս առաքեալ այս նիւթիս վրայ աղէկ կը գրէ Եփեսացիներուն. Աղաչեմ զձեզ... արժանի գնալ կոչմանն յոր կոչեցարուք. ամենայն խոնարհութեամբ եւ հեզութեամբ եւ երկայնմտութեամբ անսալ միմեանց սիրով. Եփես. Դ. 1, 2։

2 Իւրաքանչիւր ոք յոր կոչումն կոչեցաւ ի նմին կացցէ։ Ա. Կորն. Է. 20։

կամ գործք մը՝ որով առանց իր պատուոյն վնասելու կրնայ իր ապրուստն հոգալ։

Թ. Պարտական է մարդս գովել եւ բարձրացընել Աստուծոյ բարութիւնն ու իմաստութիւնը, որ ոչ թէ միայն այնչափ անհամար տեսակ բաներ ստեղծեց, եւ օրէ օր ալ երկրէս բուսցընել եւ յառաջ բերել կու տայ, այլ նաեւ մարդկան ալ բերում, յօժարութիւն ու կարողութիւն տուաւ, որ հազարաւոր տեսակ գործքերու զբաղին եւ զանազան տեսակ արուեստներ, հնարքներ հնարեն, որպէս զի մարդկային ազգն եւ քաղաքային ընկերութիւնները միշտ պայծառանան եւ երեւելի ըլլան։

Արարիչն ըրաւ մարդը բանական,
Մըտքով զարդարեալ, խելքով խոհական.
Եւ տըւաւ անոր բընութիւն ազնիւ,
Ամէն կենդանեաց իշխելու պատիւ։

Ընկերական կեանք տըւաւ Տէր մարդկան,
Որ միշտ իրարու օգնեն անխափան.
Ասանկ կենաց մէջ կը գտնեն մարդիկ
Իրենց եւ այլոց շահ բազմապատիկ։

Ջանացէք, տըղաք, այս ընկերութեան
Պըզտիկուց ըլլալ անդամ շահեկան.
Ան որ իւր անձին չէ եղած բարի
Չի կրնար օգտել նաեւ օտարի։

Օգտակար կ՚ըլլաք այս ընկերութեան՝
Եթէ գիտութեամբ միշտ եւ անխափան
Ջանաք չար ախտից ընել դեղ դարման
Եւ պայծառացնէք դուք ձեր ապագան։

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Տնտեսութիւնն ինչ է։

Ա. ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ կ՚ըսուի այն արուեստը կամ ճարտարութիւնը, որ արդարութեամբ ստակ վաստըկելու ճամբան, վաստըկածը պահելու եւ պէտք եղած տեղ գործածելու եղանակը կը սորվեցընէ։

Բ. Այն անձինքներն՝ որոնք ասոնցմէ մէկուն մէջ պակսութիւն կ՚ընեն, այսինքն՝ կամ ստակ վաստըկելու, կամ վաստըկածնին աղէկ պահելու եւ պէտք եղած տեղը գործածելու արուեստը չեն գիտեր, ստուգիւ անկարգ տէր կամ տանտէր կ՚ըսուին։ Ուրեմն աղէկ տանտէրը միայն պիտի չնայի ստակ վաստըկելու, այլ նաեւ վաստըկածն աղէկ պահելու եւ աղէկ գործածելու։ Ասիկայ պիտի ըլլայ տանտիրոջ կամ տուն հոգացողի մը գլխաւոր եւ ընդհանուր փոյթը։ Ասկէց զատ՝ ուրիշ շատ մասնաւոր փոյթեր եւ զգուշութիւններ ալ պէտք է որ ունենայ։

Գ. Առաջին հոգը պիտի ըլլայ գիտնալ թէ ինչ պէտք է ընել որ ունեցած շահը չդադրի, կամ կամաց կամաց ետ չկենայ։ Այս բանիս մէջ պէտք է խելքով գործել, պէտք է խորհուրդ խնդրել անոնցմէ՝ որոնք այսպիսի արուեստի կամ վիճակի մէջ գտնուած են։ Բայց միայն հարցընելն

ու իմանալը բաւական չէ, պէտք է իմացածը մեծ ջանքով կատարել:

Գ. Թէպէտ մարդիկ միշտ այն կ'ուզեն եւ կ'ընեն, ինչ որ իրենց աղէկ կ'երեւայ, բայց շատ անգամ՝ երբ աղէկ երեւցածն ալ իրենց կամքին կամ հանգստութեան հակառակ է, հոգերնին չ'ըլլար նոյնը գործքով կատարելու: Այսպիսի մարդիկ պէտք են գիտնալ եւ ճանչնալ թէ հանգըստութիւնն ու կամքը պէտք է մէկդի ձգել, եթէ վերեւի մաքերնին դրած բանին հասնիլ կամ զայն կատարել կ'ուզեն:

Դ. Տուն հոգացողը շատ ժրաջան պէտք է ըլլալ: Ով որ կ'ուզէ եւ կը բաղձայ իր կրցածին չափ աշխատիլ եւ արդարութեամբ վաստըկիլ, կ'ըսուի ժրաջան: Իսկ ով որ աշխատելէն կը փախչի՝ ծոյլ կ'ըսուի: Ծոյլը թող կու տայ որ ժամանակը պարապ անցնի եւ ժամանակին չի գործեր. բայց ետքը եթէ աշխատի ալ այնչափ չի վաստըկիր, որչափ կը վաստըկէր՝ եթէ միշտ ժամանակին աշխատելու ըլլար:

Մարդ մը մեռնելու ատեն իր զաւակները քովը կանչելով ըսաւ անոնց. Որդեակք, օրերուն մէջ օրհնեալ օր մը կայ, եթէ այն օրը ժրաջան ըլլալու ըլլաք, ձեր գործքը միշտ կը յաջողի. բայց եթէ այն օրը ծոյլ գտնուելու ըլլաք՝ միշտ դժբախտ կ'ըլլաք: Եւ որովհետեւ որոշակի չէք գիտեր թէ ո՛րն է այն օրհնեալ օրը, անոր համար պէտք է որ ամէն օր ժրաջան ըլլաք, որպէս զի չըլլայ թէ ծոյլ եղած օրերնիդ՝ այն օրհնեալ օրն ըլլայ: Տղաքն իրենց հօրը սքանչելի ու օգտակար

խօսքին հնազանդելով՝ ամէն օր մեծ փութաջանութեամբ կ'աշխատէին, եւ անով շատ բախտաւոր գտնուեցան եւ շատ յառաջ գացին:

Ե. Գլխաւոր տուն հոգացողն էրիկ մարդը պիտի ըլլայ, եւ պիտի նայի որ տնուորք, այսինքն՝ իր կինը, զաւակներն եւ ծառաներն իր հրամանը կը պահեն թէ ոչ: Իր ամէն հպատակներուն յայտնապէս պիտի զրուցէ իրենց ընելիքն: Երբ հպատակներն յանցանք մը կը գործեն, ինք պիտի ուղղէ, բայց առանց անկարգ բարկութիւն եւ նեղսրտութիւն մը ցուցընելու: Ծառաներուն վարձքն ժամանակին պիտի տայ: Տնուորները պիտի չյանդիմանէ, այլ անոնց հետ սիրով պիտի վարուի, մանաւանդ իր կնոջը հետ. եւ պիտի ջանայ որ ընտանիքը բարեպաշտ եւ ջերմեռանդ ըլլան: Իր տղոց ապրուստն հոգալէն եւ շատ ստակ ժողվելէն ետքը՝ որպէս զի տղաք երեսի վրայ չմնան, պիտի կրթէ եւ սորվեցընէ անոնց թէ ժամանակաւոր եւ թէ յաւիտենական երջանկութեան հարկաւոր եղած բաները: Այս բանս կրնայ կա՛մ ինքն իրմէ եւ կամ ուրիշի մը կամ վարպետի ձեռքով ընել:

Զ. Ընտանեաց պարտքն է իրենց տունը հոգացողը սիրել, յարգել եւ ամէն բանի մէջ անոր հնազանդիլ: Այն ատեն միայն պարտական չեն անոր հնազանդելու, երբոր Աստուծոյ կամ հասարակաց բարւոյն եւ կամ օրէնքի դէմ բան մը կը հրամայէ: Բայց այս բանիս մէջ ալ աղէկ զգուշութիւն պիտի ընեն, հոգեւոր առաջնորդներուն խորհուրդ պիտի հարցընեն եւ իրենք իրենցմէ բան մը պիտի չընեն: Ձեռքերնէն եկածին չափ պիտի

աշխատին տան բարիքն յառաջ տանիլ եւ վնասակար գործք չգործել։

Ը. Տուն հոգացողին հարկաւոր է կարգ կանոն պահելն ալ։ Պէտք է որ ամէն բան իր ճամբովը ընել տայ։ Ժամանակէն դուրս եղած բանն անկարգութիւն է։ Սողոմոն իմաստուն՝ որ ամէն բանի վրայ աղէկ ու սքանչելի վճիռներ գրած է, կ'ըսէ թէ Աշխարհքիս վրայ ամէն բան իր ժամանակն ունի[1]։ Տուն հոգացողը յառաջուընէ պիտի ըսէ իր հպատակներուն ինչ որ պիտի ընեն, ոչ թէ երբ գործելու ատենը կու գայ։ Ինք հոգ պիտի տանի որ տան մէջ ամէնայն ինչ իր որոշ եւ զատ տեղն ունենայ։ Պիտի ջանայ որ երբ բան մը գործածուելու համար իր որոշ տեղէն առնուեցաւ, գործքը լմնցածին պէս՝ դարձեալ իր տեղը դրուի։

Թ. Տուն հոգացողը տետր պիտի ունենայ եւ հաշուէ առածն ու տուածը, կամ ելեւմուտքը, եւ անոր համաձայն իր գործքերը կարգադրէ։ Առանց այսպէս ընելու՝ առած տուածը եւ ունեցածը չի կրնար աղէկ գիտնալ. եւ դարձեալ չիմանար թէ օրէ օր շա՛հ կ'ընէ, թէ վնաս։

Ժ. Շատ հարկաւոր է տուն հոգացողին չափէ աւելի ծախք չընելը կամ ծախքի խնայելը։ Այս առաքինութիւնն ունենալու համար շատ պէտք է աշխատիլ, մանաւանդ վաստըկածը գործածելու ատեն։ Ով որ վաստըկածը խորհրդով եւ խոհեմութեամբ չի գործածեր, թէեւ շատ վաստակ ընէ, քովը ստակ չի մնար։

ԺԱ. Խելացի մարդը միայն հարկաւոր եղած

[1] Ժողով. Գ. 4.

տեղ, կամ անմեղ զբօսանաց եւ երբեմն վայելչութեան համար ստակ կու տայ։ Ամէն վաստըկածը պէտք չէ վատնել, այլ պէտք է քիչ մը բան աւելցընել հարկաւորութեան, իր գործքն աւելի շտկելու, աղքատներուն ողորմութիւն ընելու եւ զաւակաց ժառանգութիւն ձգելու համար։ Ով որ իր վաստըկածէն աւելի ծախք կ'ընէ՝ մսխող կ'ըսուի, եւ ժամանակ կու գայ որ մէջտեղ կը մնայ եւ ողորմութեան կը կարօտի, կամ՝ Աստուած պահէ, խարդախութիւն ընելու կը սկսի։

ԺԲ. Ամէն քաղաք ամէն տեղ շատ մարդիկ կը գտնուին, որ յառաջ ձեռուընին ստակ մը չունէին եւ ետքը մեծ հարստութիւն վաստըկեցան։ Իրենց հարստութեան պատճառն՝ իմաստութեամբ ստակ գործածելն եղաւ, այսինքն՝ ըստ տեղւոյն ծախք ընելն եւ ծախքի խնայելը։

Կորնթացիք երբոր մէկը կը տեսնէին որ աղէկ հագուած զարդարուած է, կը հարցընէին իրեն թէ Ուսկի՞ց է քու վաստակդ։ Եթէ այն մարդը բաւական վաստակ ունենար, թող կու տային. ապա թէ ոչ՝ կը բռնէին կը մեռցընէին. ինչու որ կամ գող է, կ'ըսէին, կամ գիշերը մարդ կողոպտող եւ կամ սուտ վկայ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Տնտեսն ինչ բանի մէջ կը սխալի։

Ա. Թէ՛ չափազանց անհոգ ըլլալն եւ թէ չափէ դուրս հոգ ունենալը՝ տուն հոգացողին վնասակար է։ Խելացի մարդը չափով եւ կշռով կը խորհրդածէ թէ ինչ բանով իր շահը կամ գործ-

քը կրնայ յառաջ տանիլ, վաստըկածն աղէկ պահել եւ օգտակարապէս գործածել: Բայց երբոր միտքն աղէկ խորհուրդ մը կու գայ, պիտի ջանայ որ զայն չձգէ, այլ գործքով կատարէ:

Բ. Շատ բան կայ՝ որ ինքնին լաւ է, բայց քանի մը պարագաներու համար վնասակար կ'ըլլայ: Տանուտէրն այս պարագաներն աղէկ պիտի մտածէ, որպէս զի մէկ կողմանէ շահ ընեմ ըսելով՝ մէկալ կողմանէ վնաս չընէ, կամ քիչ շահու համար մեծ վաստակը չկորսընցընէ:

Գ. Տնտեսը պիտի չձանձրանայ, այլ աշխատութեան պիտի դիմանայ, թէեւ երբեմն գործքը չյաջողի: Իր գործքը կամ արուեստը թող տալով՝ ուրիշին գործքին մէջ պիտի չխառնուի. Ինչու որ իր գործքին միտ չդնողը՝ բան մը չի կրնար ի գլուխ հանել:

Դ. Բայց բոլոր այս գործքերուն, կամ թէ ըսենք՝ տնտեսութեան մէջ պէտք է զգուշաւոր ըլլալ՝ որ Աստուծոյ, մեր անձին ու ընկերին դէմ բան մը չընենք:

Ե. Աստուծոյ դէմ կ'ընենք, եթէ ստակը շատ կը սիրենք, եթէ մեր սիրտն երկրաւոր բարեաց հետ բոլորովին կը կապենք, եւ արգիլեալ կամ կիրակի եւ տօնի օրերը կը գործենք:

Զ. Մեր անձին դէմ կ'ընենք, երբոր ժամանակաւոր բարիք ժողվելու ետեւէ իյնալով՝ յաւիտենական բարիքը կը մոռնանք, երբոր վաստկածնիս ագահութեան համար ամենեւին չենք ուզեր պէտք եղած տեղ գործածել, երբոր չափէ դուրս

կ'աշխատինք, մեր առողջութեան կը վնասենք եւ կեանքերնիս կը կարճեցընենք:

Է. Ընկերին դէմ կ'ընենք, երբ կ'ուզենք անոր վնասովը հարստանալ, այսինքն՝ մենք ստակ վաստըկելու համար անոր վնաս ընել կու տանք: Ասիկա կ'ըլլայ՝ երբոր անիրաւութեամբ ուրիշին քովէն բան մը կը վերցուի, այսինքն՝ կամ բռնութեամբ եւ կամ խաբէութեամբ ընկերին բանը կ'առնուի, երբոր ծուռ կամ պակաս չափով կամ կշիռքով բան մը կը ծախուի, երբոր գէշ ապրանքը խաբէութեամբ իբրեւ աղէկ կը տրուի, երբոր մէկը կրնայ աշխատելով ստակ վաստըկիլ, բայց կեղծեօք ինք զինքն աղքատ ցուցընելով կը մուրայ եւ մէկէն մէկալէն ստակ կը շորթէ: Դարձեալ այս մոլութեան մէջ կ'իյնայ ով որ մէկէն բան մը կ'առնու եւ ետքն ամբողջ ետ չի դարձըներ եւ ով որ իր ընտանիքն ու ծառաները չափէ դուրս կ'աշխատցընէ, կամ իրենց վարձքն ամբողջ եւ ժամանակին չի տար:

Ը. Այս ճամբով կամ այսպիսի բաներ ընելով ստակ ժողվելը՝ մեղք մեղքի վրայ բարդել եւ շատ անիրաւ գործք է: Բայց մէկալ կողմանէ ալ անիրաւութիւն է անհոգ ըլլալն եւ ձեռքէն եկածին չափ՝ արդարութեամբ շահ ընելու եւ շահածն աղէկ պահելու չջանալը:

Քաղաքի մը մէջ վաշխառու մը կար, որ երկու տղայ ունէր: Ասոնց մէկն իր հօրն ետեւէն երթալով վաշխառութիւն կ'ընէր, իսկ մէկալն իր հօրն ու եղբօրը կ'աղաչէր որ վաշխառութիւնը թող տալով եւ անիրաւութեամբ վաստըկած ստակնին

աղքատներուն բաժնելով՝ վարքերնին ուղղեն: Երբ տեսաւ որ իր խօսքերը մտիկ չեն ըներ՝ թող տուաւ, գնաց ճգնաւոր եղաւ: Շատ ժամանակ անցնելէն ետքը՝ հայրն ու եղբայրն առանց ապաշխարելու մեռան: Այս բանս երբոր լսեց սուրբ ճգնաւորը՝ շատ ցաւեցաւ, եւ Աստուծմէ խնդրեց որ իրեն ցուցընէ թէ անդիի աշխարհք իր հայրն ու եղբայրն ինչ վիճակի մէջ են: Լսեց Աստուած անոր սուրբ աղօթքին, եւ օր մը աղօթք ընելու ատեն՝ անոր հրեշտակ մը խաւրեց, որ ձեռքէն բռնելով առաւ լերան մը վրայ հանեց, ուսկից ճգնաւորը խորունկ, լայն ու կրակով լեցուած փոս մը տեսաւ, որուն մէջ լալու ձայներ եւ սոսկալի աղաղակներ կը լսուէին: Աղէկ մը նայեցաւ, եւ այն կրակին մէջ իր հայրն ու եղբայրը տեսաւ, որ երբեմն կրակին մէջէն կ'երեւային եւ երբեմն մէջը կը թաղուէին, չէին երեւար: Նաեւ լսեց որ եղբայրն իր հօրը կ'ըսէր. Յաւիտեան անիծեա՛լ ըլլաս, ինչու որ քու արուեստիդ եւ վաշխառութեանդ ըրած շահիդ հետեւելուս համար՝ այսպիսի տանջանքներու դատապարտուեցայ: Հայրն ալ իր որդին անիծելով կ'ըսէր. Դո՛ւն անիծեալ ըլլաս, ինչու որ զքեզ հարստացնելու եւ քեզի շատ ժառանգութիւն թող տալու համար՝ անիրաւութեամբ ստակ ժողվելու ետեւէ եղայ, եւ անոր համար հիմայ դատապարտուեցայ: Երբոր այս տեսիլքն աներեւոյթ եղաւ, սուրբ ճգնաւորն ահ ու դողով իր տեղը դարձաւ, եւ անկից ետքը սկսաւ յառաջունէ աւելի ճգնութիւն ընել, մինչեւ որ սրբութեամբ մեռաւ:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Տուն հոգացողներուն խրատ:

Ա. ՏՈՒՆ հոգացողը կրնայ ուրախ զուարթ ապրիլ, երբ կը մտածէ թէ աշխատելու համար ստեղծուած ենք, թէ աշխատանքը մեր օգտին եւ առողջութեան աղէկ կը ծառայէ, եւ թէ Աստուած աշխատութիւնը միշտ կ'օրհնէ:

Բ. Շատ անգամ կ'ըլլայ որ շատերը կ'աշխատին, եւ բան մը չեն կրնար վաստըկիլ, եւ գործքերնին չեն յաջողիր: Շատ անգամ ալ կ'երեւայ որ յանցանք չունենալով կամ պակսութիւն մը ըրած չըլլալով՝ կրակը, կարկուտը, դժնդակ եղանակն եւ ծառայից անհաւատարմութիւնն՝ աշխատութիւնը պարապի կը հանեն: Անմիտներն ասոնց համար կ'ըսեն թէ Բախտը չի բանիր: Ուղղափառ հաւատքը մեզի կը սորվեցընէ որ Աստուած իր իմաստութեամբն այս աշխարհքս կը կառավարէ, եւ եթէ ինք ուզելու կամ թող տալու չըլլայ, մեր գլխէն մազ մ'ալ չիյնար: Դարձեալ կը սորվեցընէ որ Աստուած է մեր ամէն գործքին օրհնողը, եւ երբեմն մեր մեղքերուն համար իր օրհնութիւնը մեր վրայէն կը վերցընէ:

Գ. Ասոր համար տուն հոգացողն աղօթք պիտի ընէ, որ Աստուծոյ օրհնութիւնն իր տան վրայ գայ: Դարձեալ պիտի ջանայ բարեպաշտ ըլլալ, մեղքէն հեռու կենալ, Աստուծոյ պատուիրաններուն հնազանդիլ, որ իրեն օրհնութեան անարժան չըլլայ: Ասով՝ կ'իմանայ որ բախտին յաջող կամ անյաջող երթալը պարապ բան է, եւ ամէն բան միայն Աստուծոյ կամքովն եւ թոյլտուութեամբը կ'ըլլայ:

Կօշկակարին մէկը բազմաթիւ ընտանիք ունէր, վասն զի կնոջմէն եւ զաւակներէն զատ՝ իր ծերունի ծնողքն ալ կը պահէր: Սակայն այնչափ ջերմեռանդ էր պատարագ տեսնելու, որ թէպէտ շատ գործքեր ունէր, բայց առանց պատարագի օր մը չէր անցըներ: Իսկ Աստուած՝ որ մեր փոքր բարեգործութեանց համար մեծ հատուցում կ'ընէ, անոր գործքն այնպէս կը յաջողէր, որ ոչ թէ միայն իր տունն աղէկ կը հոգար, այլ ամէն օր քիչ մը ստակ ալ մէկ կողմը կը դնէր: Իր քովն ուրիշ դրացի կօշկակար մ'ալ կար, որ մարդ մը չունէր կերակրելու, ինքն իրեն առանձին էր: Գիշեր ցորեկ՝ մանաւանդ թէ երբեմն կիրակի օրեր ալ կը գործէր. բայց միշտ ստակի կարօտութիւն ունէր եւ աղքատութենէն չէր կրնար ինք զինք կուշտ կերակրել: Իր դրացւոյն հարստութիւնն, յառաջ երթալն եւ հանգստութիւնը տեսնելով՝ ինքն իրեն կը մտածէր եւ չէր կրնար անոր յաջողութեան պատճառը գտնել: Օր մը երբ անիկայ իր դիմացն ելաւ, ըսաւ անոր. Կ'աղաչեմ, ըսէ ինծի, ո՞ւր տեղէն կը գտնես այս ստակն, եւ ի՞նչպէս կրնաս տունդ աղէկ հոգալ: Ես խեղճ մարդ մ'ըլլալով՝ գիշեր ցորեկ կ'աշխատիմ եւ աղքատութենէս չեմ կրնար ցյագ ուտել: Դուն այնչափ ընտանիք ի՞նչպէս կրնաս աղէկ հոգալ, անկից ետքն ալ ամէն օր քիչ մը բան աւելցընել: Եթէ չեմ սխալիր՝ դուն գանձ մը գտած պիտի ըլլաս: Ան ալ պատասխան տուաւ թէ յիրաւի գտած եմ. եթէ կ'ուզես՝ վաղը քեզի ալ կը ցուցընեմ: Երկրորդ օրն անոր տան առջեւէն անցաւ եւ ա-

ռաւ մէկտեղ եկեղեցի տարաւ. երբ պատարագ մը տեսան՝ ըսաւ. Հիմայ գնա գործդ տես: Երրորդ օրը նոյնպէս եկեղեցի տարաւ եւ նոյն խօսքն ըսաւ: Երբ չորրորդ օրն ալ ուզեց նոյն բանն ընել, դրացին չուզեց եկեղեցի երթալ՝ ըսելով որ Եկեղեցւոյ ճամբան ես ինքն իրմէս գիտեմ, եթէ ուզեմ՝ առանձին ալ կրնամ երթալ: Ես քեզմէ միայն կ'ուզէի իմանալ որ գործքդ ի՞նչպէս կը յաջողի: Այն ատեն պատասխան տուաւ բարեպաշտ կօշկակարն եւ ըսաւ. Հարստութիւն փնտռելու համար ուրիշ տեղ գացած չեմ, միայն եկեղեցի կ'երթամ, ամէն օր պատարագ կը տեսնեմ. եւ յիշելով Քրիստոսի Տեառն մերոյ սա խօսքը թէ "Խնդրեցէք նախ զարքայութիւնն Աստուծոյ եւ զարդարութիւն նորա, եւ այդ ամենայն յաւելցի ձեզ", Աստուծմէ կը խնդրեմ որ զիս իրեն օրհնութեան արժանի ընէ: Աստուած ալ իր անհուն ողորմութեամբն իմ գործքս կը յաջողցընէ: Մէկալ կօշկակարն երբ այս բանս լսեց, ճանչցաւ իր սխալմունքն, որ Աստուծոյ չապաւինելուն եւ ջերմեռանդութիւն չունենալուն համար իր գործքը չի յաջողիր: Անկից ետքը սկսաւ ամէն օր ջերմեռանդութեամբ պատարագ տեսնել եւ աղօթք ընել: Աստուած ալ անոր գործքն ու տունն օրհնեց. եւ սկսաւ իր գործքն ալ յաջողիլ:

Դժուար արհեստ է ըլլալ քաջ տնտես,
Ամէն բան ընել խոհեմ մարդու պէս.
Դժբախտ է այն տունն, ուր չկայ վարիչ,
Որ խոհեմութեամբ ուղղէ ամէն ինչ:

Խոհեմ տնտեսի առաջին գործն է՝
Որ գիտնայ զատել բարին ի չարէ.
Զի այս է սկիզբն ամենայն օգտի,
Քաջ քննել գտնել թէ որն է բարի։
Այս Տնտեսութեան դժուարին ուսման
Գիտութիւնն ու ջանքն են քաջ օգնական.
Բայց անոնցմէ վեր աստուածպաշտութիւն
Հարկաւոր է զգօն տնտեսներուն։
Թէ կ'ուզէք, տղաք, մեծութեան ատեն
Քաջ տնտես ըլլալ եւ գործող խոհեմ,
Պզտիկուց եղէք դիտող եւ հըլու
Գործոց ու խրատուց քաջ տնտեսներու։

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ազգասիրութեան վրայ ընդհանուր տեղեկութիւն։

Ա. ԿՐՆԱՄ ըսել որ ընկերութեան մը ամենէն աւելի հարկաւոր առաքինութիւնն ազգասիրութիւն է։ Հին ատենուան Յունաց, Հռոմայեցւոց եւ մեր Նախնեաց մեծամեծ գործքերը լսելով՝ կը զարմանանք։ Նոյնպէս կը զարմանանք լսելով հիմակուան Եւրոպացւոց իմաստութիւնը, նուրբ արուեստներն եւ բարեկարգութիւնը։ Բայց այս ամէնը զարգացընողն ազգասիրութիւնն է։ Ուստի այն ազգն՝ որ հայրենասէր կամ ազգասէր է, ամէն բանի մէջ կը պայծառանայ, իսկ որ ազգն որ հայրենասէր չէ՝ թողեալ լքեալ կը մնայ եւ օրէ օր կը նուաղի։

Բ. Հայրենասէր կամ ազգասէր կ'ըսուին անոնք, որոնք կրցածնին չափ կը ջանան իրենց ազգը պայծառացընել, իրենց ազգին յառաջադիմութեան վրայ սրտանց մեծ ուրախութիւն կը զգան, եւ երբոր անոր վնաս մը կամ դժբախտութիւն մը կը հանդիպի, սրտանց կը ցաւին։

Գ. Հայրենասէր ըսուողները կրնան իրենց սէրը շատ կերպով արտաքուստ յայտնել։ Ոմանք ազգին օգուտ ընելու համար շատ մեծ եւ դժուար գործքի ձեռք կը զարնեն, եւ ամէն դժուարութեան յաղթելով՝ գործքը ի գլուխ կը հանեն։ Ոմանք ալ իրենց ազգին ծառայելու եւ օգնելու համար ամէն

բան կ՚արհամարհեն, այսինքն՝ բանի տեղ չեն դներ ազգատեացներէն բամբասուիլը, կը ներեն ապերախտութեան, եւ ամէն օգտակար գործքերն ազգին օգտին համար համբերութեամբ յառաջ կը տանին։ Ոմանք ալ արդար պատերազմի ատեն ամենեւին վտանգէ չեն վախնար, եւ քաջութեամբ մահուան դիմացն ալ կ՚ելլեն, իրենց ազգն ու հայրենիքն ազատելու համար։

Գ. Կան շատերը մանաւանդ անուսներն ու տգէտները, որոնք հազիւ այսպիսի պատմութեան կը հաւատան, վասն զի այս դժբախտ ատեններս իրենց կողմերն այսպիսի օրինակ մը չեն տեսած կամ չեն լսած, ինչպէս որ հին ատենները կը տեսնուէր եւ կը լսուէր։ Անոր համար ազգասէրները հին ատեններն աւելի շատ էին, քան թէ հիմայ։

Դ. Հիմակուան ազգասէրներուն քիչ ըլլալուն մեծ պատճառն այս է։ Հին ժամանակուան Յոյներն եւ Հռոմայեցիները հասարակութեան մեծ բարիք մը կը համարէին տղաք կրթելը։ Իշխանները հոգ կը տանէին որ տղաք կրթուին։ Չէին թողուր որ անհոգ եւ տգէտ ծնողաց ձեռքը մնան. վասն զի շատերն իրենց զաւակը չեն հոգար, շատերն ալ չեն գիտեր որ տղան միայն իրեն կամ իրենց տանը համար պիտի չմեծցընեն, այլ նաեւ իրենց ազգին ու հայրենեաց համար։ Իշխաններն ալ այնպիսի մարդիկ կը դնէին տղաքը կրթելու, որ առտու իրիկուն անոնց վրայ հսկելով՝ ազգասիրութիւն սորվեցընեն, եւ մտքերնին պզտիկուց հայրենասէր ըլլալու վարժեցընեն։ Տղոց աչքին առջեւը կը դնէին ազգասիրութեան լաւութիւնն եւ ազգատեցու-

թեան գէշութիւնը։ Անոնց միտքը կը ձգէին իրենց նախնեացն՝ հայրենեաց ու ազգին համար ըրած քաջութիւններն ու բարիքը, որ տղաք ալ անոնց օրինակէն քաջալերուին անոնց հետեւելու։

Ե. Եթէ հիմայ ալ դպրոցի մէջ տղաք աղէկ կրթուելու ըլլան, Հայոց ազգն ալ կրնայ ազգասէրներուն թիւը բազմացընել։ Վարպետներն եւ ազգասէր մարդիկ ամենեւին պիտի չյուսահատին, տեսնելով ազգատեացներուն դէմ կենալը։ Աշխարհքիս վրայ չի գտնուիր բարի ու կենցաղօգուտ գործք մը, որուն շատերը տգիտութեամբ դէմ դրած չըլլան։ Բայց համբերատար աշխատութիւնն ամէն բանի կը յաղթէ։ Հրաշքի պիտի չսպասենք, այլ պիտի ջանանք պզտիկուց տղոց այս առաքինութիւնները գրեթէ կաթին հետ ջամբել, որ իրենց երկրորդ բնութիւնն ըլլայ, եւ ինչպէս խօսքի մէջ կ՚ըսենք՝ իրենց արեան մէջ մտնէ, որպէս զի ատով որչափ ատեն անցնի՝ չկորսուի։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ինչպէս կրնայ մարդ ազգասէր ըլլալ։

Ա. ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ընդհանուր առաքինութիւն է, որ մարդուն ընել կու տայ այն բաներն՝ որոնք ազգին օգտակար են։ Մարդիկ միայն աղէկ բանը կամ աղէկ երեւցածը կը սիրեն, գէշը ոչ ոք կը սիրէ։ Բայց աղէկ երեւցածը կրնայ սուտ կամ իրաւացի ըլլալ։

Բ. Երբեմն միայն սովորութիւնը կրնայ բան մը աղէկ երեւցընել եւ սիրել տալ։ Աֆրիկէի

Բարբէյուսոյ գլուխ ըսուած հրուանդանը, ժողովուրդ մը կայ, որ սովորութիւն ունի կովու թրիքով կամ աղբով իրենց բաները ծեփել եւ զարդարել։ Ասոնց այնչափ սիրելի են իրենց այս աղտոտ բնակութիւնները, որ մեր մաքուր տներուն մէջ նստիլ չեն ուզեր։

Գ. Շատ անգամ նախապաշարումն ալ կրնայ ազգասիրութեան պատճառ ըլլալ։ Ասիկայ օրինակով մը աղէկ կ'իմացուի. ինչպէս եթէ Պետրոս եւ Պօղոս իրարու հետ կռիւ ունենան, այն անձինքը Պետրոսին պաշտպան կ'ըլլեն՝ որոնք իրեն կամ դրացին են կամ բարեկամն եւ կամ ազգականն, եւ այս բանս կ'ընեն՝ թէեւ երկուքն ալ հաւասար իրաւունք ունենան։ Նոյնպէս եթէ Պետրոսին վրայ յանցանք մը դրուելու ըլլայ, որչափ կարելի է՝ ի լաւն կը մեկնեն, ինչու որ Սէրը, ինչպէս կ'ըսուի, կոյր է իր բարեկամին պակասութիւնը տեսնելու։ Անոր հակառակ՝ ատելութիւնը պզտիկ բանը մեծցընել եւ երբեմն նոր զրպարտութիւններ վրան դնել կ'ուզէ։ Ուստի գէշ մեկնելուն եւ ծուռ դատելուն պատճառը՝ սիրոյ պակասութիւնն է։ Այս պատճառաւ այն՝ որ ազգասիրին պզտիկ կ'երեւայ, ազգատեացին շատ մեծ կ'երեւայ։

Դ. Թէպէտ առաքինութիւնը, զոր օրինակ՝ ազգասիրութեան առաքինութիւնն, յինքեան սիրելի է, բայց շատ մարդիկ իրենց գործոց մէջ այս առաքինութենէ չեն շարժիր։ Անոր համար ոմանք ազգասէր կ'ըլլան, որպէս զի պատիւ ընդունին։ Հին ատեն մեծ պատիւ կը համարուէր Հռո-

մայեցի գրուիլն. ուստի այս պատուոյն համար մեծ կը համարէին իրենց ազգն ու հայրենիքը։ Բայց երբոր միայն անձնասիրութիւնն, այսինքն՝ ինք զինք սիրելն եւ իր շահը փնտռելն ազգասիրութեան պատճառ կ'ըլլայ, օտար ազգաց ատելութիւնն ալ մէկտեղ կը բերէ։ Ասկից էր որ Հռոմայեցիք եւ Յոյնք իրենք իրենց այնպէս կը հաւնէին, որ ուրիշ ամէն ազգերը բարբարոս կը համարէին։

Ե. Պէտք չէ ազգ մը մէկալ ազգին հետ բաղդատել, եւ իր ազգը մէկալէն վեր դասել, վասն զի այն առաքինութիւնն՝ որ մեր ազգը չունի եւ մէկալն ունի, մեծ բանի տեղ չենք դներ, մանաւանդ թէ մոլութիւն կը համարինք։ Այսպէս Լակեդեմոնացիք իրենց դրացի ազգերուն ունեցած հանգստութեան վրայ՝ զոր իրենք չունէին, ծուռ աչքով նայելով՝ զանոնք կ'արհամարհէին։ Նոյնպէս Թեբացիք Աթենացիներուն քաղաքավարութիւնը կոտրտուիլ կը համարէին, ինչու որ իրենք բիրտ ըլլալով՝ անոնց չէին կրնար նմանիլ։ Հռոմայեցիք ալ՝ Յունաստան գալէն յառաջ՝ Յոյներուն բարակ արուեստներն, զորոնք իրենք չէին կրնար բանեցընել, ոչինչ կը համարէին։

Զ. Թէպէտ սովորութիւնն ու նախապաշարումը կրնան ազգասիրութեան պատճառ ըլլալ, բայց խելացի մարդն ամենէն աւելի ազգասէր ըլլալու պիտի յորդորուի անոր համար՝ որ ազգասիրութիւնը մեծ առաքինութիւն է։

Է. Չկայ առաքինութիւն մը՝ որ այնչափ կարող ըլլայ աշխարհքիս շինութիւնն եւ բարեկարգութիւնը ծաղկեցընել, ինչպէս ազգասիրու-

թիւնը. եւ չկայ մոլութիւն մը՝ որ այնչափ կարող ըլլայ աշխարհքս աւերել, ինչպէս ազգատեցութիւնը:

Ը. Ազգասիրութեամբ տղաք աղէկ կը կրթուին. ազգասիրութեամբ եւ իրարու օգնելով՝ շատերը մարդ կ'ըլլան եւ աղքատները կը հարստանան. ազգասիրութեամբ ազգին մէջ սէրը՝ խաղաղութիւնն ու միաբանասիրութիւնը կը ծաղկին. ազգասիրութեամբ ազգն յառաջ կ'երթայ եւ հասարակաց բարին կը հոգացուի: Ասոր հակառակ ազգատեցութեամբ ազգը կը կործանի, բարեկարգութիւնները կը բարձուին, որբերն ու աղքատներն երեսի վրայ կը մնան, ազգատեցութեամբ տղաք անկիրթ կը մեծնան. ազգատեցութեամբ ատելութիւնը, նախանձն ու անմիաբանութիւնը կը տիրեն: Վերջապէս ազգատեցութեամբ մեր ազգն այնչափ խեղճութիւններ կրեց, որոնք ի սկզբանէ մինչեւ հիմայ եղան:

Թ. Հասարակօրէն մոլութիւնները մասնաւոր վնասներ ունին, եւ առաքինութիւնները՝ մասնաւոր օգուտ ու աղէկութիւն. բայց ազգատեցութեան մոլութիւնն այնպիսի մոլութիւն մըն է, որ ոչ թէ միայն ազգատեացին անձին, կամ քանի մը հոգւոյ վնաս կ'ընէ, այլ բոլոր ազգին վնաս կու տայ: Ազգատեաց մը կրնայ ազգին անունն աղարտել ասդին անդին իրաւացի եւ սուտ՝ ազգին անկարգութիւնները պատմելով, ազգը թշնամեաց ձեռքը մատնել, շատերուն մեռնելու պատճառ ըլլալ, բոլոր ազգը խռովել եւ իր հայրենիքն արեան մէջ թաթխել:

Ժ. Այս ամէն չարիքները կը տեսնուին Վասակին վրայ, որ Հայաստանի կործանման պատճառ եղաւ: Քրիստոսի 440ին Պարսիկներն հալածանք հանեցին, որ իրենց տէրութեան ներքեւն եղող ամէն քրիստոնեայք մանաւանդ Հայերը, կրակապաշտ ընեն, այսինքն՝ արեգական ու կրակի երկրպագութիւն ընել տան: Հայոց ազգն հաւատքի համար շատ մեծ կտրճութիւն ցուցուց, ամէնքը զէնք առին, թող չտուին որ Պարսիկները կարող ըլլան Հայաստանի մէջ իրենց չաստուածին, այսինքն՝ կրակին մեհեան շինեն:

Երբոր Յազկերտ Պարսից թագաւորն՝ որ անգութ ու ամբարտաւան մարդ մըն էր, Հայոց համարձակութիւնը տեսաւ, սաստիկ կատղելով՝ երդում ըրաւ արեգական, որ բոլոր Հայերը սրէ անցընել տայ՝ եթէ կրակին երկրպագութիւն ընելու չըլլան: Եւ ամբարտաւանութեամբ մը այսպէս կ'ըսէր. Յունաց կայսրը չկրցաւ ինծի դէմ ելլել, ամէն ազգաց յաղթեցի, Հայերը (որ այն ատեն թագաւոր չունէին) ինչպէս ինծի դէմ պիտի ելլեն: Աս ըսելով՝ իր ամենէն քաջ զօրքն եւ երեւելի զօրապետները փղերով Հայաստան ղրկեց, որ դիմադրողները սրէ անցընեն: Եթէ Հայոց մէջ Վասակ չար ու անօրէն իշխանը չըլլար, Պարսիկներն իրենց բան մը չէին կրնար ընել, այլ կէս մը կը ջարդուէին եւ մնացածը կը փախչէր:

Այս Վասակ՝ նախ հաւատքն ուրացաւ եւ Պարսիկներուն կողմը դարձաւ, ետքն ալ սկսաւ իր ազգին ատելութիւն եւ թշնամութիւն ցուցընել: Թշուառականը սատանայէն աւելի չարիք

գործեց իր ազգին դէմ։ Ոմանք վախցնելով կ'առնուր Թշնամիներուն կողմը կը տանէր, ոմանք կը խաբէր ըսելով Թէ Պարսիկները եկած չեն որ քրիստոնեաներն հալածեն եւ եկեղեցիներն քանդեն, այլ խաղաղուԹեան համար։ Վարդանին (Հայոց մեծ զօրապետին) կողմը մի՛ կենաք, որ անոր հետ չկորսուիք։ Այսպէս ըսելով՝ սուտ քահանաներուն, որ իրեն հետը մոլորցուց եւ իր քովը կը պահէր, Հայերը խաբելու համար՝ Աւետարանը կրել կու տար, որ երԹան եւ այն սուրբ գրքով իր խօսքերն հաւատացընեն։ Այս հնարքով շատերն իր ազգէն զատեց եւ Թշնամեաց կողմը տարաւ։ Մանաւանդ որոնք որ հաստատուն հաւատք չունէին, կամաւ զատուեցան եւ Վասակայ ընկեր եղան։

Վարդան՝ որ Վասակին չարուԹիւնն աղէկ գիտէր, ամենեւին չխռովեցաւ, վասն զի ոչ Թէ յաղԹել էր միտքը, այլ կը փափագէր սուրբ հաւատոյ համար արիւն Թափելով՝ մարտիրոսուԹեան արժանի ըլլալ։ Նոյն միտքն ունէին նաեւ իր քաջ ընկերներն ալ։ Այսպէս երկու կողմն ալ նոյն վիճակի մէջ ըլլալով՝ մեծ պատերազմ բացուեցաւ եւ սկսան պատերազմ ընել։ Երկու կողմանէ ալ շատ մարդ ինկաւ մեռաւ։ ԳրեԹէ օր մը առտուընէ մինչեւ իրիկուն տեւեց պատերազմը։ Հայոց կողմանէ հազար երեսունուվեց հոգի ինկան. իսկ Պարսից կողմանէ երեք հազարէն աւելի։ Թէպէտ այն օրն այսպիսի մեծ յաղԹուԹեամբ անցաւ, բայց երբոր Հայք լսեցին Թէ իրենց քաջ զօրապետը Վարդան ալ մեռած է, ամենուն սիրտը կոտրեցաւ ու ասդին անդին փախչելով ցրուեցան։

Այսպէս Պարսիկներն Հայաստան մտան եւ Վասակ՝ որ իրենց առաջնորդն էր, ուր որ քալեց՝ աւրեց ապականեց անապատ դարձուց։ Կրօնաւորները սրէ անցուց, քահանաները բռնել տուաւ եւ շատերը գերի տարաւ։ Ահա այն ատեն Հայաստան խեղճուԹեան մէջ ինկաւ Վասակին ձեռքէն։ Այնչափ անգուԹ եղաւ իր ազգին եւ հայրենեաց դէմ, որ Պարսից Թագաւորն երբ իր ըրածները լսեց, բարկուԹեամբ ետ կանչեց զանիկայ, եւ ատենի մէջ սաստիկ յանդիմանելէն ետքը՝ բանտ դրաւ, ուր առանց ապաշխարելու չարաչար սատկեցաւ Թշուառականը։ Այս խռովուԹիւնը քառասունուչորս տարի տեւեց, եւ բարի Հայերը միշտ դէմ դրին, Թող չտուին որ Հայաստան կրակապաշտուԹիւն մտնէ։ Եւ 484ին Պարսիկները Թող տալով որ Հայերն ազատուԹեամբ իրենց հաւատքը պաշտեն, հաշտուԹիւն եղաւ։

ԺԱ. ԱզգասիրուԹիւնը ոչ Թէ միայն բնական բարոյական առաքինուԹիւն է, այլ նաեւ քրիստոնէական առաքինուԹիւն ալ է, զոր աւանդեց մեզի Քրիստոս իբրեւ նշան՝ որով անհաւատներէն պիտի զատուինք։ Առաքեալներն ընկերսիրուԹիւնն աստուածսիրուԹեան նշան կը համարէին։ ԵԹէ մարդ չի սիրեր իր ընկերն՝ զոր կը տեսնէ, ինչպէս պիտի սիրէ զԱստուած՝ զոր չի տեսներ, կ'ըսէ Յովհաննէս առաքեալ։

ԺԲ. Ինչ որ կ'ուզենք որ ուրիշները մեզի ընեն, մենք ալ անոնց այնպէս ընելու ենք. արդ՝ ամէն մարդ կ'ուզէ որ ուրիշն իր տան վրայ, իր

ազգին վրայ գէշ չխօսի, այլ աղէկ խօսի, անոր պակսութեան կամ աղքատութեան վրայ ցաւի եւ կրցածին չափ օգնէ։ Ուրեմն ամէն մարդ ալ իր ազգին վրայ ոչ թէ գէշ՝ այլ աղէկ պիտի խօսի, անոր պակսութեան վրայ պիտի ցաւի եւ կրցածին չափ օգնէ՝ որ այն պակսութիւնը շտկուի։

ԺԴ. Սիրոյ սքանչելի օրինակ է՛ մարդուս մարմինն եւ իր անդամները։ Ինչպէս որ մարմինը զանազան անդամներ ունի, եւ ամէն անդամ զատ զատ գործք ունի, այսպէս ամէն քրիստոնեայ ազգերը մարմին մը կը կազմեն, որուն աներեւոյթ գլուխը Քրիստոս է. իսկ իր Եկեղեցւոյ երեւելի գլուխ եւ իր անձին փոխանորդ թողուց Պետրոս առաքեալն եւ անոր յաջորդները։ Ինչպէս որ մէկ անդամը բոլոր մարմնէն բաժնուիլ չուզեր, նոյնպէս ալ ամէն քրիստոնեայ պիտի ջանայ որ մի, ընդհանուր, սուրբ եւ առաքելական Եկեղեցիէն չբաժնուի։ Դարձեալ ինչպէս եթէ մէկ անդամը ցաւ մ'ունենայ՝ ամէնն ալ մէկտեղ կը ցաւին, այնպէս ամէն քրիստոնեայ սրտանց պիտի ցաւի իր ընկերին պակսութեան կամ նեղութեան վրայ։ Եւ ինչպէս որ ամէն անդամներն առանց նախանձելու իրարու կը ծառայեն, մէկ ձեռքով մարդ աղէկ չի կրնար լուացուիլ, այլ ձեռուընները զիրար կը մաքրեն, աչքը բոլոր մարմնոյ համար կը տեսնէ, բերանն ամէնուն համար կ'ուտէ, ոտքն ամէնուն համար կը քալէ. նոյնպէս ալ ամէն քրիստոնեայք զանազան պաշտօններով բոլոր եկեղեցին պիտի հոգան առանց իրարու նախանձելու։ Դարձեալ ինչպէս եթէ մէկ անդամը

մէկալը վիրաւորէ, վիրաւորուած անդամն ամենեւին վրէժխնդրութիւն չ'ըներ, այնպէս ալ քրիստոնեայք ամենեւին իրարու հետ պիտի չկռուին, զիրար պիտի չատեն. եթէ սատանային դրդելովը մէկն իրեն դէմ գործելու ըլլայ, չարի չար պիտի չհատուցանէ, յիշելով որ չարը բարեաւ կը յաղթուի։ Վերջապէս ինչպէս եթէ մէկ անդամը պակսութիւն մ'ընելու ըլլայ, մարմինը կը ջանայ զայն գոցել, եւ չկայ այնպիսի անմիտ մը՝ որ իր անդամին պակսութեան վրայ ուրախանայ, այսպէս պիտի ընեն ընկերին ալ. աղէկ պիտի զգուշանան որ ընկերին պակսութեան վրայ խօսելով կամ ընկերը բանի տեղ չդնելով՝ զանիկայ չվշտացընեն։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Ազգատեցութեան պատճառն ի՞նչ է։

Ա. ԹԷԵՒ առաքինութիւնն ամէնուն սիրելի պիտի ըլլայ եւ մոլութիւնն՝ ատելի, բայց մարդկային տկարութիւնն այնչափ է, որ աշխարհքիս վրայ ոմանք կը գտնուին՝ որ մոլութիւնն աւելի կը սիրեն՝ քան թէ առաքինութիւնը։ Նոյնպէս կը գտնուին ոմանք՝ որոնք սէրը թող տալով՝ ատելութեան կը հետեւին որ շատ վնասակար հետեւութիւններ ունի։ Կը գտնուին ոմանք՝ որոնք տգիտութեամբ իրաւացի կը համարին իրենց ազգն ատել պէսպէս պատճառներու համար, որոնց ստութիւնը հոս կը ցուցընենք։

Բ. Ոմանք մտածելով իրենց ազգին խեղճութիւնն, անմիաբանութիւնն եւ ուրիշ պակսու-

թիւնները, ցաւելու եւ կրցածնին չափ օգնելու տեղ՝ եւս առաւել կ'ատեն։ Բայց ինչպէս որ բարի որդին կը ջանայ իր ծնողաց պակսութիւնն իր առաքինութեամբը գոցել, նոյնպէս ալ ամէն մարդ իր առաքինութեամբն ու միաբանասիրութեամբն իր ազգին պակսութիւնը պիտի ծածկէ։

Օր մը Յոյնին մէկն Անաքարսիս փիլիսոփային բարկանալով ըսաւ. Բարբարոս սկիւթացի։ Այս խօսքով կ'ուզէր անոր երեսը զարնել իր ազգին ցածութիւնը։ Բայց Անաքարսիս իմաստուն պատասխան տուաւ անոր. Ինծի, ըսաւ, իմ ազգս նախատինք է, իսկ դուն՝ քու ազգիդ նախատինք ես։

Գ. Թէպէտ եւ մեր ազգը քանի մը խեղճութիւններ ունեցաւ եւ հիմայ ալ ունի, բայց ազգասէրն ասոնց համար իր ազգը պիտի չատէ, այլ անոր ուրիշ գովելի լաւութիւններուն նայելով՝ մեծ պիտի համարի եւ միշտ պիտի սիրէ։ Ստուգիւ մեր ազգը շատ սքանչելի առաքինութիւններ ունեցաւ եւ հիմայ ալ ունի, որոնց համար ուրիշ ազգերէն շատերն զմեզ գովեցին եւ մինչեւ հիմայ ալ կը գովեն։

Դ. Մեր ազգն աստուածպաշտութեան մէջ շատ ջերմ է։ Պարսից թագաւորները բռնի հալածանքներով շատ աշխատեցան Հայոց ազգը դարձընել եւ կրակապաշտ ընել. բայց, ինչպէս վերը պատմեցինք, Աստուծոյ ողորմութեամբը չկրցան բան մ'ընել։ Որչափ աւելի թափեցաւ Հայաստան մարտիրոսներուն արիւնը, այնչափ հաւատացեալներն աւելի զօրացան։

Ե. Երեւելի է նաեւ Հայոց քաջութիւնն,

ինչպէս նաեւ քանի մ'անգամ Հռոմայեցիք ալ փորձն առին։ Աշխարհքիս մէջ Հայաստանի պէս երկիր չկայ, որ այնչափ արիւնահեղ պատերազմներ տեսած ըլլայ։ Չէր կրնար Հայաստան այնչափ ատեն դիմանալ, եթէ Հայերը մեծ քաջութիւն չունենային։

Զ. Հայ ազգին խելքը սուր է եւ դիւրաւ կրնայ սորվիլ ամէն գիտութիւն եւ երեւելի ըլլալ։ Օտար ազգերուն շատ սիրելի են իրենց հաւատարմութեան ու քաջութեան համար։ Շատ կը սիրեն աշխատիլ եւ աշխատութեան շատ կը դիմանան։

Է. Թէպէտ այս առաքինութիւնները շատ մոլութիւններու հետ խառնուած են հիմայ, բայց անոր պատճառն ալ ժամանակը, տեղն եւ ուրիշ պարագաներն են։

Ը. Ազգատեցութեան երկրորդ պատճառն է ջիշել իր ազգին ըրած ապերախտութիւնը։ Շատ անգամ խելացի մարդիկ իրենց ազգին համար եռանդեամբ կ'աշխատին, որ կամաց կամաց ազնուացընեն, եւ իմաստութիւն, կարգ ու անկարգութիւն ինչ ըսել է սորվեցընեն։ Բայց անպիտան եւ անկիրթ մարդիկ անոնց բարի ջանքը գովելու տեղ՝ կը պարսաւեն, կը վնասեն։ Խելացի մարդուն սիրտը պիտի չկոտրի տեսնելով անկիրթ եւ անկարգ մարդկան իր խորհրդին չհետեւիլը։ Որչափ որ անոնք աւելի դէմ դնեն, այնչափ կ'աւելցընեն ազգասէրներուն փառքն ու պատիւը խելացիներուն առջեւը։ Վասն զի մէկը որչափ աւելի դժուարին գործք յառաջ տանելու ըլլայ, այնչափ աւելի կ'ըլլայ այն գործքին պատիւը։

Փոկիոն Աթենացին շատ պատերազմներու մէջ մտաւ, եւ իր հայրենեաց ու ազգին համար բազմաթիւ յաղթութիւններ ըրաւ, բայց ետքը նախանձոտները սուտ զրպարտութեամբ զինքը պաշտօնէն վար ձգեցին եւ մահուան դատապարտեցին։ Երբ որդիքը քովն եկան եւ կը խնդրէին որ իրենց խօսք մը ըսէ՝ իբրեւ վերջին կտակ, անոնց յանձնեց որ իր պարապ տեղ մեռնելուն համար չատեն իրենց ազգն՝ որ անոր մահուան պատճառ կ՚ըլլար։

Թ. Ազգատեցութեան երրորդ պատճառն է անձնասիրութիւնը։ Անձնասիրութիւնը մարդուն միայն ինք զինք հոգալ եւ իր օգտին նայիլ կու տայ, եւ ամենեւին չի թողուր որ մարդ հասարակաց բարին յառաջ տանելու ջանայ։ Այսպիսի մարդիկ շատ մեծ ծանրութիւն կ՚ըլլան ազգին։

Ժ. Մարդս ընկերական ստեղծուած է, ինչու որ մարդս այնչափ շատ բանի կարօտութիւն ունի, որ չկայ մէկն՝ որ կարող ըլլայ իր ամէն բանն ինքն իրեն հոգալ, ինչպէս ուրիշ տեղ ալ ըսինք։ Անոր համար մարդիկ զանազան արուեստներ բանեցնելով՝ իրարու կարօտութիւնը կը լեցնեն։ Բայց ինչպէս ամէն քաղաքացի կը պարտաւորուի կերպով մը իր ընկերին օգնել կամ արուեստ մը բանեցնելով եւ կամ գիտութիւն մը սորվելով, եւ ինչպէս որ շատ մեծ ծանրութիւն է քաղաքի մը արուեստ չունեցող մարդիկը պարապ տեղ կերակրել, այնպէս ալ ամէն մարդ պարտական է օգնել իր ազգին՝ որ զինքը ծնած եւ մեծցուցած է, որպէս զի հասարակաց բարին բարգաւաճի։

ԺԱ. Ամէն մարդ շատ կը շարժի իր օգտէն կամ վնասէն, ուստի ով որ կ՚ուզէ որ ինքն եւ իր տունն յառաջ երթայ, պիտի ջանայ որ ազգն եւ հասարակաց բարին ծաղկի։ Հասարակութեան աղէկութիւնը կամ գէշութիւնն ամէնուն ալ կը դպչի։ Եթէ ամէն մարդ իր շահին նայելով՝ ազգն երեսի վրայ ձգելու ըլլայ, այն ատեն ոչ թէ միայն ազգը կը վնասուի, այլ նաեւ ամէն նոյն ազգէն եղողները։ Շատ օգտակար ընկերութիւններ հարկաւոր են ազգին, ուր պէտք է նաեւ քիչ մը ծախք ալ ընել։ Եթէ ազգայինք հասարակաց օգուտը սիրող չըլլան, այն ընկերութիւններն յառաջ չեն երթար, ազգը կը զրկուի այն բարիքներէն՝ որոնց կարօտ է։ Օրինակի համար շատ կարօտութիւն ունի ազգն ընկերութեան մը՝ որ հոգայ տղոց լաւ դաստիարակութիւնը. Որչափ մարդիկ մեծնալէն ետքը կը ցաւին թէ ինչու պզտիկուց գրել կարդալ չսորվեցան։ Բայց պատճառն յայտնի է, վասն զի ամէն ծնողք չեն ճանչնար թէ որչափ հարկաւոր եւ օգտակար է գրել կարդալը, ուստի եւ հոգերնին չ՚ըլլար սորվեցնել տալ, մանաւանդ եթէ քիչ մ՚ալ ագահ կամ աղքատ ըլլան։ Բայց ասոր վրայ ետքը կը խօսինք։

ԺԲ. Հասարակութեան աղէկութիւնն ամէնուն օգտակար ըլլալը գեղեցիկ կը ցուցնէ հետեւեալ առակը։

Բոլոր անդամները տրտունջ ըրին փորին համար, ըսելով թէ Մենք առտուընէ մինչեւ իրիկուն կ՚աշխատինք եւ ինք ամենեւին չաշխատիր. այլ միայն կ՚ուտէ։ Անոր համար մէջերնին խօսք

ըլլին, որ անոր կերակուր չտան։ Բայց երբոր փորը պարապ եւ անօթի մնաց, մէկալ անդամներն ալ ուժասպառ եղան։ Այն ատեն տեսնուեցաւ թէ ինչ կ'ընէ փորը. վասն զի ոչ թէ ուտելով՝ ինք կը գիրնայ, այլ ամէն անդամները կը գիրցընէ. ինչու որ փորն առած կերակուրները կը մարսէ, եւ որչափ որ պէտք է՝ ամէնուն կը բաժնէ։

Ժ.Գ. Ազգասիրութիւն կը համարուի նաեւ անոնց ըրածն, որոնք կ'ուզեն պաշտպան ըլլալ իրենց ազգին պակսութեան։ Շատերը պարծենալով մը կ'ըսեն. Մենք մեր պապերէն աղէկ չենք ուզեր ըլլալ, ինչ որ մեր նախնիներէն տեսած ենք՝ միայն այն կ'ուզենք, ուրիշ բան չենք ուզեր։ Չենք գիտեր թէ այս խօսքը ճշմարիտ ազգասիրութեան որչափ հակառակ է։ Ինչպէս կրնայ բարեկարգութիւն մ'ըլլալ՝ երբ ամէն մարդ յամառութեամբ կ'ուզէ իր գիտցածն յառաջ տանիլ։

Ժ.Դ. Գէշ բանն ոչ ոք կ'ուզէ, ամէն մարդ աղէկ բանը կամ իրեն աղէկ երեւցածը կ'ուզէ։ Մոլութիւնը ոչ ոք կը սիրէ, ամէն մարդ առաքինութիւնը կամ իրեն առաքինութիւն երեւցածը կը սիրէ։ Անոր համար սուտ ազգասէրներն ալ իրենց մոլութիւնը ծածկելու եւ առաքինութիւն երեւցընելու համար՝ այս խօսքը կը գործածեն, Հինը նորէն պատուական է։ Այս խօսքը շատ բանի մէջ իրաւացի է, բայց շատ բանի մէջ ալ սուտ է, մանաւանդ երբոր այն անձինք կը զրուցեն, որոնք կրթուիլ եւ կարգի գալ չեն ուզեր։

Ժ.Ե. Աւանդութեամբ մեր սուրբ Հարցմէ

եկած օգտակար սովորութիւնն անարատ պահելը՝ գովելի է. բայց այն զոր ոչ թէ նախնի սուրբ Հարք, այլ սատանան սերմանած է՝ պահել ուզելն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Քրիստոսի աշակերտ ըլլալ չուզել։ Սատանան ի հնուց մինչեւ հիմայ շատերուն սորվեցուցած է ատել օտար քրիստոնեայ ազգերն եւ ուղղափառ ազգերը կաթուղիկէ եկեղեցիէն բաժնել, անոր վրայ շատ սուտ զրպարտութիւններ խօսելով ու գրելով։ Ուստի ով որ իր հօրմէն ու մօրմէն այսպէս տեսնելով՝ խաբուած է եւ չ'ուզեր այս գէշ սովորութենէն դադրիլ, ըսելով որ Ես իմ պապերէս այսպէս տեսած եմ, աւելի կ'ուզէ սատանային աշակերտ ըլլալ՝ քան թէ Քրիստոսի, որ իրեն աշակերտներուն ըսաւ. Մարդիկ այն ատեն կ'իմանան որ դուք իմ աշակերտներս էք, երբ զիրար կը սիրէք։

Ժ.Զ. Գետաձորեցիք եւ Հաղբատացիք՝ որ Հայաստանի մէջ տեսակ մը կրօնաւոր էին, շատ զրպարտութիւններ գրեցին Լեւոն Թագաւորին՝ սուրբ Ներսէս Լամբրոնացւոյն վրայ, իբր թէ կ'ուզէ ազգին մէջ նոր սովորութիւն խոթել եւ օտար ազգաց հետ հաղորդակցութիւն ունի։ Լեւոն Թագաւորն իրենց ըսածին հաւատալով՝ Լամբրոնացւոյն թուղթ մը գրեց որ կամ այսպիսի բաներ չընէ եւ կամ եպիսկոպոսական պատիւը թող տայ։ Սուրբ Ներսէս ալ Լեւոն Թագաւորին այսպէս պատասխանեց. "Տէրն ամէն պատուիրաններուն գլուխն է, ըսաւ սուրբն Պօղոս, եւ Տէրն մեր նոր պատուիրան տուաւ մեզի, որ զիրար սիրենք։ Այս օրէքը չենք կրնար չպահել, ատելով օտար Քրիս-

տանեաց ազգերը՝ Զորոյգետացւոց ուզածն ընելու համար։ Թէեւ անոնք (Զորոյգետացիք) զմեզ ատեն, մենք զանոնք չենք ատեր, այլ շատ կը սիրենք թէ Հայը թէ Լատինն եւ թէ Յոյնը. եւ զամէնքն ալ մէկ կը ճանչնանք ի Քրիստոս, եւ սուրբ գրքէն սորված գիտութեամբ կրնանք պապանձեցընել Յոյնը՝ եթէ կը կարծէ թէ Հայն ուղղափառութենէ հեռու է, նոյնպէս Հայն ալ կրնանք պապանձեցընել՝ եթէ կը կարծէ թէ օտար ազգերն ուղղափառութենէ հեռու են„։

Քիչ մը ետքն այսպէս կ՚ըսէ "Դուք (Լեւոն Թագաւոր) թող կու տաք որ թէ Յոյներն եւ թէ Լատինները ձեր պալատը մտնեն. անոնց իշխանութիւն եւ ռոճիկ կու տաք, զանոնք կը սիրէք եւ կ՚ընդունիք անխտիր Հայոց հաւասար։ Արդ եթէ դուք սիրոյ օրէնքը Հայոց հաւասար կը պատուէք, զմեզ ինչո՞ւ կը ստիպէք որ ուրիշներն ատենք, որոնք հաւատոյ մէջ պակսութիւն մը չունին։ Զորոյգետացիք չեն ուզեր որ Լատինացւոց հետ հաղորդակցութիւն ունենանք, արդ հաւատով մի ենք, նոյն ազգին դուք մարմնաւոր իշխանն էք, մենք ալ՝ հոգեւոր։ Ինչպէս որ կը հրամայէք մեզի, որ նախնիներէն ինչ որ գիտենք այն ընենք, դուք ալ նմանեցէք ձեր նախնի թագաւորներուն սովորութեան։ Ինչո՞ւ գլուխնիդ բաց կը կենաք. գլուխնիդ գոցեցէք ձեր նախնեաց պէս մազերնիդ ու մօրուքնիդ մի՛ կտրէք, լայն զգեստներ հագէք, ոչ թէ զսպած նեղ հագուստներ։ Արդ՝ դուք այս բաներս ըրէք, մենք ալ կը փոխենք մեր բարեկարգութիւնները՝ Գետաձորեցւոց ուզածին պէս։ Ուրեմն եթէ

ձեզի ծանր է այսօր լատին կամ փռանգ ազգին անօսր ու բարակ սովորութիւնը թողուլ, եւ հին Հայաստանեայց սովորութեան դառնալ, ոչ մազերնիդ կը ժողվէք, ոչ մօրուքնիդ կ՚երկընցընէք, մեզի աւելի ծանր է օտար ազգերէն մեր առած բարեկարգութիւնները թող տալ„։

ԺԷ. Մեր նախնի սուրբ Հարք շատ կը բաղձային գրքեր գրել կամ թարգմանել եւ անով ազգը լուսաւորել, ինչպէս հիմայ կ՚երեւան իրենց նշանները. բայց յառաջ տպագրութիւն չըլլալուն համար շատ գրքեր կորսուեցան։ Յիմարութիւն է չուզել օրէ օր նոր գրքեր գրել եւ մեր նախնեաց աշխատանաց պակասը լեցընել, ըսելով թէ Բաւական է մեզի մեր ունեցածը, մենք նոր բան չենք ուզեր։ Մեծ նախատինք կու տայ ազգին՝ ով որ բերնէն այսպիսի խօսք մը կը հանէ։ Ուսում չսիրելն ազգին կոպտութեան եւ բրտութեան մեծ նշան է։ Որչափ ազգ մը բարակ է, այնչափ կը ջանայ նոր գրքեր հանելով՝ ազգն աւելի պայծառացընել։ Այս ըսածներս աղէկ կ՚իմանայ, ով որ Եւրոպայի ազգերուն վրայ քիչ մը տեղեկութիւն ունի։

Մեծն Պետրոս Ռուսաց կայսրն իր ազգին բրտութիւնը տեսնելով՝ ուզեց զանոնք մարդ ընել. անոր համար նախ Եւրոպայի կարգաւորեալ զինուորութիւնը սորվեցուց անոնց։ Ետքը երբ ուզեց Եւրոպայի թագաւորութիւնները տեսնելու երթալ, ժողովուրդն ոտք ելաւ. Այս ինչ նորութիւն է, կ՚ըսէր, այս թագաւորը նոր բան պիտի խոթէ, չենք ուզեր. ինչ որ գիտենք, ինչ որ մեր նախնեացմէ ունինք՝ այն մեզի բաւական է։ Նայեցէ

որ գլուխ չի կրնար ելել ժողովրդեան հետ, ապըստամբութիւն պիտի ըլլէ, ձայն հանեց որ դուրս դեսպան պիտի ղրկէ, ինքն ալ զգեստը փոխեց, ծառայի հագուստով դուրս գնաց։ Բայց չի պատմուիր թէ որչափ աշխատեցաւ, մինչեւ ազգը բարձցուց։ Բարակ արուեստ բանեցընել չէին գիտեր, դրսէն վարպետներ բերել տուաւ սորվեցուց։ Իմաստասիրութեան նշան մը չկար մէջերնին, ինք դպրոցներ շինել տուաւ, վարպետներ բռնեց, որ զանազան լեզուներ եւ իմաստութիւն սորվեցընեն. Նոր տպարաններ բացաւ, վասն զի նախկին եղածները շատ կոշտ եւ թերի էին. բազմաթիւ գրքեր գնեց եւ իր երկիրը բերել տուաւ։ Վերջապէս քիչ ատենուան մէջ ազգը փոխելով ուրիշ ազգ մ'ըրաւ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Իշխաններն եւ հարուստներն ինչ բանի մէջ պիտի ցուցընեն իրենց ազգասիրութիւնը։

Ա. ՄԵՐ ազգասէր իշխաններն ու հարուստներն ամէն բանէն աւելի հոգ պիտի տանին, որ միաբանասիրութեամբ հասարակաց բարիքն յառաջ տանին, քիչ մը ծախքի եւ աշխատանքի չխնայելով։ Հասարակաց բարեաց մէջ ամենէն աւելի օգտակարն ազգին մէջ ուսումնասիրութեան հոգին խօթելու ջանալն է։ Մարդկային ընկերութեան ամէն չարեաց պատճառն անուսումնութիւնն, այսինքն՝ տգիտութիւնն է։ Ուստի իշխանք պիտի ջանան տգիտութեան մութը կամ խաւարը՝ գիտութեան լուսով պայծառացընել։ Ստուգիւ ազգին շատ օգ-

տակար բան է տեսակ տեսակ ուսմանց վրայ գրքեր ունենալ, բայց շատերը լեզու չհասկընալնուն համար չեն կրնար անոնցմէ օգտուիլ։ Աւելի ափսոսալու է անոնց վրայ, որոնք ոչ թէ միայն չեն կրնար, այլ նաեւ չեն ուզեր հասկընալ. կարդալն անօգուտ ու անշահ բանի մը պէս կ'ատեն։ Ասոնք կը նմանին սաստիկ տգեղ մարդկան, որոնք հայելի չեն նայիր՝ վախնալով որ չըլլայ թէ իրենք զիրենք տեսնելով՝ իրենց վրայ գարշին։ Այսպէս ալ ուսումնատեաց մարդիկ պզտիկուց ուսման զարդը չունենալով՝ տգեղ եւ անկիրթ մեծցած են, եւ գիտեն որ այնպիսի լուսաւոր գրքերը հայելւոյ պէս իրենց տգեղութիւնն աչքերնուն առջեւը կը դնեն, անոր համար կարդալը կ'ատեն։ Բայց որչափ կ'ատեն, այնչափ աւելի բիրտ, կոպիտ ու մոլի կը մեծնան։

Բ. Երդ՝ ազգասէր իշխաններուն առաջին պարտքը պիտի ըլլայ ասոր ճարը հոգալ, ամէն տեղ ձրի կարգաւորեալ դպրոցներ բանալով՝ որ տղաք անհոգ կամ ագահ ծնողաց ու անճարակ վարպետներու ձեռք չմնան։ Եթէ այս բանս յաջողելու ըլլայ, տղաք պզտիկուց դպրոցի մէջ աղէկ ու օգտակար բաներ կը սորվին, եւ անով աչուըներնին կը բացուի, կը ճանչնան թէ որչափ մեծ բան է կատարեալ ու առաքինի ըլլալը, եւ որչափ գէշ ու ատելի՝ մոլութիւնը։ Նոյնպէս կը ճանչնան թէ մարդիկ եթէ բան սորվելու չըլլան, ստոյգ բան իմանալ եւ ուղիղ դատաստան ընել չկարենալով՝ անասնէն վար չեն մնար, մանաւանդ թէ երբեմն անասնէն աւելի ստորին կ'ըլլան։ Մեր բնութիւնը առանց կրթութեան չի կրնար այս պտուղները տալ։

Ինչպէս որ արտը թէեւ պարարտ հող ունենայ, եթէ մշակուած չըլլայ՝ չի կրնար առատ պտուղ տալ, նոյնպէս տղաք՝ թէեւ սուր խելք ունենան, եթէ պզտիկութենէ աղէկ կրթուելու չըլլան, չեն կրնար այս պտուղները տալ. մանաւանդ շատ անգամ փուշ ալ կը բուսցընեն։

Գ․ Անոր համար ամէն ազգասէր պիտի ջանայ այս բանիս ձգտիլ եւ իր կրցածին չափ օգնել որ յառաջ երթայ։ Ամէն երեւելի ու կենցաղօգուտ ազգասիրութեան գործքերը փոքր խորհրդէ մը յառաջ եկած են, որոնք ետքէն երեւելի պտուղներ տուին։

Գ․ Եթէ Ս․ Մեսրոպ հայերէն գիր գտնելու համար աշխատելու չըլլար՝ հիմայ ո՞ւր էին մեր մեր սրբոց թարգմանչաց շինած գրքերը, ի՞նչպէս կրնային մեր նախնիք իրենց պերճախօս լեզուն գրքերու մէջ գործածել եւ մեզի լեզուի կանոններ աւանդել. ո՞ւր էին հիմայ մեր ազգին պարծանքը, նախնեաց աշխատանքն եւ մեր Ոսկի Դարուն իմաստուն մատենագիրները։ Մի միայն աղէկ խորհուրդն, որ Ս․ Մեսրոպայ միտքն ինկաւ, այսպէս առատ պտուղ ցուցուց իր ատենը։ Ետքի ատենս ալ ունինք այսպիսի օրինակ մը։ Աստուած իր անսահման ողորմութեամբը մեր բարեյիշատակ Մխիթար Աբբահօր միտքը վանք մը հաստատելու խորհուրդը ձգեց, որ ազգին կարօտութեան օգնութեան հասնի։ Որչափ որ սկիզբը պզտիկ էր եւ շատերուն արհամարհելի՝ ծառի մը սերման պէս, այնչափ աւելի տարածուեցաւ իր ժամանակին եւ ճիւղեր արձակեց, որոնց պտուղը կը վայելէ Հայոց ազգը։

Ե․ Հիմայ եթէ թագաւորները կամ իշխանները այսպիսի կարգաւորեալ դպրոցներ բանալու սկսին, ժամանակին անոնց զարմանալի պտուղները կը տեսնեն։ Տղաք առանց դպրոցի՝ երեք չորս տարուան մէջ հազիւ քիչ մը գրել կարդալ կրնան սորվիլ։ Բայց կարգաւորեալ դպրոցի մէջ կարդալուն հետ մէկտեղ այնպէս օգտակար բաներ կը սորվին՝ որոնք մարդուն մինչեւ մահը կը ծառայեն։ Մեր այսպիսի կարգ դնելուն եւ գրավարժութեան համար այբբենարանէն սկսած՝ աշխարհաբար գրքեր հանելուն պատճառն այս եղաւ, որ տղաք նախ կարդալը դիւրաւ կը սորվին, վասն զի մարդ հասկցած գիրքն աւելի դիւրաւ կը կարդայ, քան թէ չհասկցածը։ Երկրորդ՝ գրաբար սորվելու ալ շուտով ճամբայ կը բացուի. վասն զի աշխարհաբարն որչափ որ մաքուր է, այնչափ գրաբարին մօտ է. անոր համար Հայոց ազգէն շատերն՝ որոնք մաքուր աշխարհաբար կը խօսին, կրնան դիւրաւ գրաբար գրքերը հասկընալ։ Եւ որովհետեւ այս գրքերուն մէջ ջանացինք մաքուր եւ զուտ աշխարհաբար լեզու գործածել, անոր համար տղաք պզտիկուց անոնց մէջ վարժելով՝ գրաբարի ալ շատ յարմարութիւն եւ դիւրութիւն կ՚ունենան։

Զ․ Եւրոպայի մէջ այսպիսի կարգաւորեալ դպրոցներ շատ կան, որոնց վարպետները կամ ուսուցիչները՝ մեր հիմակուան դրած եւ բռնած կարգը կը պահեն։ Գրավարժութեան գրքին մէջ այնպիսի բաներու վրայ կը խօսին, որ հարկաւոր է տղու մը ի մանկութենէ գիտնալ։ Ինչպէս՝ բնական առաքինութեանց եւ մոլութեանց վրայ, որոնք

մարդն առաքինի կամ մոլի կ'ընեն. Քաղաքավա-
րութեան վրայ, որ մարդուն արտաքին շարժ-
մունքը կը շտկէ. աշխարհքիս վրայ եղած զա-
նազան ընկերութեանց, արուեստներու եւ գիտու-
թեանց վրայ, որ տղաք ամէն բան աչքերնուն
առջեւն ունենալով՝ ընտիրը մէջէն զատեն: Դար-
ձեալ կը խօսին ազգասիրութեան վրայ, որ ամէն
կենցաղօգուտ առաքինութեանց գլուխն է, ինչ-
պէս որ տեսար կարգաւ այս գրքիս մէջ: Ետքը կը
սորվեցընեն ուրաքանչիւր իր լեզուին քերականու-
թիւնն ու թուաբանութիւն, որ կարող ըլլան ու-
ղիղ գրել եւ հաշիւ ընել: Եթէ ժամանակ կը ներէ
եւ տղան խելացի է, ուրիշ զուարճալի եւ օգտակար
գիտութիւններ կը սորվեցընեն, որոնք մարդուն թէ՛
շահ եւ թէ՛ զբօսանք են. ինչպէս աշխարհագրութիւն,
որ կը սորվեցընէ բոլոր աշխարհքիս քաղաքները,
թէ՛ ինչ վաճառք կը բանի անոնց մէջ, ինչ բան կը
բերեն, որչափ մարդ կայ, ինչ ազգ են, ինչ կրօն
ունին, եւ այլն: Դարձեալ կը սորվեցընեն բնա-
կան պատմութիւն՝ կենդանեաց, տնկոց, քարանց
եւ մարդու: Այս ամէն բան այնպէս համառօտիւ ու
դիւրաւ կը սորվեցընեն, որ տղաք քիչ ատենուան
մէջ տեղեակ, խելացի եւ ուսեալ մարդիկ
կ'ըլլան: Ինչ վիճակի մէջ որ ըլլան, թէ՛ աշխար-
հական եւ թէ՛ եկեղեցական, միշտ ուսման բաղ-
ձանք մը կ'ունենան, եւ ազատ եղած միջոցին գիրք մը
կ'առնուն կը կարդան, որով թէ՛ զբօսանք կ'ընեն
եւ թէ՛ օգուտ կը տեսնեն: Այսպիսի դպրոցի
մէջ կրթուած տղաք՝ խօսելու ատեն աւելի
զմեզ կը զարմացընեն, քան թէ անկիրթ ազգե-

րուն վարպետները: Այսչափ բարեաց պատճառ
եւ յառաջացուցիչ կ'ըլլայ՝ ով որ բարենախանձ
կամքով կը յորդորուի մեր ազգին մէջ ալ նման
դպրոցներ հաստատել:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ս. Մեսրոպայ սքանչելի մտածութեան զարմանալի պտուղները:

ԹԷՊԷՏ Հայոց ազգը հաւատքի կողմանէ
Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին ձեռօքը պայծառացաւ,
բայց հայերէն գիր չըլլալուն համար՝ խոր անգի-
տութեան մութը պաշարած էր մեր ազգը, չկար
ազգին մէջ խելացի ու իմաստուն մարդ մը, որ
կարող ըլլար իր իմաստութիւնն ազգային լեզուաւ
ուրիշներուն սորվեցընել:

Ս. Մեսրոպ մեր ազգին կարօտութիւնը տես-
նելով՝ շատ աշխատեցաւ որ հայերէն գիր գտնէ,
բայց չկրցաւ այնպիսի գիր մը գտնել, որոնցմով
Հայոց ամէն հնչումն ճշդիւ արտաբերուի: Անոր
համար շատ տրտմեցաւ, մանաւանդ տեսնելով
հայ մանկտւոյն մեծ աշխատանքը, որ շատ ստակ
ծախսելով եւ հեռու տեղեր երթալով՝ Յունաց
եւ Ասորւոց քովը շատ ատեն կորսնցընելէն
ետքը՝ հազիւ քիչ բան կը սորվէին:

Ս. Մեսրոպ եկաւ Ս. Սահակին քով, որ
այն ատեն Հայոց կաթողիկոսն էր, եւ երկուքը
մէկտեղ այս բանիս վրայ շատ խորհեցան: Ետքը
Ս. Սահակ Մեսրոպայ խորհրդովը ժողովք մ'ըրաւ,
ուր եկաւ նաեւ Վռամշապուհ թագաւորը: Երբոր
այս բանիս վրայ խօսելու սկսան, թագաւորն ըսաւ

թէ Հաբէլ անունով քահանայ մը ինծի պատմեց թէ Դանիէլ եպիսկոպոսի մը քով Հայոց համար շինուած գրեր կան։ Անոր համար Թագաւորը մարդ ղրկեց, որ երթայ այն գրերը սորվի եւ բերէ։ Գնաց մարդը Հաբէլին, եւ երկուքը ի միասին եպիսկոպոսին գացին։ Ան ալ սիրով ընդունեցաւ, սորվեցուց հեգելը եւ Թագաւորին ղրկեց։ Եկան Ս. Սահակին եւ Ս. Մեսրոպին առջեւը, եւ գրերն հեգեցին, ինչպէս որ սորված էին։ Երկուքն ալ շատ աշխատեցան այն գրերը հայերէն լեզուին յարմարցնել, եւ երբ քանի մը հոգւոյ սորվեցուցին, Թագաւորը հրամայեց որ տղոց հայերէն կարդալ սորվեցնեն եւ այս բանիս վերակացու դրաւ Ս. Մեսրոպը։

Երկու տարի աշխատելէն ետքը՝ տեսան որ այն գրերն հայերէն լեզուին չեն յարմարիր. դարձեալ տարակուսանաց մէջ ինկան։ Ժողվուեցան Թագաւորին հետ մէկտեղ խորհուրդ ընել եւ որոշեցին որ Ս. Մեսրոպ Դանիէլ եպիսկոպոսին երթայ, գուցէ աւելի բան մը կարենայ իմանալ։ Ս. Մեսրոպ անձամբ անոր գնաց, բայց աւելի բան չիմացաւ, անկից ելաւ շատ տեղեր պտըտեցաւ, շատ իմաստուններու խորհուրդ հարցուց, բայց օգուտ մը չտեսաւ։

Երբոր յոյսը մարդկային օգնութենէ կտրեցաւ, Աստուծոյ ապաւինեցաւ եւ ջերմեռանդ աղօթքով խնդրեց որ Աստուած իր գթութեամբը շնորհէ այն՝ զոր աշխատութեամբ չկրցաւ գտնել։ Օր մը աղօթք ըրած ատեն՝ Աստուած իրեն վրայ ճմրութիւն ձգեց եւ ձեռք մ'երեւցուց,

որ քարի վրայ այբուբենը կը գրէր, եւ գրերուն ձեւն ու հնչումը մտքին մէջ այնպէս տպաւորուեցան, որ արթնցածին պէս՝ շատոնցուընէ սորված բանի մը պէս գրեց։ Ասիկայ յաջողելէն ետքը՝ ամենէն յառաջ յունարէնէ Սողոմոն իմաստնոյն Առակաց գիրքը հայերէնի թարգմանեց եւ իր գտած գրերովը գրեց. ետքը Ս. Սահակ կաթուղիկոսին քովը դարձաւ, որ Աստուծոյ ըրած ողորմութիւնը լսելով եւ տեսնելով՝ շատ ուրախացաւ։ Թագաւորէն հրաման առնելով՝ ամէն տեղ դպրոցներ բացաւ, եւ խելացի տղոց հայերէն կարդալ գրել սորվեցուց, ինչպէս որ իրենք ալ կը բաղձային։

Ետքը Վիրք եւ Աղուանք ալ ուզեցին որ Ս. Մեսրոպ անոնց ալ գիր գտնէ. գնաց եւ անոնց ալ իր իմաստութեամբը գիր հնարեց եւ իրենց տղոցը սորվեցուց։ Ս. Սահակ այս միջոցին ուրիշ զանազան օգնականներով բոլոր Աստուածաշունչը թարգմանեց, որով մեր աշխարհքն ալ լեցուեցաւ Աստուծոյ իմաստութեամբն. վասն զի ինչպէս Կորիւն վարդապետը կը գրէ, իբր թէ Հայաստանի մէջ նորէն երեւցան Մովսէս բոլոր մարգարէներով, Պօղոս առաքեալն Առաքելոց թղթերով, աւետարանիչք աշխարհակեցոյց Աւետարանին պատմութեամբը։ Ո՛վ կրնայ պատմել Հայաստան աշխարհին ուրախութիւնն, որ ատեն մը հազիւ հեռուէն լսած ըլլալով անոնց պատմութիւնը՝ յանկարծակի ոչ թէ լսեց, այլ նաեւ իմացաւ եւ սորվեցաւ թէ՛ անցածը, թէ՛ ներկան եւ թէ ապագան։

Ս. Մեսրոպ շատ աշակերտներ ունեցաւ, որոնցմէ երկուքը, այսինքն՝ Յովսէփ Պաղնացին եւ Եզնիկ, որոնք յունարէն եւ ասորերէն քաջ գիտէին, Եդեսիա ղրկեց՝ որ ասորի հարց գրքերն հայերէն թարգմանեն։ Ետքը երկու աշակերտ ալ ընտրեց, որոնց անունն էր Յովհան Եկեղեցացի եւ Արձան Արծրունի, որ Կոստանդնուպոլիս երթան եւ յոյն հարց գրքերը հայերէնի թարգմանեն։ Ղեւոնդ եւ Կորիւն, որոնք յունարէնն աղէկ գիտէին, իրենցմէ խնդրեցին որ Կոստանդնուպոլիս երթան. նոյնպէս Յովսէփ եւ Եզնիկ ալ Եդեսիայէն հոն գացին եւ ամէնքը միաբան սկսան աշխատիլ։

Թարգմանիչք Կոստանդնուպոլսէն դարձած ատեն՝ իրենց հետ բերին Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն թուղթն ու կանոնները, իրենց թարգմանած գրքերն եւ յունարէն ընտիր ձեռագիր Աստուածաշունչ մը, որուն վրայ շատ ուրախացան Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ։ Այս ընտիր օրինակին վրայէն Ս. Սահակ առաջին թարգմանած Աստուածաշունչը սրբագրեց։ Ժամանակ անցնելով՝ յունարէն աստուածաշունչները շատ փոխուեցան, բայց Հայոցն անփոփոխ մնաց, ամէնքն ալ հին եւ ընտիր թարգմանութենէն օրինակուած ըլլալուն համար։

Անոր համար ինչպէս որ նաեւ օտար ազգերէն շատ անձինք՝ որոնք մեր լեզուն քիչ մը սորված են՝ կը վկայեն, այնչափ ընտիր է մեր Աստուածաշունչը, որ կրնայ օրինակ ըլլալ յոյն բնագիրը սրբագրելու եւ այս պատճառաւ «գշխոյ

թարգմանութեանց» կ'անուանուի։ Այսպէս շատ աշխատելէն ետքը՝ մեռաւ Ս. Սահակ 440ին, իսկ Ս. Մեսրոպ՝ անկէ տարի մը ետքը։

Ս. Մեսրոպայ մտածութեան սքանչելի օգուտն ամէն մարդ կրնայ դիւրաւ իմանալ, եթէ մտածէ ազգին վիճակը գիր ու դպրութիւն ունենալէն յառաջ։

Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ մեռնելէն ետքն՝ իրենց աշակերտներն աւելի կատարելագործեցին իրենց վարպետներուն դրած հիմը։ Ամէնքն ալ երեւելի վարդապետներ կամ սուրբ հայրապետներ եղան։ Ոմանք մարտիրոսական մահուամբ վկայեցին, ինչպէս Յովսէփ կաթուղիկոս, Ս. Ղեւոնդ եւ իր ընկերները։ Ոմանք ալ երեւելի եղան սրբութեամբ եւ իմաստութեամբ, ինչպէս Գիւտ եւ Յովհան Մանդակունի կաթուղիկոսները, Դաւիթ անյաղթ փիլիսոփան, Եղիշէ Հայոց ճառտասաններուն պսակը, Մովսէս Խորենացի հռետորն եւ քերթողահայրը, Ղազար Փարպեցի ճարտասանը, Կորիւնը, Եզնիկն եւ ուրիշները, որոնց գրութիւններէն շատը մինչեւ հիմայ կան եւ շատը կորսուած են։

Ասոնք ամէնքն ալ Ս. Մեսրոպայ ազգասէր մտածութեան պտուղն են։ Բայց հարկաւոր չէ խօսքով իմացընել բարիքն՝ զոր ունեցաւ ազգը Ս. Մեսրոպին ձեռօքը. վասն զի բոլոր ազգն արդէն կը ճանչնայ թէ բարեաց մեծութիւնն եւ թէ պատճառ եղողին իմաստութիւնն, եւ զանիկայ գոված է եւ կը գովէ մինչեւ ցայսօր։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Հասարակ ժողովուրդն ինչ բանի մէջ պիտի ցուցընէ իր ազգասիրութիւնը:

Ա. ՆԱԽ եւ յառաջ ազգասէր մարդուն աչքին առջեւը պիտի ըլլայ միշտ, որ ինքն միայն իր տան համար պիտի չաշխատի, այլ նաեւ իր ազգին համար ալ: Մանաւանդ թէ աւելի պիտի աշխատի իր ազգին համար, քան թէ իր տան համար: Աս ըսելով կ'ուզեմ հասկըցընել թէ իր առաջին փոյթը պիտի ըլլայ ազգին օգուտն յառաջ տանիլ:

Բ. Ազգը զանազան անդամներէ բաղկացած մարմին մըն է. եւ ինչպէս որ անդամներն աւելի կը սիրեն բոլոր մարմինը քան թէ իրենք զիրենք, այնպէս պիտի ըլլայ նաեւ ազգային մարմինը: Որպէս զի գլխուն վնաս մը չըլլայ, բնութիւնն ամենուն ալ կը սորվեցընէ որ եթէ վտանգի մը մէջ իյնալու ըլլան՝ ձեռքը գլխին դիմացը դնեն, եւ թէպէտ ձեռքը վնասուելու ըլլայ՝ հոգերնին չըլլայ, միայն թէ գլխուն վնաս չհասնի, վասն զի եթէ գլուխը վնասուելու ըլլայ, բոլոր մարմինը կը մեռնի: Սիրելի են, կ'ըսէ Կիկերոն, ծնողք, որդիք, ազգականք եւ դրացիք. բայց ազգն ամենէն աւելի սիրելի է, եւ ո՛ր աղէկ մարդը կրնար ըսել թէ ցանկալի չէ ազգի համար մեռնիլը՝ երբ մահն ազգին օգուտ կ'ընէ:

Գ. Ազգասէր մարդուն երկրորդ ջանքն պիտի ըլլայ որ տղաքն անկիրթ չմեծնան: Ոչ թէ միայն անիկայ ազգասէր կ'ըսուի, որ ազ-

գին օգտին համար մեծ ու դժուար գործքերու ձեռք կը զարնէ եւ յառաջ կը տանի, թէեւ ուրիշները դէմ դնելու ըլլան ու նախատեն, այլ այն ալ՝ որ տղաքն աղէկ կը կրթէ եւ կը սորվեցընէ թէ ո՛րն է աղէկն ու գէշը, առաքինութիւնն ու մոլութիւնը: Մանաւանդ թէ այս տեսակ ազգասէրն ամենէն աւելի կ'օգնէ իր ազգին: Բաւական է որ անգամ մը տղուն մտքին մէջ առաքինութեան սէրն եւ մոլութեան ատելութիւնը արմատ ձգէ, քանի որ կը մեծնայ՝ կը ջանայ զանոնք պահել: Այն խրատներն՝ զորոնք մարդիկ պզտիկուց կը սորվին՝ անոնց մտքին մէջ խորունկ արմատ կը ձգեն. ինչպէս նոր ամանին մէջ ինչ որ դրուի՝ հոտն երկայն ատեն կը պահէ:

Դ. Այս կէտիս մէջ ճշմարիտ ազգասէրն երկու կերպով պիտի աշխատի, այսինքն՝ տղան պիտի կրթէ նախ իր բարի օրինակովն եւ ետքը օգտակար խրատներով: Կիկերոն՝ որ իր զաւակը կրթելու համար շատ աշխատած էր, անգամ մը դատաստանի մէջ Վեռէս անունով անպիտան մարդու մը դէմ՝ որ իր գէշ օրինակովն իր զաւակն ալ ապականած էր, այսպէս խօսեցաւ, «Դուն քու ինչ ըլլալդ չէի՞ր գիտեր, ինչո՞ւ տղադ քեզի հետ մէկտեղ ասդին անդին պտըտցուցիր: Թէեւ բնութեամբ աղէկ եւ բարի զաւակ ունենալու ըլլայիր, քու գարշելի վարքդ այնպիսի բարի զաւակն ալ կ'ապականէր վար կը ձգէր: «Քեզմէ քու տղադ ամենեւին աղէկ բան մը չտեսաւ կամ չլսեց, ինքն ինչպէս կրնայ բարի ըլլալ: Ասով ոչ թէ միայն քեզի, այլ հասարակութեան եւ ազգին ալ

վնաս ըրիր։ Զաւակդ քեզի եւ քու տանդ համար միայն չունեցար, այլ նաեւ ազգիդ համար ալ՝ որ ժամանակին օգտակար անդամ ըլլայ իր ազգին։ Տղադ կրթելու եւ աղէկ ընելու տեղ՝ ինչպէս որ դուն չար էիր, այնպէս ալ չար տղայ մը թողուցիր ետեւէդ քու ազգիդ»։

Փիլիպպոս Մակեդոնացւոց թագաւորն՝ որ միանգամայն իմաստասէր էր, աղէկ ճանչցաւ թէ որչափ մեծ բան է տղաք աղէկ կրթելը. ինչու որ երբ իրեն տղայ մը ծնաւ, որ էր Մեծն Աղէքսանդր, այսպէս նամակ մը գրեց Արիստոտէլ մեծ փիլիսոփային եւ իմաստունին. «Փիլիպպոս Արիստոտէլի ողջոյն։ Գիտցիր որ ինծի տղայ մը ծնաւ։ Աստուածոց անոր համար շնորհակալ չեմ ըլլար՝ որ ծնաւ, այլ անոր համար՝ որ քու ատենդ ծնաւ։ Վասն զի կը յուսամ որ քու ձեռքիդ մէջ մեծնալով եւ կրթուելով՝ մեզի եւ մեծ թագաւորութեան արժանի անձ կ'ըլլայ»։ Չխաբուեցաւ Փիլիպպոս Արիստոտէլին վրայ ունեցած յուսոյն մէջ։ Վասն զի Աղէքսանդր անոր քովն երկայն ատեն աշակերտութիւն ընելով՝ այնչափ օգտակար բաներ սորվեցաւ, մինչեւ կրցաւ այս խօսքը ըսել. Աւելի պարտականութիւն ունիմ Արիստոտէլին, քան թէ Փիլիպպոսին. վասն զի Փիլիպպոսէն՝ (իմ հօրմէս) կեանքս միայն ունեցայ, իսկ Արիստոտէլէն աղէկ ապրիլ սորվեցայ։

Երբոր Աթենացիք սկսան իրենք զիրենք գարշելի մոլութիւններու տալ, ծերակոյտը խորհուրդ ըրաւ թէ ինչ պէտք է ընել ազգը մոլութիւններէն ազատելու համար։ Անոնցմէ մէկը ժողո-

վոյն սենեակին մէջ փտած խնձոր մը գլտորցուց եւ ըսաւ. «Մեր հասարակապետութիւնը հիմայ այս խնձորին կը նմանի. բայց ինչպէս որ այս խնձորին կուտերը՝ եթէ տնկուելու ըլլան, կրնան բուսնիլ, ծառ ըլլալ եւ աղէկ պտուղներ տալ, այնպէս ալ մեծ յոյս պիտի ունենանք մեր հասարակապետութեան վրայ թէ կը շտկուի, եթէ տղաք սերման պէս նոր բուսած ատեն աղէկ կրթուելու ըլլան»։

Ե. Ազգասիրին երրորդ փոյթը պիտի ըլլայ օտար ազգի ետեւէ չըլլալ։ Հայոց ազգը մեծ վնաս կրեց այս կարգը չպահուելուն համար։ Մարդ նախ պարտական է Աստուծոյ, ետքը իր ծնողաց, ետքը իր ազգին։ Վասն զի մեծ տմարդութիւն է իր ծնողաց կարօտութիւնը թող տալով՝ երթալ ուրիշներուն օգնել, այնպէս ալ մեծ տմարդութիւն է թողուլ իր ազգին կարօտութիւնն եւ երթալ օգնել ուրիշին՝ որ անոր օգնութեան կարօտ չէ։ Այս մոլութիւնը կ'ունենան որոնք որ արդէն մոլի ըլլալով՝ իրենց մոլութիւնն օտար ազգի անունով ծածկել կ'ուզեն։ Եթէ մարդ առաքինի ըլլայ, իր առաքինութիւնը բաւական իրեն փառք եւ պարծանք է։

Սերիփեան գէշ եւ վատանուն կղզւոյն բնակիչներէն մէկն՝ օր մը Թեմիստոկղէս մեծ աթենացի փիլիսոփան նախատեց։ Շատ խօսքերուն մէջ աս ալ ըսաւ. Դուն ոչ թէ քու առաքինութեանդ համար մեծ անուն ունիս, այլ աթենացի ըլլալովդ՝ հայրենեացդ փառքը քեզի պատիւ կու տայ։ Ան ալ խելացի պատասխան տուաւ. Ոչ ես ցած կ'ըլլայի, ըսաւ, եթէ Սերիփեան կղզիէն ըլլայի եւ ոչ դուն

փառաւոր կ'ըլլայիր, եթէ Աթենքէն ըլլայիր: Աս ըսելով՝ իմացուց անոր թէ այս կամ այն ազգէ ըլլալը մարդուն օգուտ կամ վնաս մը չըներ, այլ բարի ըլլալն օգուտ կ'ընէ, եւ չար ըլլալը՝ վնաս: Եւ յիրաւի աշխարհքիս մէջ երեւելի մարդ մը չկայ՝ որ գովուի այս տեղացի կամ այն ազգէն ըլլալուն համար, այլ ամէն անուանի մարդիկ գովութիւն ստացան իրենց առաքինութեան համար, եւ իրենց առաքինութեամբն իրենց ազգն ու տեղը փառաւոր եւ գովելի ըրին:

Զ. Ազգասիրին չորրորդ պաշտօնը պիտի ըլլայ իր լեզուն գիտնալ, աշխարհաբար ուղիղ խօսիլ եւ գրել, իսկ գրաբար գոնէ հասկընալ: Հայոց ազգին մեծ վնաս է, երբոր Հայ մը հայերէն խօսիլ չի գիտեր: Ազգը մեծ մարմին մըն է՝ զանազան մարդիկներէն իբրեւ զանազան անդամներէն միացած, որոնց յօդը կամ կապն իրենց լեզուն է: Արդ՝ եթէ մէկն իր ազգին լեզուն չի գիտեր, այն ազգին զատուած եւ կտրուած անդամը կը համարուի:

Է. Ինչ ամօթ է մարդուն՝ երբոր իր մայրենի լեզուն չգիտնալով օտար ազգի լեզուաւ կը խօսի: Դարձեալ ինչ ամօթ է՝ երբոր իր մայրենի լեզուով խօսած ատեն՝ ուրիշ ազգաց բառերը խօսքին մէջ կը խառնէ: Թէպէտ երկու ազգ իրարմէ ուրիշ շատ նշաններով կը զատուին եւ կ'որոշուին, բայց առաջին նշան է իրենց զանազան լեզուն: Արդ՝ եթէ մէկն իր լեզուն չգիտնայ եւ օտար ազգին լեզուն միայն գիտնայ, անոր համար

ուրիշ բան պէտք չէ ըսել՝ բայց եթէ իր ազգը թող տուած, ուրիշ ազգի վրայ սէր ձգած է:

Ը. Գուցէ մեր ազգէն ոմանք անոր համար չուզեն հայերէն սորվիլ՝ որովհետեւ կը կարծեն թէ Հայու լեզուն մեռած, անպիտան եւ գէշ լեզու մըն է: Բայց ասիկայ ծուռ եւ սխալ կարծիք է: Օտար ազգերէն որչափ մարդիկ կը բաղձան մեր լեզուն սորվիլ եւ որչափ ալ սորված են. ասիկայ ուրիշ բան չի ցուցըներ, բայց եթէ. լեզուին ազնուութիւնը, պատուականութիւնն ու օգտակարութիւնը: Ուրեմն ինչ անկարգ եւ ամօթ բան է որ այսպիսի մէկ ընտիր լեզուն բուն ազգայինք չգիտնան կամ սորվիլ չուզեն կամ՝ որ ամենէն գէշն է՝ արհամարհեն: Ազգասէր մարդն այս բանիս մէջ աղէկ զգուշութիւն պիտի ընէ, եւ պիտի ջանայ որ այս անկարգութիւնն իր վրայ ալ չտեսնուի:

Թ. Աս ամէնն ըսելով՝ չեմ ուզեր արգիլել որ ազգասէր անձն իր մայրենի լեզուն աղէկ սորվելէն ետքը՝ ուրիշ լեզուներ ալ չսորվի: Շատ օգտակար է ազգի մը երբոր իր անձինքները կամ ազգայինք շատ լեզուներ գիտնալով՝ ուրիշ ազգաց իմաստութեանն ալ մասնակից կ'ըլլան եւ անոնց աղէկութիւնը կ'առնուն իրենց ազգին մէջ կը խոթեն: Դարձեալ՝ մէկն ուրիշ ազգաց լեզուները գիտնալով՝ անոնց հետ դիւրաւ առուտուր կ'ընէ, շատ օգտակար գործքերու մէջ կը մտնէ, եւ անով իր ազգը կը պայծառացընէ: Բայց այս բանիս մէջ ալ պիտի նայի որ իր ելեւմուտքին տետրն մայրենի լեզուաւը գրէ. եթէ իր ազ-

գայնոց հետ թղթակցելու ըլլայ՝ ազգային լեզուաւ գիր գրէ, եւ ամէն բանի մէջ կրցածին չափ իր մայրենի լեզուն նախադասէ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ ԵՒ ՅՈՐԴՈՐ ՏՂՈՑ

Ազգասիրութեան այս վերջին մասը կամ գործքն ամենէն աւելի ձեզի կը վերաբերի, ո՛վ ուսումնասէր տղաք: Ձեզի կը վերաբերի, կ՚ըսեմ, ձեր գովելի ազգին ընտիր լեզուն, նախ աշխարհաբարն եւ ետքը գրաբարն աղէկ սորվիլ: Դպրոցի մէջէն պիտի սկսիք ձեր սրտին ազնուութիւնը, կամ աւելի յայտնի ըսեմ՝ ձեր ազգին վրայ ունեցած սէրը ցուցընել: Ազգասէր եղէք նախ աստուածապաշտութեամբ, քաղաքավարութեամբ եւ բարի վարուք կրթուելով. վասն զի որչափ որ մէկն աւելի աստուածապաշտ եւ բարեկիրթ է՝ այնչափ աւելի օգտակար անդամ կ՚ըլլայ իր ազգին եւ անով իր ազգը կը սիրէ: Վերջէն ազգասէր եղէք գրաբար լեզուն սորվելով, քիչ մը ուսումնական գրքեր կարդալով, ուսման մէջ օրէ օր յառաջ երթալով եւ ձեր ազգին մէջ ուսումը ծաղկեցնելով: Այս բանն ընելու ժամանակը հիմայ դպրոցի մէջ է. նայեցէք որ վայրկեան մը, առիթ մը չկորսնցնէք այսպիսի պատուական գանձը կանուխէն ձեռք ձգելու: Ստոյգ գիտցէք որ եթէ հիմայ ժամանակը պարապ կ՚անցընէք եւ ուսում սորվելու փոյթ չէք ունենար, օր կու գայ՝ որ գործքի տէր կ՚ըլլաք, եւ այն ատեն կ՚ուզէք բան սորվիլ, շատ բանի մէջ վարժ ըլլալ, բայց յարմար ատենն

անցած կ՚ըլլայ: Այն ատեն կը սկսիք ցաւիլ եւ զղջալ ձեռքերնիդ ունեցած առիթը կորսնցընելնուդ համար. բայց անօգուտ եւ պարապ տեղ:

Որչափ սքանչելի եւ ձեզի ալ պատուաւոր բան է՝ երբ ձեր վարպետները, ձեր ծնողքը, ձեր ազգականներն եւ ճանչուորները կը տեսնեն զձեզ որ անսխալ շարադրութիւն կ՚ընէք, կարդացած գրքերնիդ կը հասկընաք եւ խօսած ատեննիդ կարդացող եւ ուսումնական անձ ըլլալնիդ կը ցուցընէք: Օտար ազգի մարդիկներն ալ զձեզ այսպէս ուսումնասէր, գրասէր եւ բան գիտցող տեսնելով՝ ոչ թէ միայն զձեզ կը գովեն, այլ ուրիշներու առջեւն ալ թէ՛ ձեր անունն եւ թէ ձեր ազգն իբրեւ ուսումնասէր ազգ կը պատուեն եւ մեծ կը համարին:

Ահաւասիկ հիմայ այս գիրքը լմնցընելով՝ մաքուր աշխարհաբար լեզուին մէջ քիչ մը վարժեցաք: Դպրոցի մէջ աղէկ վարուելու կանոնները, մարդկային աղէկ կենցաղավարութեան վերաբերեալ առաքինութիւններն, եւ քաղաքավարութեամբ ապրելու ճամբան ալ սորվեցաք: Դարձեալ մարդկային կենաց զանազան ընկերութիւններն, անոր զանազան վիճակներն եւ անոնց պարտքերը կարդացիք իմացաք: Ասոնցմէ զատ՝ տնտեսութեան ալ ինչ ըլլալն եւ անոր ուղիղ կանոնները սորվեցաք: Ասկից ետքը ձեռքերնիդ պիտի առնուք նոր ու դիւրուսոյց Քերականութիւն մը, որ գրաբար լեզուն սորվիլ սկսիք. անկից ետքն ալ ուրիշ ընտիր եւ զուարճալի ուսմանց գրքեր կարդաք եւ մտքերնիդ զանազան ուսմունքներով

4084

զարգարէք։ Ջանացէք, ազնիւ տղաք, որ գործքով ստուգէք մեր Դաւիթ Անյաղթ մեծ եւ անուանի փիլիսոփային այս սքանչելի խօսքը․ Ով որ անգամ մը ուսման եւ գիտութեան քաղցրութեան համը մատին ծայրովը կը ճաշակէ, ալ անկից ետքն ամէն աշխարհային բաներու Մնաք բարով՝ կ՚ըսէ[1]։

[1] Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից, եւ առ ի նմանէ հեշտութենէն ծայրիւ մատին հանդիպին ճաշակեալք, ամենայն կենցաղական հոգւոյ բարեաւ մնալ ասացեալք, ողջախոհ իմն մոլութեամբ առ այսոսիկ վարեալք բերին։ Դաւիթ Անյաղթ ի Գիրս Սահմանաց, ի յառաջաբանին։

ՀՍՍՀ ... ГПБ СССР ... им. А. Мясникяна

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՎՐԻՊԱԿՔ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
13	19	վանզը	վան զը
14	10	գ․	ժ․
18	14	գործածըն	չգործածըն
24	3	Յիոուս	Յիսուս
35	1	վարուելու	վարուելու է
35	1	եկեղեցին	եկեղեցիէն
36	7	երբ եւ	երբ
44	2	գժուար	դժուար
47	9	խրատաներու	խրատներու
65	17	պատմութիւնր	պատմութիւնը
73	1	Լուոաւորիչ	Լուսաւորիչ
90	25	պէտ է	պէտք է
135	6	կարօտութիւնր	կարօտութիւնը

ՑԱՆԿ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳՊՐՈՑ ԳԱՑՈՂ ՏՂՈՑ ԳԻՏՆԱԼՈՒ ՀԱՐԿԱՒՈՐ ԵՂԱԾ ԲԱՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա. Երջանկութեան կամ բախտաւորութեան վրայ։ . 9
ԳԼՈՒԽ Բ. Մարդուն Հոգւոյն վրայ։ 17
ԳԼՈՒԽ Գ. Աշակերտները դպրոցի մէջ ինչ կը սորվին։ . . 22
ԳԼՈՒԽ Դ. Տղաք դպրոցի մէջ ինչպէս ուսում պիտի սորվին։ 27
ԳԼՈՒԽ Ե. Դպրոցին կանոնները։ . . . .
Ա. Դպրոց երթալէն յառաջ ինչ պէտք է ընել։ . . . 30
Բ. Դպրոցի մէջ ինչպէս պէտք է կենալ։ 31
Գ. Եկեղեցի երթալու ատեն կամ եկեղեցւոյ մէջ ինչ ընելու է։ 33
Դ. Եկեղեցիէն եւ դպրոցէն դուրս ինչպէս վարուելու է։ 35

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ի՛ՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ՄԱՐԴ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԵՒ ԱՌԱՔԻՆԻ ԸԼԼԱԼ, ԿԱՄ ԻՐ ԲԱՐՔԸ, ԳՈՐԾՔԵՐՆ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ՎԱՐՄՈՒՆՔԸ ՇՏԿԵԼ։

ԳԼՈՒԽ Ա. Առաքինութեան վրայ ընդհանրապէս։ 37
ԳԼՈՒԽ Բ. Ո՞ր առաքինութիւններ մարդուն բարքը կը շտկեն։
Ա. Կատարելութեան վրայ։ 39
Բ. Պատուասիրութեան վրայ։ 40
Գ. Համբերութեան վրայ։ 44
Դ. Կրթասիրութեան վրայ։ 47
ԳԼՈՒԽ Գ. Կատարելութեան բաղձացողն ուրիշներուն հետ աղէկ կենցաղավարելու համար ինչ առաքինութիւններ պէտք է ունենալ։ . . . .
Ա. Բարեկամութեան վրայ։ 52
Բ. Խաղաղասիրութեան վրայ։ 54
Գ. Ի՛նչպէս պէտք է պատրաստ ըլլալ ուրիշին ծառայելու։ 54
Դ. Անկեղծութեան վրայ։ 57
Ե. Հաւատարմութեան վրայ։ 60
Զ. Միաբանասիրութեան վրայ։ 62
Է. Ողորմասիրութեան վրայ։ 64
ԳԼՈՒԽ Դ. Կատարելութեան բաղձացողն իր անձին համար ինչ առաքինութիւններ պիտի ունենայ։ . . . . .
Ա. Կարգի կամ կարգասիրութեան վրայ։ 66
Բ. Աշխատասիրութեան եւ փութաջանութեան վրայ։ . . 67
Գ. Գոհ ըլլալու վրայ։ 69
Դ. Չափաւոր ծախք ընելու վրայ։ 69
ԳԼՈՒԽ Ե. Կատարելութեան դէմ եղող մոլութիւնները։ . .
Ա. Չափէ դուրս կամ անկարգ անձնասիրութիւն։ . . . 71
Բ. Ամբարտաւանութիւն կամ հպարտութիւն։ 73
Գ. Չափէ դուրս պատուոյ բաղձալ։ 76
Դ. Ցածութիւն կամ պատիւ չսիրել։ 77
Ե. Ցոփութիւն կամ անառակութիւն։ 78
Զ. Բրտութիւն կամ կոպտութիւն։ 79
Է. Անքաղաքավարութիւն։ 79

Ը. Ուրիշին դէմ խօսիլ, ուրիշին պակասութիւններուն վրայ ծիծաղիլ, զանոնք հրատարակել եւ ուրիշը բամբասել: 80
Թ. Պարծենկոտութիւն կամ ցուցամոլութիւն: 83
Ժ. Սուտ խօսիլ, ճիշդ տալ (քծնել) եւ երդում ընել: . 83
ԳԼՈՒԽ Զ. Քաղաքավարութեան վրայ: . . . .
Ա. Քալելու վրայ: 90
Բ. Կենալու վրայ: 91
Գ. Նստելու վրայ: 91
Դ. Ծունր դնելու վրայ: 92
Ե. Կերակուր ուտելու վրայ: 92
Զ. Մարմնոյն պէսպէս շարժմանց վրայ: 93
Է. Զգեստ հագնելու եւ քաղաքավարութեան վերաբերեալ ուրիշ բաներու վրայ: 94

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՍՏՈՒԾՄԷ ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՊԱՐՏՔԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ:

ԳԼՈՒԽ Ա. Ընկերութեան վրայ ընդհանրապէս: 96
ԳԼՈՒԽ Բ. Զանազան տեսակ ընկերութիւններու վրայ: . . . 97
ԳԼՈՒԽ Գ. Իշխաններն ինչ բանով յառաջ կը տանին քաղաքական ընկերութեան խաղաղութիւնն եւ երջանկութիւնը: 123
ԳԼՈՒԽ Դ. Քաղաքական ընկերութեան անդամները կամ անձինքն ինչպէս զանազան գիտութիւններով իրարու կ'օգնեն եւ իրարու երջանկութիւնը յառաջ կը տանին: . . 128
Ա. Գիտութիւններու վրայ: 130
Բ. Արուեստներու վրայ: 133
Գ. Մեքենական արուեստներու վրայ: 134
ԳԼՈՒԽ Ե. Մարդկան զանազան գործքերուն, բերմանց կամ յօժարութեան եւ աշխատանքին վրայ, որոնցմով կը ջանան քաղաքային ընկերութեան հանգստութիւնը յառաջ տանիլ: 136

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա. Տնտեսութիւնն ինչ է: 141
ԳԼՈՒԽ Բ. Տնտեսն ինչ բանի մէջ կը սխալի: 145
ԳԼՈՒԽ Գ. Տուն հոգացողներուն խրատ: 149

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա. Ազգասիրութեան վրայ ընդհանուր տեղեկութիւն: 153
ԳԼՈՒԽ Բ. Ինչպէս կրնայ մարդ ազգասէր ըլլալ: 155
ԳԼՈՒԽ Գ. Ազգատեցութեան պատճառն ինչ է: 163
ԳԼՈՒԽ Դ. Իշխաններն եւ հարուստներն ինչ բանի մէջ պէտք ցուցնեն իրենց ազգասիրութիւնը 172
ԳԼՈՒԽ Ե. Ս. Մեսրոպայ սքանչելի մտածութեան զարմանալի պտուղները. 177
ԳԼՈՒԽ Զ. Հասարակ ժողովուրդն ինչ բանի մէջ պէտք ցուցնէ իր ազգասիրութիւնը 182
Վերջաբան եւ յորդոր տղոց 188

ՀՍԽՀ-ССР А. Мясника

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0051263